

Оглавление выпуска «Экономического обозрения» №2, 2005

№	Название статьи	Автор	Подразделение	Объем, стр.
Развитие денежно-кредитной политики				
1.	Денежно-кредитная политика и трансмиссионный механизм	Конурбаева Б.М.	ДИС	13
2.	К вопросу о минимальных резервных требованиях	Жамаубаев Е.К.	ДИС	5
Опыт зарубежных стран				
3.	Сравнительный анализ налоговых систем Восточно-Европейских стран (Польша, Чехия, Венгрия) и Казахстана на примере корпоративного подоходного налога (КПН), индивидуального подоходного налога (ИПН) и налога на добавленную стоимость (НДС)	Тутушкин В.А., Абдиева Ш.К.	ДИС	10
4.	Изучение мирового опыта государственно-частного партнерства как важная предпосылка дальнейшего экономического развития Казахстана	Тазабеков А.Т.	ДИС	4
Экономика и финансовый рынок: региональные аспекты				
5.	Социально-экономическое развитие регионов Республики Казахстан за 1 квартал 2005 года	Жакыпбек Л.Б.	ДИС	10
Проблемы развития жилищного строительства				
6.	Перспективы развития строительной отрасли в Западно-Казахстанской области в рамках жилищной программы	Калдыбеков Н.С.	Западно-Казахстанский филиал НБРК	4
Информационные технологии				
7.	Проблемы информационной безопасности корпоративных компьютерных сетей	Поляковский С.К.	Центральный филиал НБРК	4
Историческая справка				
8.	Как всё начиналось	Шек Н.А.	Кызылординский филиал НБРК	3
Всего				53

Денежно-кредитная политика и трансмиссионный механизм

Конурбаева Б. М.,

Заместитель начальника Управления стратегии и анализа

Департамента исследований и статистики Национального Банка Республики Казахстан

В "Основных направлениях денежно-кредитной политики Национального Банка Республики Казахстан" на 2002-2004 годы в числе ключевых моментов денежно-кредитной политики на предстоящий трехлетний период названа подготовка и постепенный переход к инфляционному таргетированию. Использование центральным банком инфляционного таргетирования денежно-кредитной политики означает задание показателей по инфляции в качестве целевых. Принципы инфляционного таргетирования более отвечают основной задаче денежно-кредитной политики Национального Банка по снижению инфляции и, кроме того, обеспечивают ей большее доверие участников рынка в виду полной прозрачности поставленной цели. Реализация данных принципов будет означать качественный скачок в развитии денежно-кредитной политики в направлении приближения к стандартам деятельности центральных банков развитых странах.

Рост числа стран с переходной экономикой, применяющих целевые показатели по инфляции, служит косвенным признаком наличия преимуществ этой системы. Целевое таргетирование инфляции применяют как промышленно развитые страны, так и страны с формирующейся рыночной экономикой.

Успешное введение инфляционного таргетирования возможно в условиях устойчивости государственного бюджета, макроэкономической стабильности и стабильности финансовой системы, независимости центрального банка, информационной открытости. Все эти предпосылки в Казахстане имеются.

К настоящему времени в рамках подготовки к введению инфляционного таргетирования приняты следующие меры. Национальный Банк с 2000 года установил трехлетний горизонт планирования денежно-кредитной политики. С января 2004 года законодательно закреплены в качестве цели Национального Банка задача стабилизации цен и запрет на финансирование дефицита государственного бюджета, что является одним из необходимых условий введения инфляционного таргетирования. Разрабатываются нормативные правовые акты, усиливающие независимость Национального Банка, как центрального банка страны. С 2005 года ставка рефинансирования пересматривается на регулярной основе. Национальным Банком разработан план мероприятий на 2005 год по усилению регулирующих мер официальных ставок Национального Банка.

Другим важным направлением подготовки к введению принципов инфляционного таргетирования является разработка модели трансмиссионного механизма. В этом направлении уже получены определенные результаты. Их изложение является целью настоящей статьи.

Связь причин и эффекта связи монетарной политики с ценовым уровнем начинается с изменением официальных процентных ставок центрального банка. В этих операциях центральный банк обычно обеспечивает фонды банкам. Банковская система запрашивает деньги, выпускаемые центральным банком (базовые деньги), чтобы удовлетворить спрос населения на наличность, сделать клиринг банковских балансов и удовлетворить требования по минимальным резервам. Используя свое монопольное положение в создании базовых денег, центральный банк определяет процентные ставки по своим операциям и тем самым влияет на фондовые цены ликвидности. В свою очередь, банки вынуждены учитывать эти цены при предоставлении займов своим клиентам.

Через эти процессы центральный банк может оказывать решающее влияние на рыночные условия и направлять рыночные процентные ставки. Изменения в рыночных процентных ставках в свою очередь влияют на другие процентные ставки, хотя и в разной степени, например, изменения в рыночных процентных ставках влияют на процентные ставки

банков по краткосрочным займам и депозитам. Более того, ожидания будущих изменений официальных ставок влияет на долгосрочные рыночные ставки, поскольку они отражают ожидания будущих эволюций краткосрочных процентных ставок. Однако влияние рыночных процентных ставок на долгосрочные процентные ставки менее прямое. Эти ставки зависят от рыночных ожиданий трендов долгосрочного роста и инфляции. Другими словами, изменений официальных процентных ставок центрального банка обычно не влияют на эти долгосрочные ставки, если только они не приводят к изменениям в ожиданиях рынка, касающихся долгосрочных трендов.

Через влияние на финансовые условия в экономике и на инфляционные ожидания монетарная политика может оказывать влияние на цены фондового рынка и обменные курсы в частности, на цены активов.

Изменения в процентных ставках и ценах финансовых активов влияют на решения по сбережениям, расходам и инвестициям домашних хозяйств и фирм. Например, высокие процентные ставки вызывают тенденцию меньшей привлекательности для домашних хозяйств или компаний обращение к займам для потребления или инвестирования. Высокие процентные ставки также делают более привлекательными для домашних хозяйств сбережения текущего дохода. Более того, изменения в официальных процентных ставках может повлиять на предложения кредита. Например, увеличение процентных ставок вызывает рост риск того, что вырастет число заемщиков, которые не смогут возратить займы. Это приведет к прекращению банками предоставления займов таким заемщикам, и как следствие, сокращению общего количества потребительских или инвестиционных планов.

Наконец, движения цен на активы может влиять на потребление и инвестиции посредством эффектов дохода и богатства. К примеру, если цены на капитал возрастут, то имеющие акции домашние хозяйства становятся богаче и могут увеличить свое потребление. Вследствие изменений потребления и инвестиции уровень внутреннего предложения услуг будет изменяться. Когда предложение превышает спрос, цены будут иметь тенденцию снижаться.

Изменения в обменном курсе обычно влияет на инфляцию 3 путями. Во-первых, движения обменного курса напрямую влияет на внутренние цены импортируемых товаров. Если национальная валюта укрепляется, то цены на импортируемые товары, являющиеся продуктом конечного потребления, имеют тенденцию к снижению, что помогает напрямую сокращать инфляцию. Во-вторых, если эти импортные товары используются как сырье для производства других товаров, то их низкие цены могут вызвать через некоторое время снижение цен конечных товаров. В третьих, развитие обменного курса может также оказывать влияние посредством своего влияния на конкурентоспособность произведенной внутренней продукции на международном рынке.

Если укрепление национальной валюты делает внутреннюю продукцию менее конкурентоспособной на внешних рынках, это имеет тенденцию ограничивать внешний спрос на мировых рынках, что сокращает суммарный спрос в экономике. При прочих равных условиях укрепление валюты будет вызывать тенденцию снижения инфляционного давления. Степень укрепления валюта зависит от степени открытости экономики. Влияние на экономику укрепления валюты в маленьких открытых экономиках, подобных Казахстану, более существенно, чем для больших относительно закрытых валютных пространств.

Другими каналами, через которые монетарная политика может влиять на ценовое развитие, является влияние на долгосрочные ожидания частного сектора. Если центральный банк пользуется высокой степенью доверия при достижении своих целей, то монетарная политика может оказывать существенное прямое влияние на развитие цен, обеспечивая экономическим агентам ожидания будущей инфляции и тем самым оказывая влияние на поведение их цен и ценовой политики. Доверие к способности центрального Банка поддерживать ценовую стабильность в длительный период является ключевым в этом отношении. Только если экономические агенты верят способности центрального банка

поддерживать ценовую стабильность инфляционные ожидания останутся привязанными к ценовой стабильности.

Ценовая стабильность увеличивает потенциал экономического роста. Удержание инфляции на низком и стабильном уровне – это лучший вклад центрального банка в долгосрочный экономический рост.

С момента введения национальной валюты (тенге) денежно-кредитная политика Национального Банка была нацелена на снижение инфляции. Эта задача была выполнена успешно. Годовая инфляция снизилась с 1158% в 1994 году до 11,2% в 1997 году и до 9,8% в 2000 году. В последующие 4 года годовая инфляция колебалась в пределах 6,4%-6,8%. Сохранению инфляции в этих пределах способствует существенный экономический рост, сопровождаемый высоким потребительским спросом и инвестиционной активностью. За период с 2000 по 2004 год ВВП в реальном выражении вырос, по оценке, на 63% при увеличении реальной заработной платы на 60% и инвестиций в основной капитал – более чем в 5,5 раза.

С 2005 года основной целью Национального Банка Республики Казахстан является обеспечение стабильности цен. На 2005 инфляция в среднем за период прогнозируется в пределах 5,2%-6,9%, в 2006 году – 4,8%-6,2%, в 2007 году – 4,1%-5,5%.

Основной проблемой, которую придется решать Национальному Банку в среднесрочном периоде – это избыток ликвидности в банковской системе, который создает угроза «перегрева» экономики. Избыток ликвидности обусловлен значительным притоком иностранных инвестиций, значительными внешними заимствованиями предприятий реального сектора и коммерческих банков, ростом расходов бюджета.

В целях достижения поставленной цели по инфляции Национальный Банк осуществляет операции открытого рынка, прием депозитов и предоставление займов, валютные интервенции, и выдвигает к банкам минимальные резервные требования, устанавливает свои официальные процентные ставки.

К классическим операциям открытого рынка относятся покупка и продажа государственных и других ценных бумаг, проведение операций репо. С момента введения тенге их роль в денежно-кредитной политике НБ РК возрастает (таблица 1).

Таблица 1.

Операции НБК на вторичном рынке государственных ценных бумаг *

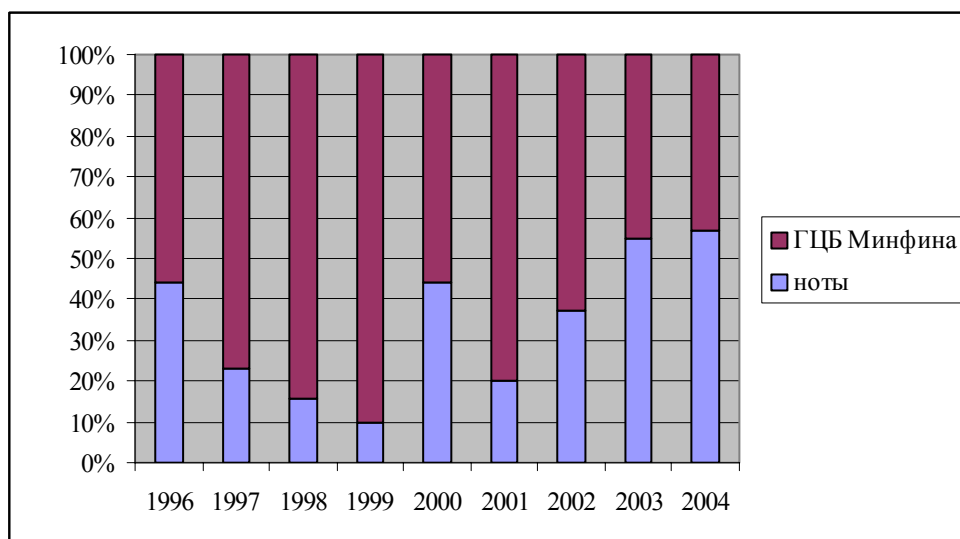
	Операции РЕПО			Операции обратного РЕПО			покупки	продажи
	Объем продажи (открытие РЕПО), млн.тенге	Средневзвешенная доходность, %	Объем покупки (закрытие РЕПО), млн.тенге	Объем покупки (открытие обратного РЕПО), млн.тенге	Средневзвешенная доходность, %	Объем продажи (закрытие обратного РЕПО), млн.тенге	Объем покупки, млн.тенге	Объем продажи, млн.тенге
1994	50	12,4	50	1553	14,0	1555	394	
1995	7609	14,8	6883	12123	18,2	12142	4129	
1999	40528	13,3	32238	14149	9,0	14226	21969	
2000	52383	5,6	51422	10393	8,5	4397	16169	25624
2001	78094	5,5	72010	37606	7,3	43656	471	13458
2002	575827	4,7	577340	37998	6,9	38023	3236	
2003	488657	3,7	504817	21606	6,2	21621	33	33
2004	782383	1,9	785203	26000	5,0		1848	

* Репо - в 1996 г. разработана нормативно-правовая база, первые операции открытого рынка начали проводиться с сентября 1997 г.

Однако для полномасштабного проведения классических операций открытого рынка у Нацбанка недостаточен портфель ценных бумаг. Поэтому Национальный Банк с 1995 года вынужден выпускать свои ценные бумаги - краткосрочные ноты. Краткосрочные ноты Национального Банка являются одним из инструментов денежно-кредитной политики,

относятся к неклассическим операциям открытого рынка и основной целью при их выпуске является регулирование ликвидности банков второго уровня. Сейчас рынок нот образует значимый сегмент рынка государственных ценных бумаг (рис. 1).

Рисунок 1.

Официальные ставки Национального Банка, будучи стоимостью резервных фондов, напрямую влияют на краткосрочные рыночные процентные ставки. Краткосрочные процентные ставки вместе с инфляционными ожиданиями определяют долгосрочные рыночные ставки и тем самым влияют на объемы кредитов экономике, а значит и на инфляцию и уровень производства. Таким образом, краткосрочные процентные ставки Национального Банка опосредственно влияют на уровень инфляции.

Среди официальных ставок Национального Банка одним из основных инструментов денежно-кредитной политики является официальная ставка рефинансирования. Официальная ставка рефинансирования устанавливается в зависимости от общего состояния денежного рынка, спроса и предложения по кредитам, уровня инфляции и инфляционных ожиданий. С 2005 года Национальный Банк пересматривает и устанавливает официальную ставку рефинансирования периодически на ежеквартальной основе. Это способствует формированию позитивных инфляционных ожиданий экономических агентов и, тем самым, способствует стабилизации финансового рынка.

С момента введения тенге Национальный Банк одновременно с принятием мер по снижению инфляции снижал ставку рефинансирования с целью оказания понижающего влияния на рыночные процентные ставки. Официальная ставка рефинансирования до 2003 года неуклонно снижалась (с 280% в 1994 году до 7% в 2004 году).

В 2005 ставка рефинансирования впервые с момента введения тенге была повышена до уровня 7,5%.

Причина повышения ставки рефинансирования заключается в желании Национального Банка снизить угрозу «перегрева» экономики.

Одна из причин возникновения такой угрозы заключается в избытке ликвидности в банковской системе, обусловленной, значительным притоком иностранных инвестиций, ростом расходов бюджета, так и внешними заимствованиями предприятий реального сектора и коммерческих банков. Это влечет быстрый рост кредитов банков экономике. Например, ожидается, что ВВП за период с 2004 года по 2007 год вырастет на 26,4%, а кредиты банков экономике – более чем в 2 раза.

В тех же целях были повышены официальная ставка по займам «овернайт» – в 2004 году (с 8,0% до 8,5%) и ставка репо (с 3,5% в сентябре 2004 года до 4,5% в июне 2005 года).

В настоящее время Национальный Банк уделяет большое внимание таким инструментам денежно-кредитной политики, как привлечение депозитов банков и предоставление кредитов. В идеале через официальные ставки Национальный Банк должен управлять коридором рыночных процентных ставок. Ставка рефинансирования и ставки размещения должны задавать верхнюю границу рыночных процентных ставок, а ставки привлечения – нижнюю границу.

Механизм, обеспечивающий такую роль официальных ставок Национального Банка заключается в следующем.

Если рыночные ставки по межбанковским кредитам упадут ниже ставки Национального Банка по депозитам соответствующей срочности, то это будет стимулировать банки открыть депозиты в Национальном Банке вместо выдачи кредитов на межбанковском рынке. За этим последует сокращение ликвидности в банковской системе, что вызовет повышение рыночных ставок по кредитам до уровня ставок по депозитам Национального Банка.

Если однодневные рыночные ставки по кредитам будут выше, чем ставки Национального Банка по кредитам овернайт, то банки будут запрашивать ссуды у Национального Банка, а не занимать на рынке. При полном удовлетворении таких запросов банков, однодневные рыночные ставки имели бы тенденцию стабилизироваться на уровне ниже ставки овернайт Национального Банка.

Таким образом, одновременно увеличивая ставки привлечения и ставки размещения, Национальный Банк «сдвигает» коридор рыночных ставок вверх, что имеет целью намного снизить экономическую активность, для снижения угрозы перегрева экономики.

К такой роли своих процентных ставок стремится Национальный Банк, и в этом направлении реализуются некоторые меры Национального Банка, принятые им в последние годы в направлении оптимизации методов и инструментов денежно-кредитной политики.

И, наконец, важным инструментом денежно-кредитной политики являются минимальные резервные требования.

Первой функцией минимальных резервов является стабилизация рыночных ставок. Эта функция выполняется усреднением провизий. Усреднение провизий позволяет кредитным институтам сглаживать дневные флуктуации ликвидности, поскольку временный резервный дисбаланс может быть компенсирован противоположным резервным дисбалансом, образованным в том же поддерживаемом периоде.

Усреднение провизий влечет то обстоятельство, что институты могут извлечь прибыль от займов на денежном рынке и восполнить резервный дефицит всякий раз, когда повышаются краткосрочные рыночные ставки. В противном случае они могут сделать заем на рынке и образовать резервный избыток. В теории этот межвременной арбитраж должен обеспечить равенство на всем поддерживаемом периоде между текущим и ожидаемым уровнем краткосрочных ставок на конец поддерживаемого периода. Этот механизм стабилизирует ставки овернайт в течение поддерживаемого периода и делает ненужным частые интервенции центрального банка на денежном рынке.

Второй важной функцией минимальных резервов является расширение структурного дефицита ликвидности банковской системы. Потребность кредитных институтов держать резервы в центральном банке вызывают рост спроса на рефинансирование центрального банка, что облегчает управление центральным банком ставками денежного рынка посредством регулярных операций по поддержанию ликвидности. Норма минимальных резервов требований в Казахстане имеет тенденцию к снижению, так с 1993 года она снизилась с 20% до 6% на настоящий момент.

Результатом проведения денежно-кредитной политики Национальным банком является следующая динамика денежных агрегатов и инфляции (таблица 6):

Таблица 2.

	Денежная база, млн. тенге	Денежная масса, млн. тенге	Наличные деньги в обращении, млн. тенге	Инфляция, %
1994	5087	8232	2542	1158,3
1995	28315	53352	19437	60,3
1996	61772	112403	44493	28,7
1997	74764	125594	56613	11,2
1998	93877	155725	82211	1,9
1999	66181	131664	58199	17,8
2000	104724	255838	87682	9,8
2001	125033	380659	96126	6,4
2002	159646	536985	116261	6,6
2003	186926	725019	143087	6,8
2004	298521	970542	231074	6,7

Необходимым условием успешности проведения денежно-кредитной политики является наличие эффективной методики прогнозирования инфляции. Совокупное воздействие инструментов денежно-кредитной политики на экономику в целом, и на инфляцию в частности, носит название денежного трансмиссионного механизма. Трансмиссионный механизм – это совокупность каналов, через которые монетарная политика оказывает воздействие на уровень цен. В целом денежная трансмиссия является сложной системой каналов с различными относительными лагами промежуточных целевых переменных.

Идентификация трансмиссионного механизма – трудоемкий процесс, усложняющийся наличием шоков различной природы. Например, изменения цен на нефть, или другие товарные цены или административные цены могут иметь краткосрочное прямое влияние на инфляцию. Аналогично, изменения в мировой экономике или в фискальной политике может повлиять на агрегированный спрос и, следовательно, на ценовое развитие. Более того, цены на финансовые активы и обменный курс зависят помимо монетарной политики от многих других факторов. Монетарная политика, следовательно, нуждается не только в мониторинге трансмиссии монетарных изменений, но и также должна принимать во внимание все другие существенные развития, для того чтобы избежать их влияния на долгосрочные инфляционные тренды и ожидания в направлении несовместимом с ценовой стабильностью.

В целях создания механизма оценки действенности денежно-кредитной политики и оценки ожидаемых последствий принятия тех или иных решений по денежно-кредитной политике, в Национальном Банке разработана модель трансмиссионного механизма, отражающего влияние изменений инструментов денежно-кредитной политики на инфляцию и ВВП (рис. 2).

На этом рисунке приняты следующие обозначения.

1. Каждая связь обозначена стрелкой, которая показывает, что переменная, являющаяся началом стрелки, зависит от переменной, являющейся концом стрелки.
2. Положительная зависимость промаркирована знаком «+».
3. Отрицательная зависимость промаркирована знаком «-».
4. Теоретические имеющие место, но не значимые в модели, связи обозначены пунктирной стрелкой.
5. В пунктирной рамке приведены эндогенные переменные (переменные, описываемые уравнениями). Каждое уравнение включает в себя связи, соответствующие входящим стрелкам.
6. За пунктирную рамку вынесены экзогенные переменные.
7. Экзогенные переменные делятся на экзогенные переменные, являющиеся инструментами ДКП, и остальные.

На схеме можно выделить несколько основных каналов влияния инструментов ДКП на инфляцию.

Денежный канал схематично описывается как: «Инструменты (валютная и тенговая) → денежная база → денежная масса → инфляция».

Кредитный канал влияния на инфляцию описывается как: «Ставка репо НБК → ставка ТОНИА → ставка по кредитам → кредиты → ВВП → инфляция».

Валютный канал описывается как: «Мировые цены на нефть → обменный курс тенге к доллару США → Реальный эффективный обменный курс → Импорт → Инфляция».

На схеме можно выделить и другие каналы влияния на инфляцию.

Описание переменных. Моделирование трансмиссионного механизма означает представление каждой из вышеперечисленных связей в виде эконометрической модели и их объединение в рамках единой модели. Построенная модель трансмиссионного механизма (ТМ) включает в себя 11 основных уравнений и 22 переменных. Переменные делятся на 11 эндогенных переменных (по числу уравнений) и 11 экзогенных переменных.

К эндогенным переменным относятся :

- обменный курс (EXRATE),
- реальный эффективный обменный курс (REER),
- денежная база (RM),
- денежная масса (M3),
- межбанковская биржевая ставка по однодневным кредитам TONIA,
- ставка по кредитам в тенге юридическим лицам (KREDTENURRATE),
- объемы импорта (IMPORT),
- объемы экспорта (EXPORT),
- объемы кредитов в экономике (KREDECON),
- валовый внутренний продукт (GDP),
- инфляция в годовом исчислении (декабрь к декабрю) – INF.

Из экзогенных переменных можно выделить *управляющие переменные* (инструменты ДКП).

Управляющие переменные – это следующие 5 экзогенных переменных:

- ставка НБК по операциям репо (REPONBKRATE),
- объемы краткосрочных нот НБК в обращении (CIRCNOTE),
- депозиты БВУ в НБК (DEPBWUNBK),
- валютные интервенции НБК (INTVABK),
- минимальные резервные требования (MPT), входит в уравнение для денежной базы.

Оставшиеся 6 экзогенных переменных не являются управляющими:

- объемы ГЦБ Минфина в обращении (CIRCMF),
- объемы депозитов в банковской системе (DEPOZITINBWU),
- инвестиции в основной капитал (INVESTCAPIT),
- технологический прогресс (входит в уравнение ВВП, в настоящей модели незначима),
- уровень мировых цен на нефть (oilpriceworld),
- уровень безработицы.

Данные. Для построения модели использованы квартальные данные (1 кв.1996 года – 4кв.2004 года). Кроме того, в модели переменные «запасы» трактуются как изменения за квартал, переменные «потoki» – как потоки за квартал. Для переменных с большими номинальными значениями брались логарифмы. Переменные, имеющие сезонный характер, сглажены сезонно. По нотам и бумагам Минфина рассматривались объемы в обращении.

Уравнения. В модель входят 11 уравнений: обменного курса, реального эффективного обменного курса, денежной массы, денежной базы, межбанковской денежной ставки, банковской ставки по кредитам юридическим лицам, объемам кредитов банковской системы экономики, ВВП, экспорта, импорта и инфляции.

В нижеприведенных уравнениях для большей наглядности опущены обозначения логарифма, первой и второй разности (точные формулировки модели приведены в Приложении 1).

Уравнение для обменного курса имеет вид:

$$\text{EXRATE} = -3,8 * \text{EXPORT}(-14) + 9,3 * \text{IMPORT} + 9,9 * \text{M3}(-1) - 5,2 * \text{GDP}(-5) - 0,362 * \text{OILPRICEWORLD} \quad (1)$$

$$\text{NOMEXRATEAV} = \text{NOMEXRATEAV}(-1) / ((100 - \text{ddexrate}) / 100) \quad (1a)$$

Согласно данному уравнению обменный курс имеет отрицательную зависимость с экспортом, ВВП и уровнем мировых цен на нефть и положительную зависимость с денежной массой и импортом. При этом обменный курс больше реагирует на изменения импорта, чем экспорта.

Следует еще отметить, что обычно в качестве уравнения для обменного курса в модели трансмиссионного механизма рассматривается уравнение паритета покупательской способности, которая объясняет разность изменений в обменных курсах через разности в темпах инфляции. Однако, большинство экономистов считает, что хотя паритет покупательской способности хорошо объясняет сущность обменных курсов, однако он не вполне достоверно описывает реальную экономику, особенно в краткосрочном периоде. Причинами этому являются, во-первых, неполная вовлеченность в международную торговлю ряда товаров и услуг, во-вторых, неполной взаимозаменяемостью товаров, которые являются предметом торговли.

Уравнение денежной базы.

$$\text{RM} = -0,18 * \text{RM}(-5) + 0,49 * \text{CIRCMF} - 0,65 * \text{CIRCMF}(-2) - 0,085 * \text{CIRCNOTE}(-1) + 0,05 * \text{DEPBWUNBK}(-2) + 1,29 * \text{DEPOZITINBWU} + 0,59 * \text{INTVA BK} - 1,85 \quad (2)$$

Денежная база зависит отрицательно от объемов в обращении государственных ценных бумаг, и положительно от депозитов банков в НБРК, депозитов в банковской системе, и объемов покупки иностранной валюты Национальным Банком. Теоретически денежная база положительно еще зависит от норматива минимальных резервных требований, однако модель показывает незначимость данной связи.

Уравнение денежной массы.

$$\text{M3} = 0,32 * \text{RM} + 0,59 * \text{DEPOZITINBWU} + 0,055 * \text{DEPOZITINBWU}(-4) \quad (3)$$

Денежная масса в основном определяется предыдущей динамикой и объемами депозитов в банковской системе.

Уравнение межбанковской денежной ставки.

$$\text{TONIA} = 0,44 * \text{TONIA}(-1) + 0,38 * \text{REPONBKRATE} - 3,17 * \text{DEPOZITINBWU}(-5) + 0,25 * \text{INF}(-3) + 0,22 * \text{INF}(-4) \quad (4)$$

Межбанковская денежная ставка положительно зависит от ставки репо Национального Банка и инфляции и отрицательно зависит от объемов депозитов банковской системы. Это уравнение еще раз подтверждает, что ставка репо по операциям НБРК определенным образом влияет на межбанковскую денежную ставку. Кроме того, оно говорит, что с ростом банковской ликвидности межбанковская ставка будет иметь тенденцию к снижению.

Уравнение банковской ставки по кредитам юридическим лицам

$$\text{KREDTENURRATE} = 0,16 * \text{KREDTENURRATE}(-2) + 0,37 * \text{TONIA}(-2) - 2,98 * \text{DEPOZITINBWU}(-2) - 2,37 * \text{GDP}(-5) + 0,31 * \text{INF} + 26,96 \quad (5)$$

Ставки по кредитам банков к экономике положительно зависят от межбанковской ставки по однодневным кредитам и инфляции и отрицательно зависят от ВВП и объемов депозитов в банковской системе.

Отрицательная зависимость от ВВП кажется на первый взгляд парадоксальной. Ведь чем больше ВВП, тем больше инвестиционная активность экономики, тем больше спрос на кредиты и, следовательно, тем больше должна быть ставка процента. С другой стороны, чем больше ВВП, тем больше у предприятий собственных средств и тем меньше они нуждаются в кредитах, что приводит к снижению ставки процента. Вероятно, в настоящее время превалирует второй фактор.

Уравнение по кредитам банковской системы экономике.

$$\text{KREDECON} = 0,29 * \text{M3}(-1) + 0,02 * \text{INF} - 0,13 * \text{RM} - 0,26 * \text{RM}(-1) + 0,16 * \text{RM}(-3) + 0,20 * \text{RM}(-4) - 0,10 * \text{RM}(-5) - 0,13 * \text{RM}(-10) - 0,26 * \text{RM}(-11) - 0,02 * \text{MRT}(-9) + 0,08 \quad (6)$$

Объемы кредитов положительно зависят от денежной массы (в том числе, от объемов депозитов в банковской системе) и отрицательно зависят от денежной базы (в том числе от депозитов банков в НБРК) и МРТ.

Уравнение экспорта.

$$\text{EXPORT} = 0,28 * \text{EXPORT}(-1) + 0,44 * \text{EXPORT}(-4) + 0,03 * \text{OILPRICEWORLD} + 1,5 \quad (7)$$

Экспорт положительно зависит от мировых цен на нефть и предыдущих значений.

Уравнение импорта.

$$\text{IMPORT} = 0,36 * \text{IMPORT}(-2) + 0,56 * \text{KREDECON} - 0,042 * \text{GDP}(-6) + 0,16 * \text{GDP}(-9) + 0,24 * \text{GDP}(-12) + 0,0038 * \text{DREER}(-13) + 0,32 * \text{EXPORT} \quad (8)$$

Импорт положительно зависит от ВВП, реального эффективного обменного курса, объемов кредитов экономике и экспорта. Последнюю зависимость можно объяснить как ввозом оборудования для добывающей промышленности.

Уравнение ВВП (уравнение совокупного предложения). Согласно классической теории в долгосрочном периоде количество произведенной продукции зависит от затрат труда и капитала, то есть в конечном счете непосредственно зависит от уровня цен. В краткосрочном периоде цены на некоторые товары являются негибкими и поэтому не сразу реагируют на изменения в спросе. Поэтому в краткосрочном периоде уровень цен не входит в уравнение для ВВП. В данном случае изменения цен влияют на ВВП опосредственно через канал: инфляция → ставки по кредитам экономике → объемы кредитов → ВВП (смотреть уравнения (5), (6),(7)).

$$\text{GDP} = 0,80 * \text{GDP}(-4) + 0,79 * \text{KREDECON} + 0,81 * \text{KREDECON}(-1) + 0,03 * \text{INVESTCAPIT}(-2) - 0,10 * \text{INVESTCAPIT}(-3) + 0,18 * \text{INVESTCAPIT}(-7) \quad (9)$$

Уравнение инфляции. Инфляция имеет положительную связь с денежной массой, импортом и отрицательную связь с экспортом.

$$\text{INF} = 0,19 * \text{INF}(-4) + 2,80 * \text{IMPORT}(-9) - 3,76 * \text{IMPORT}(-10) - 1,57 * \text{IMPORT}(-11) + 1,54 * \text{IMPORT}(-12) + 1,33 * \text{EXPORT} - 3,05 * \text{EXPORT}(-2) + 2,20 * \text{EXPORT}(-6) - 3,64 * \text{EXPORT}(-9) + 1,93 * \text{EXPORT}(-10) + 2,22 * \text{EXPORT}(-11) + 6,76 * \text{M3}(-1) + 4,77 * \text{M3}(-2) + 4,11 * \text{M3}(-5) + 12,36 * \text{DUMMY1999} \quad (10)$$

Уравнение реального обменного курса. Реальный обменный курс имеет положительную связь номинальным обменным курсом, и отрицательную связь с импортом.

$$\text{DREER} = -0,73 * \text{INF} - 1,34 * \text{INF}(-2) - 0,76 * \text{INF}(-3) - 0,72 * \text{NOMEXRATE}(-1) + 0,81 * \text{NOMEXRATE}(-2) - 0,17 * \text{NOMEXRATE}(-5) + 16,75 \quad (11)$$

11 вышеприведенных уравнений в совокупности составляют основу трансмиссионной модели Казахстана.

В модели все переменные статистически значимы¹. Тесты Durbin-Watson, Q – статистика, тест Лагранжа LM и тест ARCH показывают отсутствие автокорреляции и гетероскедастичности.

Базовый сценарий. Базовый сценарий модели составлен на основе базового сценария, использованного при разработке Основных направлений ДКП на 2005-2007 годы и Среднесрочного плана социально-экономического развития Казахстана на 2005-2007 годы.

Прогноз экзогенных переменных, в том числе управляющих, (табл.1, столбцы 1-5) взят из Основных направлений ДКП на 2005-2007 годы. При этом объем интервенции инвалюты (чистая покупка) рассчитывался как приращение ЗВР за год.

Прогнозы объемов в обращении ГЦБ Минфина были подобраны так, чтобы прогнозы по объемам денежной базы по трансмиссионной модели совпадали с соответствующими объемами, заложенными в ДКП 2005-2007² (табл.1, столбец 6). Таким образом, полученные объемы в обращении ГЦБ Минфина можно назвать рекомендациями для Минфина в целях поддержки ДКП 2005-2007. Данные объемы вполне реалистичны, так как они сопоставимы с объемами нот в обращении в соответствующие годы.

Прогноз для инвестиций в основной капитал был взят из Среднесрочного плана социально-экономического развития Казахстана на 2005-2007 годы (табл.3, столбец 7).

Прогнозы по ставке по операциям репо НБРК, которая не прогнозировалась в Основных направлениях ДКП на 2005-2007 годы, бралась с небольшим повышением ее значения в 2005 году (с 1,24% в 2004 году до 2,0%), и снижением в последующие годы (табл.3, столбец 8).

Таблица 3.

Базовый сценарий. Прогноз управляющих экзогенных переменных

	Уровень мировых цен на нефть, долл./баррель*	Интервенция инвалюты, млн. долл. США **	Депозиты БВУ в НБК (кроме текущих счетов), млрд. тенге *	Ноты НБРК в обращении, млрд. тенге *	Депозиты в банковской системе, млрд. тенге *	Объемы ГЦБ МФ в обращении, млрд. тенге *	Инвестиции в основной капитал, млрд. тенге, *	Ставка по операциям репо НБК, %, *
	1	2	3	4	5	6	7	8
2005	35	2439	167,5	486,8	1590	350	1630	2,0
2006	30	1353	244,8	366,2	2093	400	1912	1,8
2007	30	1583	340,6	273,3	2677	400	2223	1,5

* на конец периода

** за период

Прогнозирование по базовому сценарию. С использованием базового сценария для экзогенных показателей по трансмиссионной модели был рассчитан на 3 года (2005г. – 2007г.) базовый прогноз для эндогенных показателей (таблица 4, строки 1-3). Для сравнения прогнозы, рассчитанные по модели трансмиссионного механизма, даны вместе с показателями, вошедшими в ДКП 2005-2007 (строки 4-5, столбцы 1,3,4,6,7) или внутренними прогнозами НБК, используемых для аналитических целей (строки 4-5, столбцы 2, 5).

¹ При анализе необходимо иметь в виду, что в эконометрических уравнениях при наличии нескольких лагов одной и той же переменной при выяснении характера зависимости эндогенной переменной от экзогенной принято рассматривать знак суммы при лаговых переменных. Это объясняется тем, что при наличии устойчивости системы уравнений, в уравнение устойчивого состояния коэффициентом экзогенной переменной будет сумма коэффициентов при всех ее лагах.

² Объем в обращении ГЦБ Минфина является экзогенным показателем для уравнения денежной базы

Таблица 4.

Базовый сценарий по трансмиссионной модели								
	Инфляция (декабрь к декабрю)	ВВП, млрд. тенге	Денежная база, млрд. тенге	Денежная масса, млрд. тенге	Обменный курс, тенге/\$	Кредиты экономике, млрд. тенге	Ставка по кредитам в тенге юрлицам	номера строк
	1	2	3	4	5	6	7	
2005	6,3	6685,8	800,1	2148,5	127,2	2270,8	12,3	1
2006	5,2	7415,4	1036,0	2780,1	128,3	2940,2	11,4	2
2007	6,6	8716,3	1269,1	3482,1	124,6	3600,1	11,3	3
Справочно: ДКП 2005-2007 и внутренние прогнозы:								
	инфляция (дек/дек)	ВВП по ДКП	Денежная база	Денежная масса	Обменный курс	Кредиты экономике	Ставка по кредитам в тенге юрлицам	номера строк
2005	5,7-7,0	6625	803,3	2123,0	123,0	1960,0	13,2-15,2	4
2006	4,6-6,0	7829	1022,5	2759,5	119,3	2520,0	12,7-14,7	5
2007	4,4-5,8	9185	1248,2	3469,7	117,4	3132,0	12,2-14,2	6

В целом, прогнозы, заложенные в ДКП_2005-2007, и прогнозы, полученные по модели ТМ, очень близки (рис. 3). Основное различие заключается в прогнозах по обменному курсу и кредитам экономике. Модель показывает более слабое укрепление тенге и более значительный рост кредитов экономике.

Выводы и дальнейшее направление исследований.

Отсюда можно сделать вывод о приемлемых прогностических свойствах модели ТМ. Кроме того, можно утверждать, что

1) прогнозы, заложенные в ДКП 2005-2007 хорошо сбалансированы, и модель ТМ «ухватывает» этот баланс;

2) прогнозы, заложенные в ДКП 2005-2007, и прогнозы, полученные по модели ТМ, реалистичны.

Представленная модель не является окончательной. Она будет совершенствоваться в направлении расширения прогнозируемых связей (будут включены в модель уравнения инфляционного ожидания, потенциального роста производства, функция отклика). Для дальнейшей проверки прогностических свойств модели планируется также проведение исследований поведенческих свойств модели при различного рода шоках, а также анализ ее устойчивости в долгосрочной перспективе.

Схема трансмиссионного механизма Казахстана *

* пунктирными стрелками показаны связи, показывающие как незначимые, но которые тем не менее имеют место

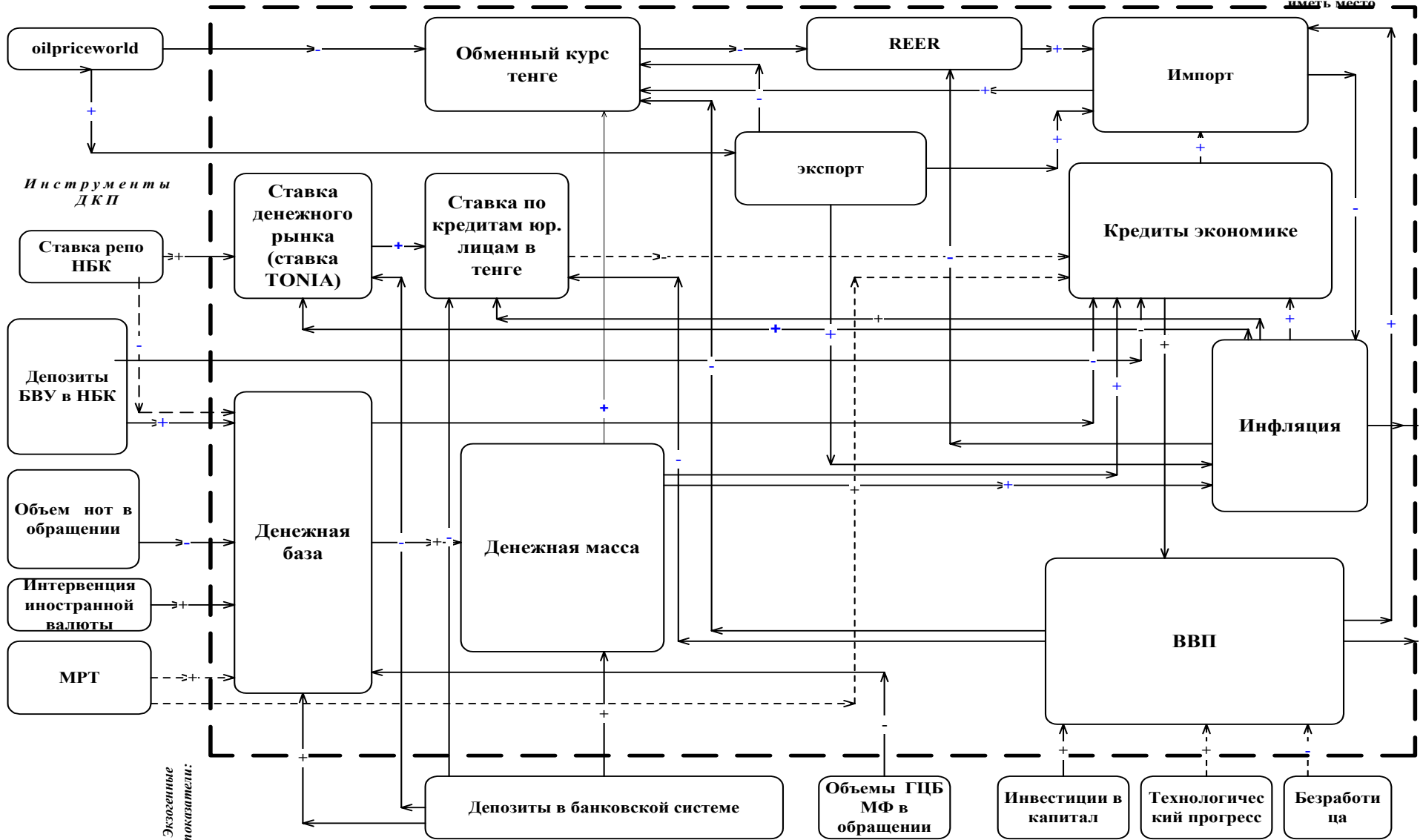
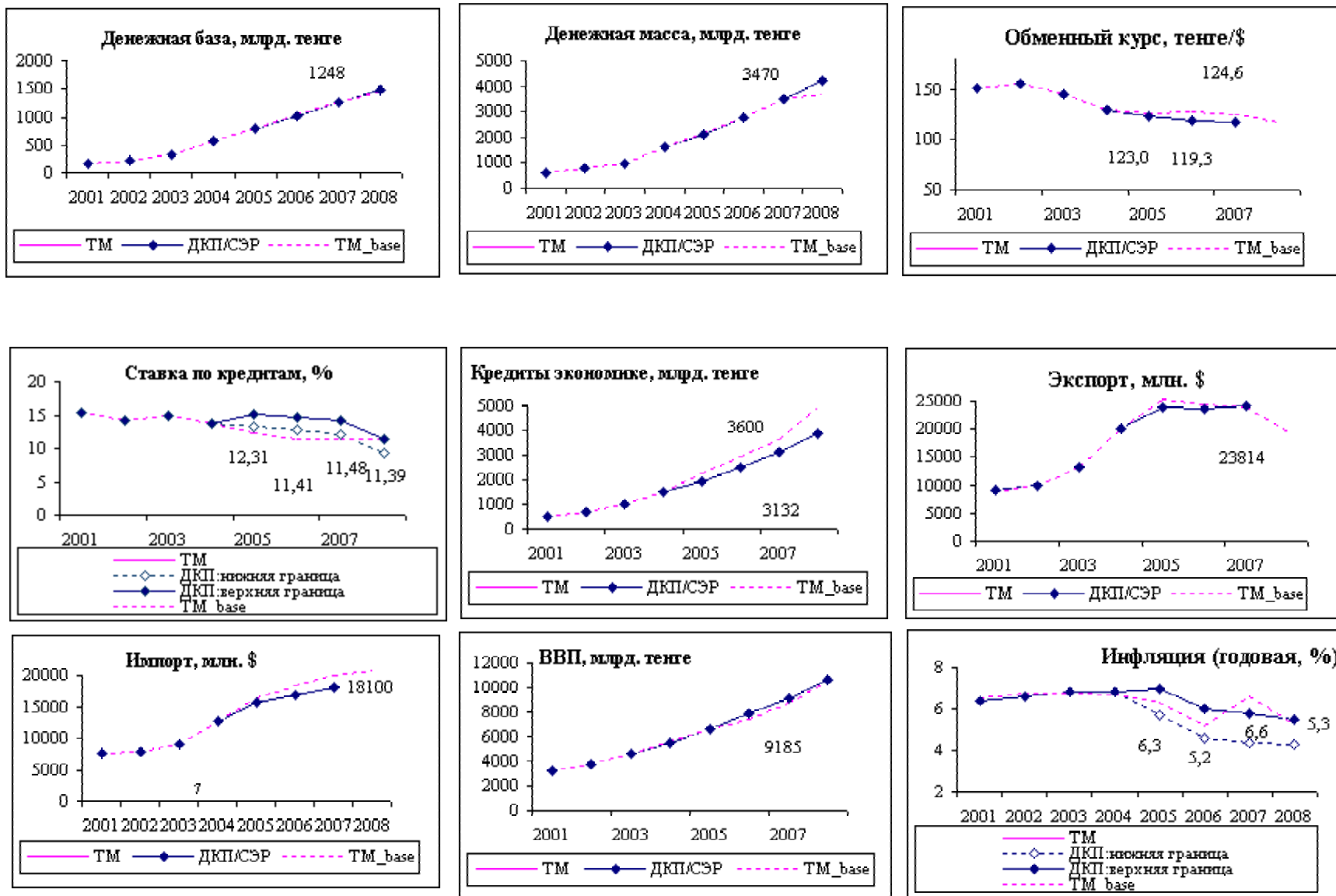

Рисунок 3

Ақша-кредит саясаты және трансмиссиялық механизм

Қоңырбаева Б.М.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеу және статистика департаменті
Стратегия және талдау басқармасының бастықтың орынбасары

“Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2002-2004 жылдарға арналған ақша-кредит саясатының негізгі бағыттарында” алдағы үш жылдық кезеңге арналған ақша-кредит саясатының басты сәттерінің ішінде инфляциялық таргеттеуге дайындық және оған біртіндеп өту аталды. Орталық банктің ақша-кредит саясатын инфляциялық таргеттеуді пайдалануы мақсаттық ретінде инфляция бойынша көрсеткіштерді беруді білдіреді. Инфляциялық таргеттеудің қағидаттары Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатының инфляцияны төмендету жөніндегі негізгі міндетіне сай келеді және сонымен қатар оған алға қойылған мақсаттың толық айқындалғанына байланысты нарық қатысушыларының үлкен сенімін қамтамасыз етеді. Осы қағидаттарды жүзеге асыру ақша-кредит саясатының дамуында дамыған елдердің орталық банктері қызметінің стандарттарына жақындату бағытындағы сапалы секірісті білдіреді.

Өтпелі экономикасы бар, инфляция бойынша мақсатты көрсеткіштерді қолданатын елдер санының өсуі осы жүйенің басымдықтары болуының жанама белгісі ретінде көрінеді. Инфляцияны мақсатты таргеттеу өнеркәсібі дамыған елдер және сол сияқты нарықтық экономикасы қалыптасып келе жатқан елдер де қолданады.

Мемлекеттік бюджеттің орнықтылығы, макроэкономикалық тұрақтылық және қаржы жүйесінің тұрақтылығы, орталық банктердің тәуелсіздігі, ақпараттың ашықтығы жағдайында инфляциялық таргеттеуді табысты енгізуге болады. Осы алғышарттың барлығы Қазақстанда бар.

Қазіргі уақытта инфляциялық таргеттеуді енгізуге дайындық шеңберінде мынадай шаралар қабылданды. Ұлттық Банк 2000 жылдан бастап ақша-кредит саясатын жоспарлаудың үш жылдық деңгейін белгіледі. 2004 жылғы қаңтардан бастап бағаны тұрақтандыру және мемлекеттік бюджеттің тапшылығын қаржыландыруға тыйым салу міндеті Ұлттық Банктің мақсаты ретінде заңды түрде бекітілді, бұл инфляциялық таргеттеуді жүргізудің қажетті шарттарының бірі болып табылады. Ұлттық Банктің елдің орталық банкі ретінде тәуелсіздігін күшейтетін нормативтік құқықтық актілер әзірленуде. 2005 жылдан бастап қайта қаржыландыру ставкасы жүйелі негізде қайта қаралуда. Ұлттық Банк Ұлттық Банктің ресми ставкаларын реттейтін шараларды күшейту жөніндегі 2005 жылға арналған іс-шаралар жоспарын әзірледі.

Инфляциялық таргеттеу қағидаттарын енгізуге дайындықтың басқа маңызды бағыты трансмиссиялық механизм үлгісін әзірлеу болып табылады. Осы бағытта белгілі бір нәтижелерге қол жетті. Оларды баяндау осы мақаланың мақсаты болып табылады.

Монетарлық саясаттың себептері мен әсері байланысының баға деңгейімен байланысы орталық банктің ресми пайыздық ставкасының өзгеруінен басталады. Орталық банк осы операцияларда әдетте банктерді қорлармен қамтамасыз етеді. Банк жүйесі халықтың қолма-қол ақшаға сұранысын қанағаттандыру, банктік баланстардың клирингін жасау және ең төменгі резервтер бойынша талаптарды қамтамасыз ету үшін орталық банк шығарған ақшаны (базалық ақша) сұратады. Базалық ақшаны жасаудағы өзінің монополиялық жағдайын пайдалана отырып, орталық банк өзінің операциялары бойынша пайыздық ставкаларды айқындайды және сонымен қатар өтімділіктің қор бағасына әсер етеді. Банктер өз кезегінде клиенттеріне заемдар беру кезінде осы бағаларды ескеруге мәжбүр.

Орталық банк осы процестер арқылы нарықтық жағдайға шешуші әсер етеді және нарықтық пайыздық ставкаларды бағыттайды. Нарықтық пайыздық ставкалардағы өзгерістер өз кезегінде әртүрлі дәрежеде болса да басқа пайыздық ставкаларға әсер етеді, мысалы, нарықтық пайыздық ставкалардағы өзгерістер банктердің қысқа мерзімді заемдар мен депозиттер бойынша пайыздық ставкаларына әсер етеді. Сонымен қатар ресми ставкалардың болашақ өзгерістерін күту ұзақ мерзімді нарықтық ставкаларға әсер етеді, себебі олар қысқа мерзімді пайыздық ставкалардың болашақ эволюцияларын күтуді көрсетеді. Дегенмен нарықтық пайыздық ставкалардың ұзақ

мерзімді пайыздық ставкаларға тікелей әсері аз. Бұл ставкалар ұзақ мерзімді өсетін трендтерді және инфляцияны нарықтық күтуге қатысты. Басқаша айтқанда, орталық банктің ресми пайыздық ставкаларының өзгерістері, егер олар нарықтың ұзақ мерзімді трендтерге қатысты күтулеріндегі өзгерістерге әкеп соқпаса, әдетте осы ұзақ мерзімді ставкаларға әсер етпейді.

Монетарлық саясат экономикадағы қаржылық жағдайларға және инфляциялық күтулерге әсер ету арқылы қор нарығының бағаларына және айырбас бағамдарына, атап айтқанда активтердің бағаларына әсер ете алады.

Пайыздық ставкалардағы және қаржы активтерінің бағаларындағы өзгерістер жинақ ақша, үй шаруашылығының және фирмалардың шығыстары мен инвестициялары бойынша шешімдерге әсер етеді. Мысалы, жоғары пайыздық ставкалар үй шаруашылықтары немесе компаниялар үшін тұтынуға немесе инвестициялауға арналған заемдарға сұраныстың төмен тартымдылық үрдісін тудырады. Жоғары пайыздық ставкалар сондай-ақ үй шаруашылықтары үшін ағымдағы кірістің жинақ ақшасын неғұрлым тартымды жасайды. Сонымен қатар ресми пайыздық ставкалардағы өзгерістер кредит ұсынысына әсер етуі мүмкін. Мысалы, пайыздық ставкалардың өсуінен кейін заемды қайтара алмайтын заемшылар санының артып кету тәуекелі өседі. Бұл банктердің осындай заемшыларға заемдар бермейтініне әкеп соғады және соның салдарынан тұтыну және инвестициялау жоспарларының қысқаруына әкеледі.

Соңында, активтер бағаларының қозғалысы кіріс пен байлықтың тиімділігі арқылы тұтынуға және инвестицияларға әсерін береді. Мысалы, егер капиталдың бағасы өссе, онда үй шаруашылығының акциялары бай бола бастайды және өзінің тұтынылуын ұлғайта алады.

Тұтыну мен инвестициялар өзгерістерінің салдарынан қызмет көрсетудің ішкі ұсынысының деңгейі өзгереді. Ұсыныс сұраныстан асып түскен кезде бағаның төмендеу үрдісі болады.

Айырбас бағамындағы өзгерістер әдетте инфляцияға 3 жолмен әсер етеді. Біріншіден, айырбас бағамының қозғалысы импортталатын тауарлардың ішкі бағаларына тікелей әсер етеді. Егер ұлттық валюта нығайса, онда түпкілікті тұтыну өнімі болып табылатын, импортталатын тауарлар бағаларының төмендеу үрдісі болады, бұл инфляцияны тікелей қысқартуға көмектеседі. Екіншіден, егер осы импорттық тауарлар басқа тауарлар өндіру үшін шикізат ретінде пайдаланылса, онда олардың төмен бағасы біраз уақыттан кейін түпкілікті тауарлардың бағаларын төмендетеді. Үшіншіден, айырбас бағамының дамуы сондай-ақ өндірілген ішкі өнімнің халықаралық нарықтағы бәсеке қабілеттілігіне өзінің әсерін тигізеді.

Егер ұлттық валютаның нығаюы ішкі өнімнің сыртқы нарықтардағы бәсеке қабілеттілігін төмен жасаса, мұның әлемдік нарықтардағы сыртқы сұранысын шектеу үрдісі болады, бұл экономикадағы жиынтық сұранысты қысқартады. Басқа да бірдей жағдайлар болған кезде валютаның нығаюы инфляциялық қысымның төмендеу үрдісін туғызады. Валютаның нығаю дәрежесі экономиканың ашықтық дәрежесіне тәуелді болады. Қазақстан сияқты шағын ашық экономикадағы валюта нығаюының экономикаға әсері жабық біршама үлкен валюта кеңістіктеріне қарағанда неғұрлым маңызды.

Монетарлық саясат бағаның дамуына әсер ететін басқа арналар жеке сектордың ұзақ мерзімді күтулеріне әсер ету болып табылады. Егер орталық банк өз мақсаттарына жету кезінде жоғары сенімділік дәрежесіне ие болса, онда монетарлық саясат экономикалық агенттерге болашақ инфляцияның күтулерін қамтамасыз ете отырып және сонымен бірге олардың бағаларының әрекетіне және баға саясатына әсер ете отырып, бағаның дамуына елеулі түрде тікелей әсер етеді. Орталық банктің ұзақ кезеңде бағаның тұрақтылығын ұстап тұру қабілеттілігіне сенімділік осыған қатысты басты болып табылады. Егер экономикалық агенттер орталық банктің бағаның тұрақтылығын ұстап тұру қабілеттілігіне сенсе, инфляциялық күтулер баға тұрақтылығына байланысты болып қалады.

Бағаның тұрақтылығы экономикалық өсу әлуетін ұлғайтады. Инфляцияны төмен және тұрақты деңгейде ұстап тұру – бұл орталық банктің ұзақ мерзімді экономикалық өсуге ең жақсы үлесі.

Ұлттық валюта (теңге) енгізілген сәттен бастап Ұлттық Банктің ақша-кредит саясаты инфляцияны төмендетуге бағытталды. Бұл міндет табысты орындалды. Жылдық инфляция 1994 жылғы 1158%-дан 1997 жылы 11,2%-ға дейін және 2000 жылы 9,8%-ға дейін төмендеді. Соңғы 4 жылда инфляция 6,4%-6,8% аралығында өзгеріп отырды. Инфляцияның осы аралықта сақталуына жоғары тұтынушылық сұраныспен және инвестициялық белсенділікпен қоса жүріп

отырған елеулі экономикалық өсу мүмкіндік жасайды. 2000 жылдан бастап 2004 жылға дейінгі кезеңде ЖІӨ нақты көрсетілгенде, нақты жалақы 60% және негізгі капиталға инвестициялар 5,5 еседен аса ұлғайған кезде бағалау бойынша 63% өсті.

2005 жылдан бастап Ұлттық Банктің негізгі мақсаты бағаның тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. 2005 жылы инфляция орташа алғанда кезеңде 5,2%-6,9%, 2006 жылы – 4,8%-6,2%, 2007 жылы – 4,1%-5,5% аралығында болжанады.

Орта мерзімді кезеңде Ұлттық Банк шешуге тура келетін негізгі проблема – бұл экономиканың “тым қызып кету” қаупін жасайтын банктік жүйедегі өтімділіктің артық болуы. Өтімділіктің артық болуы шетелдік инвестициялардың едәуір ағынына, нақты сектор кәсіпорындарының және коммерциялық банктердің едәуір сыртқы қарыз алуына, бюджет шығыстарының өсуіне негізделген.

Инфляция бойынша алға қойылған мақсатқа жету үшін Ұлттық Банк ашық нарықтың операцияларын, депозиттерді қабылдауды және заемдар беруді, валюталық өктемділікті жүзеге асырады және банктерге ең төменгі резервтік талаптар қояды, өзінің ресми пайыздық ставкаларын белгілейді.

Ашық нарықтың классикалық операцияларына мемлекеттік және басқа бағалы қағаздарды сатып алу және сату, репо операцияларын жүргізу жатады. Теңге енгізілген сәттен бастап олардың ҚРҰБ-нің ақша-кредит саясатындағы рөлі артып отыр (1-кесте).

1-кесте.

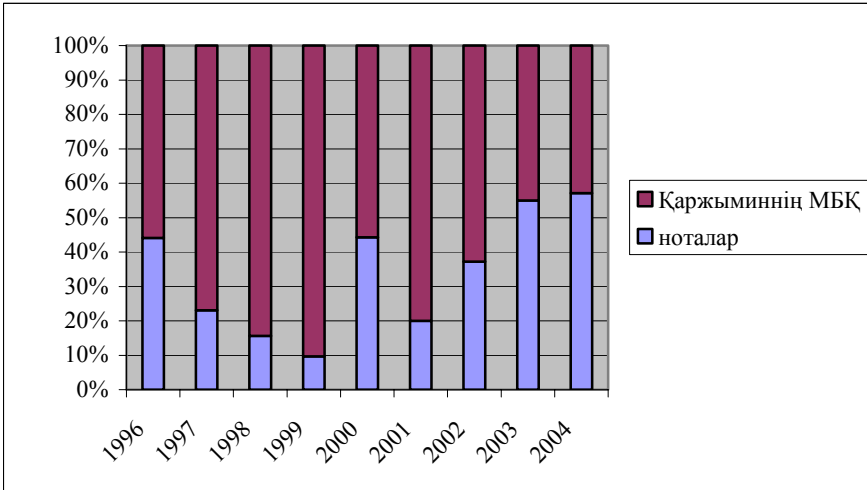
ҚҰБ-нің мемлекеттік бағалы қағаздардың қайталама нарығындағы операциялары *

	РЕПО операциялары			Кері РЕПО операциялары			сатып алу	сату
	Сату көлемі (РЕПО-ның ашылуы), млн.теңге	Орташа алынған кірістілік, %	Сатып алу көлемі (РЕПО-ның жабылуы), млн.теңге	Сатып алу көлемі (кері РЕПО-ның ашылуы), млн.теңге	Орташа алынған кірістілік, %	Сату көлемі (кері РЕПО-ның жабылуы), млн.теңге	Сатып алу көлемі, млн.теңге	Сату көлемі, млн.теңге
1994	50	12,4	50	1553	14,0	1555	394	
1995	7609	14,8	6883	12123	18,2	12142	4129	
1999	40528	13,3	32238	14149	9,0	14226	21969	
2000	52383	5,6	51422	10393	8,5	4397	16169	25624
2001	78094	5,5	72010	37606	7,3	43656	471	13458
2002	575827	4,7	577340	37998	6,9	38023	3236	
2003	488657	3,7	504817	21606	6,2	21621	33	33
2004	782383	1,9	785203	26000	5,0		1848	

* Repo - 1996 жылы нормативтік-құқықтық база әзірленді, ашық нарықтың алғашқы операциялары 1997 жылғы қыркүйек айынан жүргізіле бастады.

Дегенмен ашық нарықтың классикалық операцияларын толық ауқымды жүргізу үшін Ұлттық Банкте бағалы қағаздар портфелі жеткіліксіз. Сондықтан Ұлттық Банк 1995 жылдан бастап өзінің бағалы қағаздары – қысқа мерзімді ноталарын шығаруға мәжбүр. Ұлттық Банктің қысқа мерзімді ноталары ақша-кредит саясаты құралдарының бірі болып табылады, ашық нарықтың классикалық емес операцияларына жатады және оларды шығару кезіндегі негізгі мақсат екінші деңгейдегі банктердің өтімділігін реттеу болып табылады. Қазір ноталар нарығы мемлекеттік бағалы қағаздар нарығының маңызды сегментін құрып отыр (1-сурет).

1-сурет.

Ұлттық Банктің ресми ставкалары резервтік қорлардың құны бола отырып, қысқа мерзімді нарықтық пайыздық ставкаларға тікелей әсер етеді. Қысқа мерзімді пайыздық ставкалар инфляциялық күтулермен бірге ұзақ мерзімді нарықтық ставкаларды айқындайды және сонымен қатар экономикаға кредиттердің көлеміне, яғни инфляцияға және өндірістің деңгейіне әсер етеді. Осылайша, Ұлттық Банктің қысқа мерзімді пайыздық ставкалары инфляцияның деңгейіне тікелей әсер етеді.

Ұлттық Банктің ресми ставкаларының арасында қайта қаржыландырудың ресми ставкасы ақша-кредит саясатының негізгі құралдарының бірі болып табылады. Қайта қаржыландырудың ресми ставкасы ақша нарығының жалпы жай-күйіне, кредиттер бойынша сұраныс пен ұсынысқа, инфляция деңгейіне және инфляциялық күтулерге қатысты белгіленеді. 2005 жылдан бастап Ұлттық Банк жүйелі түрде тоқсан сайынғы негізде қайта қаржыландырудың ресми ставкасын қайта қарайды және белгілейді. Бұл экономикалық агенттердің оң инфляциялық күтулерін қалыптастыруға мүмкіндік жасайды және сонымен қатар қаржы нарығын тұрақтандыруға мүмкіндік жасайды.

Теңге енгізілген сәттен бастап Ұлттық Банк инфляцияны төмендету жөніндегі шараларды қабылдаумен бір мезгілде нарықтық пайыздық ставкаларға төмендету әсерін тигізу мақсатында қайта қаржыландыру ставкасын төмендетті. Қайта қаржыландырудың ресми ставкасы 2003 жылға дейін ұдайы төмендеді (1994 жылғы 280%-дан 2004 жылы 7%-ға дейін).

2005 жылы қайта қаржыландыру ставкасы теңге енгізілген сәттен бастап алғашқы рет 7,5% деңгейге дейін көтерілді.

Қайта қаржыландыру ставкасының көтерілу себебі Ұлттық Банктің экономиканың “тым қызып кету” қаупін төмендету ниетінен тұрады.

Осындай қауіптің пайда болу себептерінің бірі банк жүйесіндегі өтімділіктің шетелдік инвестициялардың едәуір ағынына, бюджет шығыстарының өсуіне және сол сияқты нақты сектор кәсіпорындары мен коммерциялық банктердің сыртқы қарыз алуына негізделген артық шығуынан тұрады. Бұл банктердің экономикаға кредиттерінің тез өсуіне әкеп соғады. Мысалы, ЖІӨ 2004 жылдан бастап 2007 жылға дейінгі кезеңде 26,4%, ал банктердің экономикаға кредиттері 2 еседен астам өсетіні күтілуде.

Осы мақсаттарда “овернайт” заемдары бойынша ресми ставка 2004 жылы (8,0%-дан 8,5%-ға дейін) және репо ставкасы (2004 жылғы қыркүйектегі 3,5%-дан 2005 жылғы маусымда 4,5%-ға дейін) көтерілді.

Ұлттық Банк қазіргі уақытта банктердің депозиттерін тарту және кредиттер беру сияқты ақша-кредит саясатының құралдарына үлкен назар аударып отыр. Ұлттық Банк шын мәнінде ресми ставкалар арқылы нарықтық пайыздық ставкалар дәлізін басқаруы тиіс. Қайта қаржыландыру ставкасы және орналастыру ставкасы пайыздық ставкалардың жоғары шекарасын, ал тарту ставкасы төменгі шекарасын белгілеуі тиіс.

Ұлттық Банктің ресми ставкаларының осындай рөлін қамтамасыз ететін механизм мыналардан тұрады.

Егер банкаралық кредиттер бойынша нарықтық ставкалар Ұлттық Банктің тиісті мерзімдегі депозиттері бойынша ставкасынан төмен болса, онда бұл банктерді банкаралық нарықта

кредиттер берудің орнына Ұлттық Банкте депозиттер ашуға ынталандырады. Осыдан кейін банк жүйесіндегі өтімділікті қысқарту орын алады, бұл кредиттер бойынша нарықтық ставкаларды Ұлттық Банктің депозиттері бойынша ставкалар деңгейіне дейін арттыруға әкеп соғады.

Егер кредиттер бойынша бір күндік нарықтық ставкалар Ұлттық Банктің овернайт кредиттері бойынша ставкаларынан жоғары болса, онда банктер нарықтан емес, Ұлттық Банктен несие сұрайтын болады. Банктердің осындай сұратулары толық қанағаттандырылған кезде бір күндік нарықтық ставкалардың Ұлттық Банктің овернайт ставкасынан төмен деңгейде тұрақтану үрдісі болар еді.

Осылайша, бір мезгілде тарту ставкасы мен орналастыру ставкасын жоғарылату арқылы, Ұлттық Банк экономиканың тым қызып кету қаупін төмендету үшін экономикалық белсенділігін біршама төмендету мақсатында нарықтық ставкалар дәлізін жоғары “жылжытады”.

Ұлттық Банк өзінің пайыздық ставкаларының осындай рөліне ұмтылады және осы бағытта Ұлттық Банк кейінгі жылдары ақша-кредит саясатының әдістері мен құралдарын оңтайландыру бағытында қабылдаған кейбір шаралар жүзеге асырылуда.

Және де ең соңында ақша-кредит саясатының маңызды құралы ең төменгі резервтік талаптар болып табылады.

Ең төменгі резервтердің бастапқы функциясы нарықтық ставкаларды тұрақтандыру болып табылады. Бұл функция провизияларды орташа деңгейге жеткізу арқылы орындалады. Провизияларды орташа деңгейге жеткізу кредиттік институттарға өтімділіктің күндік ауытқуын теңестіруге мүмкіндік жасайды, себебі уақытша резервтік дисбаланс сол қолданатын кезеңде құрылған қарама-қарсы резервтік дисбаланстың орнын толтырады.

Провизияларды орташа деңгейге жеткізу институттардың ақша нарығында заемдар пайда алатын және қысқа мерзімді нарықтық ставкалар көтерілген кезде барлық уақытта резервтік тапшылықты толықтыратын жағдайларға әкеп соғады. Керісінше жағдайда олар нарықта заем жасайды және резервтік артық шығу құрайды. Осы уақытаралық арбитраж теорияда барлық қолдау кезеңінде қолдау кезеңінің соңындағы қысқа мерзімді ставкалардың ағымдағы және күтілетін деңгейі арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуі тиіс. Бұл механизм овернайт ставканы қолдау кезеңі ішінде тұрақтандырады және орталық банктің ақша нарығындағы жиі өктемділігін қажетсіз жасайды.

Ең төменгі резервтердің екінші маңызды функциясы банк жүйесі өтімділігінің құрылымдылық тапшылығын кеңейту болып табылады. Кредиттік институттардың орталық банкте резервтерді ұстап тұру қажеттілігі орталық банктің қайта қаржыландыруға сұраныстың өсуін туғызады, бұл орталық банктің ақша нарығының ставкасын өтімділікті қолдау жөніндегі жүйелі операциялар арқылы басқаруын жеңілдетеді. Қазақстандағы ең төменгі талаптар нормасының төмендеу үрдісі бар, мәселен ол 1993 жылдан бастап қазіргі уақытта 20%-дан 6%-ға дейін төмендеді.

Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатын жүргізу нәтижесі ақша агрегаттарының және инфляцияның мынадай динамикасы болып табылады (6-кесте):

2-кесте.

	Ақша базасы, млн. теңге	Ақша массасы, млн. теңге	Айналыстағы қолма-қол ақша, млн. теңге	Инфляция, %
1994	5087	8232	2542	1158,3
1995	28315	53352	19437	60,3
1996	61772	112403	44493	28,7
1997	74764	125594	56613	11,2
1998	93877	155725	82211	1,9
1999	66181	131664	58199	17,8
2000	104724	255838	87682	9,8
2001	125033	380659	96126	6,4
2002	159646	536985	116261	6,6
2003	186926	725019	143087	6,8

	Ақша базасы, млн. теңге	Ақша массасы, млн. теңге	Айналыстағы қолма-қол ақша, млн. теңге	Инфляция, %
2004	298521	970542	231074	6,7

Ақша-кредит саясатын табысты жүргізудің қажетті шарты инфляцияны болжаудың тиімді әдістемесінің болуы болып табылады. Ақша-кредит саясатының тұтастай алғанда экономикаға және ішінара алғанда инфляцияға жиынтық әсер етуінің ақшалай трансмиссиялық механизм деген атауы бар. Трансмиссиялық механизм – бұл монетарлық саясат бағалар деңгейіне әсер ететін арналардың жиынтығы. Тұтастай алғанда ақша трансмиссиясы аралық мақсатты ауыспалылардың әртүрлі салыстырмалы лагтары бар күрделі арналар жүйесі болып табылады.

Трансмиссиялық механизмді бірегейлендіру – әртүрлі сипаттағы талықсулардың болуымен күрделенетін, көп еңбек қажет болатын процесс. Мысалы, мұнай бағасының немесе басқа тауар бағасының немесе әкімшілік бағалардың өзгеруі инфляцияға қысқа мерзімді әсер етеді. Сондай-ақ әлемдік экономикадағы немесе фискальдық саясаттағы өзгерістер біріктірілген сұранысқа және тиісінше бағаның дамуына әсер етеді. Сонымен қатар, қаржы активтерінің бағасы және айырбас бағамы монетарлық саясаттан басқа көптеген басқа факторларға қатысты болады. Монетарлық саясат тиісінше монетарлық өзгерістер трансмиссиясының мониторингін ғана мұқтаж емес, сонымен қатар баға тұрақтылығымен сәйкес келмейтін бағыттағы ұзақ мерзімді инфляциялық трендтер мен күтулерге олардың әсер етуін болдырмау үшін басқа барлық маңызды дамуларды назарға алуы тиіс.

Ақша-кредит саясатының әрекет ету механизмін жасау және ақша-кредит саясаты бойынша қандай да болмасын шешімдер қабылдаудың күтілетін салдарын бағалау мақсатында Ұлттық Банкте трансмиссиялық механизмнің үлгісі әзірленді, онда ақша-кредит саясатының құралдары өзгерістерінің инфляцияға және ЖІӨ-ге әсер етуі көрсетіледі (2-сурет).

Осы суретте мынадай белгілер қабылданған.

1. Әрбір байланыс стрелканың басы болып табылатын ауыспалының стрелканың соңы болып табылатын ауыспалыға қатысты болатынын көрсететін стрелкамен көрсетілген.
2. Оң тәуелділік «+» белгісімен таңбаланған.
3. Теріс тәуелділік «-» белгісімен таңбаланған.
4. Теорияда бар, бірақ үлгіде көрсетілмеген орын, байланыстар үзік стрелкамен белгіленген.
5. Үзік рамкада эндогендік ауыспалылар (теңдеумен сипатталған ауыспалылар) келтірілген. Әрбір теңдеуге кіретін стрелкаға сәйкес келетін байланыстар кіреді.
6. Үзік рамкадан тыс экзогендік ауыспалылар шығарылған.
7. Экзогендік ауыспалылар АКС құралдары болып табылатын экзогендік ауыспалыларға және қалғандарына бөлінеді.

Схемада АКС құралдарының инфляцияға әсер етуінің бірнеше арналарын бөліп көрсетуге болады.

Ақша арнасы схема түрінде: «Құралдар (валюталық және теңгелік) → ақша базасы → ақша массасы → инфляция» ретінде сипатталады.

Инфляцияға әсер еудің кредиттік арнасы: «ҚҰБ репо ставкасы → ТОНИА ставкасы → кредиттер бойынша ставка → кредиттер → ЖІӨ → инфляция» ретінде сипатталады.

Валюта арнасы: «Мұнайдың әлемдік бағасы → теңгенің АҚШ долларына айырбас бағамы → Нақты тиімді айырбас бағамы → Импорт → Инфляция» ретінде сипатталады.

Схемада инфляцияға әсер етудің басқа арналарын да бөліп көрсетуге болады.

Ауыспалыларды сипаттау. Трансмиссиялық механизмді модельдеу эконометриялық үлгі түрінде жоғарыда аталған байланыстардың әрқайсысын және олардың бірыңғай үлгі шеңберіндегі бірлестігін ұсынуды білдіреді. Трансмиссиялық механизмнің (ТМ) құрылған моделі 11 негізгі теңдеу және 22 ауыспалыдан тұрады. Ауыспалылар 11 эндогендік ауыспалы (теңдеу саны бойынша) және 11 экзогендік ауыспалы болып бөлінеді.

Эндогендік ауыспалыларға:

- айырбас бағамы (EXRATE),
- нақты тиімді айырбас бағамы (REER),
- ақша базасы (RM),
- ақша массасы (M3),

- TONIA бір күндік кредиттер бойынша банкаралық биржалық ставка,
- заңды тұлғаларға теңгемен берілген кредиттер бойынша ставка (KREDTENURRATE),
- импорт көлемі (IMPORT),
- экспорт көлемі (EXPORT),
- экономикадағы кредиттердің көлемі (KREDECON),
- жиынтық ішкі өнім (GDP),
- жылдық есептелген инфляция (желтоқсаннан желтоқсанға) – INF жатады.

Экзогендік ауыспалылардан *басқару ауыспалыларын* (АКС құралдары) бөліп көрсетуге болады.

Басқару ауыспалылары – бұл мынадай 5 экзогендік ауыспалы:

- ҚҰБ-нің репо операциялары бойынша ставкасы (REPOBVKRATE),
- ҚҰБ-нің айналыстағы қысқа мерзімді ноталарының көлемі (CIRCNOTE),
- ЕДБ-дің ҚҰБ-гі депозиттері (DEPBWUNBK),
- ҚҰБ-нің валюталық өктемділігі (INTVABK),
- ең төменгі резервтік талаптар (EPT), ақша базасына арналған теңдеуге кіреді.

Қалған 6 экзогендік ауыспалы *басқарушылар болып табылмайды*:

- Қаржыминінің айналыстағы МБҚ көлемі (CIRCMF),
- банк жүйесіндегі депозиттер көлемі (DEPOZITINBWU),
- негізгі капиталға инвестициялар (INVESTCAPIT),
- технологиялық прогресс (ЖІӨ теңдеуіне кіреді, осы үлгіде маңызды емес),
- мұнайдың әлемдік бағасының деңгейі (oilpriceworld),
- жұмыссыздық деңгейі.

Деректер. Үлгіні құру үшін тоқсандық деректер пайдаланылды (1996 жылғы 1 тоқсан – 2004 жылғы 4 тоқсан). Сонымен қатар үлгіде ауыспалы “қорлар” тоқсандағы өзгерістер ретінде, ауыспалы “ағындар” тоқсандағы ағындар ретінде түсіндіріледі. Үлкен номиналдық мәні бар ауыспалылар үшін логарифмдер алынды. Маусымдық сипаты бар ауыспалылар маусымдар бойынша реттелді. Қаржыминінің ноталары мен қағаздары бойынша айналыстағы көлемдер қарастырылды.

Теңдеу. Үлгіге 11 теңдеу кіреді: айырбас бағамының, нақты тиімді айырбас бағамының, ақша массасының, ақша базасының, банкаралық ақша ставкасының, заңды тұлғаларға берілген кредиттер бойынша банктік ставканың, банк жүйесінің экономикаға кредиттер көлемінің, ЖІӨ-нің, экспорттың, импорттың және инфляцияның.

Төменде келтірілген теңдеулерде үлкен көрнекілік үшін бірінші және екінші айырмадағы логарифмді белгілеу түсірілген (үлгінің дәл түсіндірмелері 1-қосымшада келтірілген).

Айырбас бағамына арналған теңдеудің мынадай түрі бар:

$$\text{EXRATE} = -3,8 * \text{EXPORT}(-14) + 9,3 * \text{IMPORT} + 9,9 * \text{M3}(-1) - 5,2 * \text{GDP}(-5) - 0,362 * \text{OILPRICEWORLD} \quad (1)$$

$$\text{NOMEXRATEAV} = \text{NOMEXRATEAV}(-1) / ((100 - \text{ddexrate}) / 100) \quad (1a)$$

Осы теңдеуге сәйкес айырбас бағамының экспортпен, ЖІӨ-мен және мұнайдың әлемдік бағаларының деңгейімен теріс тәуелділігі және ақша массасымен және импортпен оң тәуелділігі бар. Бұл ретте айырбас бағамына экспортқа қарағанда импорттың өзгерісі көп әсер етеді.

Әдетте айырбас бағамына арналған теңдеу ретінде трансмиссиялық механизм үлгісінде инфляция қарқынындағы айырма арқылы айырбас бағамдарындағы өзгерістердің айырмасы түсіндірілетін сатып алу қабілеттілігі теңдестігінің теңдеуі қарастырылатынын атап өткен жөн. Дегенмен көптеген экономистер сатып алу қабілеттілігі айырбас бағамының мәнін жақсы түсіндіреді, дегенмен ол нақты экономиканы, әсіресе қысқа мерзімді кезеңде толық шынайы сипаттамайды деп санайды. Осының себептері, біріншіден, бірқатар тауарлар мен қызмет көрсетулердің халықаралық саудаға толық тартылмауы, екіншіден, сауда мәні болып табылатын тауардың толық өзара бір-бірін ауыстырмайтыны болып табылады.

Ақша базасының теңдеуі.

$$RM = -0,18*RM(-5) + 0,49* CIRC MF - 0,65* CIRC MF(-2) - 0,085* CIRCNOTE(-1) + 0,05* DEPBWUNBK(-2) + 1,29* DEPOZITINBWU + 0,59* INTVA BK - 1,85 \quad (2)$$

Ақша базасы айналыстағы мемлекеттік бағалы қағаздардың көлеміне теріс және банктердің ҚРҰБ-гі депозиттеріне, банк жүйесіндегі депозиттерге және Ұлттық Банктің шетел валютасын сатып алу көлеміне оң тәуелді болады. Ақша базасы теориялық түрде ең төменгі резервтік талаптардың нормативіне оң тәуелді болады, дегенмен үлгі осы байланыстың маңызы аз екенін көрсетеді.

Ақша массасының теңдеуі.

$$M3 = 0,32* RM + 0,59* DEPOZITINBWU + 0,055* DEPOZITINBWU(-4) \quad (3)$$

Ақша массасы негізінен банк жүйесіндегі депозиттердің алдыңғы динамикасымен және көлемімен айқындалады.

Банкаралық ақша ставкасының теңдеуі.

$$TONIA = 0,44*TONIA(-1) + 0,38*REPO NBKRATE - 3,17* DEPOZITINBWU(-5) + 0,25*INF(-3) + 0,22*INF(-4) \quad (4)$$

Банкаралық ақша ставкасы Ұлттық Банктің репо ставкасына және инфляцияға оң қатысты және банк жүйесінің депозиттер көлеміне теріс қатысты болады. Бұл теңдеу ҚРҰБ-нің операциялары бойынша репо ставкасының белгілі бір түрде банкаралық ақша ставкасына әсер ететінін тағы да растайды. Ол сонымен қатар банктік өтімділіктің өсуімен бірге банкаралық ставканың төмендеу үрдісі болатынын куәландырады.

Заңды тұлғаларға берілген кредиттер бойынша банктік ставканың теңдеуі

$$KREDTENURRATE = 0,16*KREDTENURRATE(-2) + 0,37*TONIA(-2) - 2,98* DEPOZITINBWU(-2) - 2,37* GDP(-5) + 0,31*INF + 26,96 \quad (5)$$

Банктердің экономикаға кредиттері бойынша ставкалар бір күндік кредиттер бойынша банкаралық ставкасына және инфляцияға оң тәуелді және ЖІӨ-ге және банк жүйесіндегі депозиттер көлеміне теріс тәуелді болады.

ЖІӨ-ге теріс тәуелді болу бастапқы қарағанда таңқаларлық болып көрінеді. ЖІӨ неғұрлым көп болса, экономиканың инвестициялық белсенділігі соғұрлым көп, кредиттерге сұраныс та соғұрлым көп және тиісінше пайыздың ставкасы соғұрлым көп болуы тиіс. Басқа жағынан алғанда, ЖІӨ неғұрлым көп болса, кәсіпорындарда меншікті қаражат соғұрлым көп және олардың кредитке мұқтаждығы неғұрлым аз болады, бұл пайыз ставкасының төмендеуіне әкеп соғады. Мүмкін, қазіргі уақытта екінші фактор басым болатын шығар.

Банк жүйесінің экономикаға кредиттері бойынша теңдеу.

$$KREDECON = 0,29*M3(-1) + 0,02*INF - 0,13*RM - 0,26*RM(-1) + 0,16*RM(-3) + 0,20*RM(-4) - 0,10*RM(-5) - 0,13*RM(-10) - 0,26*RM(-11) - 0,02*MRT(-9) + 0,08 \quad (6)$$

Кредиттердің көлемі ақша массасына (оның ішінде банк жүйесіндегі депозиттер көлеміне) оң тәуелді болады және ақша базасына (оның ішінде банктердің ҚРҰБ-гі депозиттеріне) және ЕРТ теріс тәуелді болады.

Экспорт теңдеуі.

$$EXPORT = 0,28*EXPORT(-1) + 0,44*EXPORT(-4) + 0,03*OILPRICEWORLD + 1,5 \quad (7)$$

Экспорт мұнайдың әлемдік бағасына және алдыңғы мәндерге оң тәуелді болады.

Импорт теңдеуі.

$$IMPORT = 0,36* IMPORT(-2) + 0,56* KREDECON - 0,042* GDP(-6) + 0,16* GDP(-9) + 0,24* GDP(-12) + 0,0038*DREER(-13) + 0,32* EXPORT \quad (8)$$

Импорт ЖІӨ-ге, нақты тиімді айырбас бағамына, экономикаға кредиттердің көлеміне және экспортқа оң тәуелді. Соңғы тәуелділікті өндіру өнеркәсібі үшін жабдықтар әкелу ретінде түсіндіруге болады.

ЖІӨ-нің теңдеуі (жиынтық ұсыныс теңдеуі). Классикалық теорияға сәйкес ұзақ мерзімді кезеңде өндірілген өнім саны еңбек және капитал шығындарына байланысты болады, яғни түпкілікті алғанда баға деңгейіне тікелей байланысты болады. Қысқа мерзімді кезең ішінде кейбір тауарлардың бағасы икемді болмайды және сондықтан сұраныстағы өзгерістерге бірден әсер етпейді. Сондықтан қысқа мерзімді кезеңде баға деңгейі ЖІӨ-ге арналған теңдеуге кірмейді. Осы жағдайда бағаның өзгерісі ЖІӨ-ге мына арна арқылы әсер етеді: инфляция → экономикаға кредиттер бойынша ставкалар → кредит көлемі → ЖІӨ ((5), (6),(7) теңдеулерді қарау керек).

$$GDP = 0,80 * GDP(-4) + 0,79 * KREDECON + 0,81 * KREDECON(-1) + 0,03 * INVESTCAPIT(-2) - 0,10 * INVESTCAPIT(-3) + 0,18 * INVESTCAPIT(-7) \quad (9)$$

Инфляция теңдеуі. Инфляцияның ақша массасымен, импортпен оң байланысы және экспортпен теріс байланысы болады.

$$INF = 0,19 * INF(-4) + 2,80 * IMPORT(-9) - 3,76 * IMPORT(-10) - 1,57 * IMPORT(-11) + 1,54 * IMPORT(-12) + 1,33 * EXPORT - 3,05 * EXPORT(-2) + 2,20 * EXPORT(-6) - 3,64 * EXPORT(-9) + 1,93 * EXPORT(-10) + 2,22 * EXPORT(-11) + 6,76 * M3(-1) + 4,77 * M3(-2) + 4,11 * M3(-5) + 12,36 * DUMMY1999 \quad (10)$$

Нақты айырбас бағамының теңдеуі. Нақты айырбас бағамының номиналдық айырбас бағамымен оң байланысы және импортпен теріс байланысы бар.

$$DREER = -0.73 * INF - 1.34 * INF(-2) - 0.76 * INF(-3) - 0.72 * NOMEEXRATE(-1) + 0.81 * NOMEEXRATE(-2) - 0.17 * NOMEEXRATE(-5) + 16.75 \quad (11)$$

Жоғарыда келтірілген 11 теңдеу жиынтығында Қазақстанның трансмиссиялық үлгісінің негізін құрайды.

Үлгіде барлық ауыспалылар статистикалық маңызды³. Durbin-Watson, Q-статистика сынақтары, Лагранж LM сынағы және ARCH сынағы автокорреляцияның және гетероскедастикалықтың жоқ екенін көрсетеді.

Базалық сценарий. Үлгінің базалық сценарийі АКС-ның 2005-2007 жылдарға арналған негізгі бағыттарын және Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуынның 2005-2007 жылдарға арналған орта мерзімді жоспарын әзірлеу кезінде пайдаланылған базалық сценарий негізінде жасалған.

Экзогендік ауыспалылардың, оның ішінде басқарушылардың болжамы (1-кесте, 1-5-бағандар) АКС-ның 2005-2007 жылдарға арналған негізгі бағыттарынан алынды. Бұл ретте шетел валютасы өктемділігінің көлемі (таза сатып алу) АВП-нің бір жылдағы ұлғаюы ретінде есептелген.

Қаржыминінің МБҚ-ның айналыстағы көлемінің болжамы трансмиссиялық үлгі бойынша ақша базасының көлемі бойынша болжамдар 2005-2007 жылдарға арналған АКС-ғы тиісті көлемдермен⁴ сәйкес келетіндей іріктелді (1-кесте, 6-баған). Осылайша Қаржыминінің МБҚ-ның айналыстағы алынған көлемдерін Қаржымині үшін 2005-2007 жылдарға арналған АКС қолдау мақсатындағы ұсыныстар деп атауға болады. Осы көлемдер толық шынайы, се-бебі оларды ноталардың тиісті жылдардағы айналыстағы көлемдерімен салыстыруға болады.

Негізгі капиталға инвестицияларға арналған болжам Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының 2005-2007 жылдарға арналған орта мерзімді жоспарынан алынды (3-кесте, 7-баған).

ҚРҰБ репо операциялары бойынша АКС-ның 2005-2007 жылдарға арналған негізгі бағыттарында болжанбаған ставкасының болжамы оның 2005 жылғы мәнінің шамалы

³ Талдау кезінде эконометрикалық теңдеулерде бірдей ауыспалылардың бірнеше лагтері болған кезде эндогендік ауыспалының экзогендік ауыспалыға тәуелділігінің сипатын анықтау кезінде лагтік ауыспалы кезінде соманың белгісін қарау қабылданғанын назарға алу қажет. Бұл теңдеулер жүйесінің тұрақтылығы бар болған кезде тұрақты жағдай теңдеуінде экзогендік ауыспалы коэффициенті оның барлық лагтері кезіндегі коэффициенттердің сомасы болады.

⁴ Қаржыминінің айналыстағы МБҚ-ның көлемі ақша базасының теңдеуі үшін экзогендік көрсеткіш болып табылады

көтерілуімен (2004 жылғы 1,24%-дан 2,0%-ға дейін) және кейінгі жылдардағы төмендеуімен алынды (3-кесте, 8-баған).

3-кесте.

Базалық сценарий. Экзогендік ауыспалылар басқарушыларының болжамы

	Мұнайдың әлемдік бағасының деңгейі, бір баррель/долл.*	Шетел валютасының өктемділігі, млн. АҚШ долл.**	ЕДБ ҚҰБ-гі депозиттері (ағымдағы шоттарды қоспағанда), млрд. теңге *	ҚРҰБ-нің айналыстағы ноталары, млрд. теңге *	Банк жүйесіндегі депозиттер, млрд. теңге *	ҚМ-нің айналыстағы МБҚ-ның көлемі, млрд. теңге *	Негізгі капиталға инвестициялар, млрд. теңге, *	ҚҰБ-нің репо операциялары бойынша ставка, %, *
	1	2	3	4	5	6	7	8
2005	35	2439	167,5	486,8	1590	350	1630	2,0
2006	30	1353	244,8	366,2	2093	400	1912	1,8
2007	30	1583	340,6	273,3	2677	400	2223	1,5

* кезең соңындағы

** кезеңдегі

Базалық сценарий бойынша болжау. Трансмиссиялық үлгі бойынша экзогендік көрсеткіштер үшін базалық сценарийді пайдаланумен 3 жылға (2005ж. – 2007ж.) эндогендік көрсеткіштер үшін базалық болжам есептелді (4-кесте, 1-3-жолдар). Трансмиссиялық механизмнің үлгісі бойынша есептелген болжамдарды салыстыру үшін 2005-2007 жылдарға арналған АКС-на кіргізілген көрсеткіштермен (4-5-жолдар, 1,3,4,6,7-бағандар) немесе ҚҰБ-нің талдау мақсаты үшін пайдаланатын ішкі болжамдарымен (4-5-жолдар, 2, 5-бағандар) бірге келтірілген.

4-кесте.

Трансмиссиялық үлгі бойынша базалық сценарий								
	Инфляция (желтоқсаннан желтоқсанға)	ЖІӨ, млрд. теңге	Ақша базасы, млрд. теңге	Ақша массасы, млрд. теңге	Айырбас бағамы, теңге/\$	Экономикаға кредиттер, млрд. теңге	Заңды тұлғаларға теңгемен кредиттер бойынша ставка	Жолдардың нөмірлері
	1	2	3	4	5	6	7	
2005	6,3	6685,8	800,1	2148,5	127,2	2270,8	12,3	1
2006	5,2	7415,4	1036,0	2780,1	128,3	2940,2	11,4	2
2007	6,6	8716,3	1269,1	3482,1	124,6	3600,1	11,3	3
Анықтама ретінде: 2005-2007 жылдарға арналған АКС және ішкі болжамдар:								
	Инфляция (желтоқсаннан желтоқсанға)	АКС бойынша ЖІӨ	Ақша базасы	Ақша массасы	Айырбас бағамы	Экономикаға кредиттер	Заңды тұлғаларға теңгемен кредиттер бойынша ставка	Жолдардың нөмірлері
2005	5,7-7,0	6625	803,3	2123,0	123,0	1960,0	13,2-15,2	4
2006	4,6-6,0	7829	1022,5	2759,5	119,3	2520,0	12,7-14,7	5
2007	4,4-5,8	9185	1248,2	3469,7	117,4	3132,0	12,2-14,2	6

Тұтастай алғанда 2005-2007 жылдарға арналған АКС-ғы болжамдар және ТМ үлгісі бойынша алынған болжамдар өте жақын (3-сурет). Негізгі айырма айырбас бағамы және экономикаға кредиттер бойынша болжамдардан тұрады. Үлгі теңгенің неғұрлым әлсіз нығаюын және экономикаға кредиттердің біршама өсуін көрсетеді.

Қорытынды және зерттеудің одан кейінгі бағыты.

Осы жерден ТМ үлгісінің қолайлы болжамдық қасиеттері туралы қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар

1) 2005-2007 жылдарға арналған АКС-ғы болжамдар жақсы теңестірілген және ТМ үлгісі осы балансты “қамтиды”;

2) 2005-2007 жылдарға арналған АКС-ғы болжамдар және ТМ үлгісі бойынша алынған болжамдар шынайы деп пайымдауға болады.

Ұсынылған үлгі түпкілікті болып табылмайды. Ол болжанатын байланыстарды кеңейту бағытында жетілдірілетін болады (үлгіге инфляциялық күтулер, өндірістің алуаттік өсу теңдеулері, пікір айту функциясы кіретін болады). Үлгінің болжамдық қасиетін одан әрі тексеру үшін сондай-ақ әртүрлі талықсу кезінде әрекет жасау қасиеттерін зерттеу, сондай-ақ оның ұзақ мерзімді перспективадағы тұрақтылығын талдау жоспарланады.

К вопросу о минимальных резервных требованиях

Жамаубаев Е.К.,

Заместитель директора Департамента исследований и статистики
Национального Банка Республики Казахстан

Как известно, одними из важных инструментов денежно-кредитной политики являются минимальные резервные требования (МРТ). Они особенно широко используются в странах с переходной экономикой и развивающихся странах, тогда как в развитых странах резервные требования поддерживаются на низких стабильных уровнях. В данной статье кратко представлено описание данного инструмента и особенности его применения в условиях развития экономики Казахстана.

С момента введения в Казахстане в ноябре 1993 года национальной валюты – тенге Национальный Банк Республики Казахстан начал проводить самостоятельную и при этом последовательную, достаточно жесткую, но адекватную существующим на тот момент экономическим условиям денежно-кредитную политику. Характерной особенностью денежно-кредитной политики данного этапа было стремление Национального Банка, с одной стороны, не допустить усиление спада производства и поддержать ликвидность предприятий, а с другой – снизить темпы растущей инфляции. Для достижения целей реализация денежно-кредитной политики Национальным Банком стала осуществляться всеми классическими инструментами регулирования. Одними из таких инструментов стали минимальные резервные требования (МРТ), которые Национальным Банком устанавливаются с 1994 года (Положение об экономических нормативах и их применении банками Республики Казахстан 31 марта 1994 года, Протокол Правления Национального Банка Республики Казахстан №5).

Первоначально резервные требования для банков были установлены на уровне 30% от общих депозитных обязательств банков перед небанковскими учреждениями. При этом МРТ банка исчислялись отдельно как в национальной валюте (РТт), так и в иностранной валюте (РТи).

В 1995 году Национальным Банком было принято новое Положение об экономических нормативах и их применении банками Республики Казахстан. Согласно данного Положения с июля 1995 года норматив МРТ был установлен на уровне 20% от всех депозитных обязательств банков перед небанковскими учреждениями и населением. То есть, если, с одной стороны, произошло смягчение данного инструмента, так как норматив был снижен с 30% до 20%, то, с другой стороны, с учетом расширения базы расчета МРТ за счет депозитов физических лиц, это означало некоторое ужесточение денежно-кредитной политики. Тем не менее, замедление темпов экономического спада, значительное снижение уровня инфляции, улучшение ситуации на финансовом рынке позволило Национальному Банку постепенно снизить норму МРТ до 15% в марте 1996 года, до 12% – в июне 1996 года. В целом итоги 1995 и 1996 годов показали, что с помощью инструментов денежно-кредитной политики можно влиять на инфляцию, снижая ее монетарную составляющую. При этом важно отметить, что в 1996 году, впервые за годы развития суверенного Казахстана ВВП вырос на 0,5%, а инфляция снизилась до 28,7%.

В 1997 году продолжилась тенденция оживления экономики и снижения темпов инфляции. Рост реального ВВП составил 2%, уровень инфляции на конец 1997 года – 11,2%. В этих условиях были приняты новые Правила о минимальных резервных требованиях, согласно которым в сентябре 1997 года норма МРТ была установлена на уровне 10% от всех депозитных обязательств банка перед юридическими (за исключением банков) и физическими лицами. Эти Правила несколько отличались от предыдущего Положения. Основное отличие заключалось в том, что если в предыдущем Положении при расчете депозитных обязательств остатки по двум счетам 116, 686 «Долгосрочные депозиты в иностранной валюте» включались в пределах сумм депозитов, срок возврата которых наступает на протяжении текущего и двух последующих месяцев, то в новых Правилах остатки по всем счетам депозитных обязательств стали включаться в пределах всех сумм депозитов и субординированных долгов, срок возврата которых наступает на протяжении текущего и двух последующих месяцев.

Ситуация в экономике в 1998 году протекала в условиях обострения кризисных явлений на мировых финансовых рынках и ухудшения конъюнктуры экспортных товаров Казахстана. В

связи с чем основными задачами денежно-кредитной политики Национального Банка стали обеспечение стабильности финансовой системы и сохранение устойчивости национальной валюты. Одним из значительных событий 1998 года стало прекращение практики прямого кредитования дефицита республиканского бюджета Национальным Банком. Норматив МРТ остался без изменений и составил 10%.

В 1999 году развитие экономики Казахстана происходило в основном в благоприятных внешнеэкономических условиях. Введение в апреле 1999 года режима свободно плавающего обменного курса (СПОК) тенге способствовало восстановлению конкурентных позиций казахстанского экспорта и возобновлению роста производства. В целях предотвращения проблем, связанных с дефицитом краткосрочной ликвидности или сужением ресурсной базы в условиях адаптации банков второго уровня к режиму СПОК, норма минимальных резервных требований (в период с 5 апреля до 19 апреля 1999 года) была временно снижена с 10% до 5%. Это позволило банкам сохранить нормальную ликвидность и продолжить процесс кредитования экономики высокими темпами. Например, только с апреля по декабрь 1999 года кредиты банков экономике выросли почти в 1,6 раз.

В 2000 году общая экономическая ситуация на зарубежных товарных и финансовых рынках и внутри страны значительно улучшилась. Рост ВВП в 2000 году достиг 9,6%. В этих условиях денежно-кредитная политика Национального Банка была направлена на сохранение низкого уровня инфляции, стабильности и укрепление всех сегментов финансовой системы и создание наиболее благоприятных условий для привлечения сбережений населения в финансовый сектор. Так, в мае 2000 года Национальный Банк снизил норматив минимальных резервных требований с 10% до 8%. Данная мера способствовала еще большему росту объема кредитов банков реальному сектору экономики. Если в марте 2000 года банками было предоставлено кредитов лишь на сумму 41 млрд. тенге, то уже в июне после снижения нормы МРТ до 8% было выдано кредитов на сумму 49,9 млрд. тенге, в сентябре – 61,9 млрд. тенге, а в декабре – 108,0 млрд. тенге.

В 2001 и 2002 годах происходило дальнейшее укрепление положительных результатов экономического развития. Приоритетом денежно-кредитной политики являлось поддержание низких темпов инфляции. Арсенал инструментов денежно-кредитной политики Национального Банка постепенно расширялся. При этом МРТ играли важную роль и их норматив в октябре 2002 года был снижен с 8% до 6%. Обоснованием тому были: снижение темпов инфляции; отсутствие проблем с ликвидностью у коммерческих банков; стабильность финансового рынка, в том числе валютного рынка и рынка ценных бумаг; увеличение объемов кредитов банков; достаточно большой резерв роста денежной базы.

Необходимо отметить, что норматив МРТ оказывает воздействие не только на ликвидность банков, но и, наряду с другими факторами, влияет на формирование их процентной политики, поскольку в результате резервирования части активов появляются неработающие активы, которые не приносят доходы, в связи с чем у банков может вырасти стоимость фондирования. Поэтому с учетом замедления инфляционных процессов и насыщения рынка финансовыми инструментами, понижение нормы МРТ сопровождалось снижением доходности по выдаваемым кредитам банков. Так, за 2002 год средневзвешенная ставка вознаграждения по выданным кредитам банков в национальной валюте юридическим лицам снизилась с 17,4% до 15,6%, физическим лицам – 25,5% до 24,3%.

Между тем, в августе 2002 года были приняты новые Правила о минимальных резервных требованиях, согласно которым размер МРТ определяется путем умножения значения норматива резервных требований на величину обязательств банка, срок погашения которых (полностью или частично) наступает в течение текущего и последующего месяцев.

Обязательства рассчитываются как сумма депозитов клиентов: неисполненных платежей и переводов денег клиентов, в том числе с использованием клиринга, документарных расчетов, транзитных счетов; выпущенных в обращение долговых ценных бумаг; субординированного долга, имеющего срок погашения со дня его привлечения менее пяти лет.

При расчете обязательств исключаются обязательства перед другими банками.

Стали устанавливаться два способа выполнения банками МРТ: Первый способ – размещение денег банка в резервных активах так, чтобы средняя величина резервных активов за период формирования резервных активов была не менее среднего размера МРТ за период

определения резервных требований. Причем, размещение денег банка в резервных активах должно производиться так, чтобы величина резервных активов на каждый день периода формирования резервных активов была не менее среднего размера минимальных резервных требований, рассчитанного за дни периода определения резервных требований, предшествующие дню размещения резервных активов.

Период определения минимальных резервных требований составляет четырнадцать календарных дней и начинается с первого вторника и заканчивается последним понедельником указанного периода. Период формирования резервных активов также составляет четырнадцать календарных дней и начинается с первого четверга недели, в которой начинается период определения минимальных резервных требований, и заканчивается в среду недели, в которой заканчивается период определения резервных требований.

Резервные активы рассчитываются как сумма: наличных тенге; денег на корреспондентских счетах, депозитах в Национальном Банке; кредитов овернайт (на одну ночь), предоставленных Национальному Банку; аффинированного золота в сумме, не превышающей 20 процентов всех резервных активов.

Таким способом выполняют норматив минимальных резервных требований банки, являющиеся участниками системы обязательного коллективного гарантирования (страхования) вкладов (депозитов) физических лиц. В настоящее время практически все банки выполняют МРТ по первому способу. При этом требования Правил о минимальных резервных требованиях не распространяются на Банк развития Казахстана, так как он не относится к банкам второго уровня.

Второй способ – депонирование денег в тенге в Национальном Банке ежемесячно так, чтобы сумма депонированных денег на каждый день месяца была не менее размера минимальных резервных требований, рассчитанного на первый рабочий день этого месяца.

В 2003 году стабилизация мировых финансовых рынков и благоприятная ценовая конъюнктура на мировых товарных рынках способствовали некоторому оживлению мировой экономики. В большинстве стран СНГ также наблюдались относительная политическая и финансовая стабилизация, улучшение макроэкономической ситуации. На этом фоне высокий экономический рост, зафиксированный в Казахстане в предыдущие годы, наблюдался и в 2003 году. Реальный рост ВВП в 2003 году составил 9,2%. Совокупный рост ВВП за последние 4 года составил около 49%, что позволило стать Казахстану одним из мировых лидеров по темпам развития экономики. Высокие темпы роста были обеспечены за счет влияния как внутренних факторов – увеличение объемов промышленного производства, сохранение положительной динамики в развитии сельского хозяйства и ряда других секторов, так и внешних – оживление экономик ряда стран и относительно благоприятные ценовые условия на мировых товарных рынках. Во многом стабильности макроэкономической ситуации способствовала и проводимая Национальным Банком денежно-кредитная политика. При этом норматив МРТ остался без изменений на уровне 6%.

В 2004 году экономика Казахстана также продолжала динамично развиваться, что во многом было обусловлено как успехами проводимых реформ, так и благоприятной ситуацией в мировой экономике. При этом значительные результаты и изменения были достигнуты и в развитии финансового сектора страны. Так, с начала 2004 года все регулирующие и надзорные функции Национального Банка были переданы Агентству Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций (АФН). Выделение регулирующих и надзорных функций определило особый статус Национального Банка, который стал единственным центральным банком в СНГ, деятельность которого полностью сконцентрирована на выполнении функций, присущих классическому центральному банку.

Важно отметить, что с 1 января 2004 года вступил в силу ряд принципиальных изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «О Национальном Банке Республики Казахстан». Согласно статье 15 данного закона Правление Национального Банка Казахстана утверждает норматив резервных требований. Также в соответствии вышеуказанными Правилами о минимальных резервных требованиях банки должны предоставлять в Национальный Банк отчет о выполнении минимальных резервных требований.

Однако в связи с переходом надзорных функций Агентству по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций контроль за выполнением банками норматива

минимальных резервов стало осуществлять данное агентство. Таким образом, возникла ситуация, когда норматив резервных требований устанавливался Национальным Банком, а контроль за их выполнением осуществляло вновь созданное Агентство, что породило определенную правовую коллизию.

При этом, если же рассматривать исторический опыт стран с развитой рыночной экономикой, то первоначально в основном МРТ рассматривались в качестве пруденциальных нормативов, обеспечивающих достаточную ликвидность банков на случай снятия депозитов, а не в качестве инструментов денежно-кредитной политики. Поскольку, норматив резервных требований как пруденциальный инструмент имеет элемент принуждения, со временем центральные банки развитых стран стали снижать его уровень. Однако чрезмерно низкое значение минимальных резервных требований не позволило регулировать ликвидность банков, поэтому данный инструмент был исключен из ряда пруденциальных. Поэтому постепенно МРТ по сути стали рассматриваться не в качестве пруденциальных нормативов, а относиться к инструментам денежно-кредитной политики. Вместе с тем, в последнее время в большинстве европейских стран резервные требования все меньше используются в качестве активного инструмента денежно-кредитной политики. Они с развитием денежно-кредитного регулирования превратились в инструменты «грубого регулирования», которые сложно сочетаются с новыми инструментами «тонкой настройки». Как правило, резервные требования в развитых странах поддерживаются на низких стабильных уровнях.

В этих условиях, с учетом мирового опыта, в Казахстане возникла необходимость законодательного урегулирования вопроса передачи функции АФН по контролю за выполнением банками норматива резервных требований Национальному Банку Казахстана, что требовало внесения соответствующих изменений в банковское законодательство. В связи с этим, Национальный Банк инициировал ряд изменений и дополнений в законодательство, который вступил в силу в начале июля 2005 года. Таким образом, МРТ стали полноценным инструментом денежно-кредитной политики и в настоящее время начата работа по передаче документов и программного обеспечения по ведению и расчету минимальных резервных требований Национальному Банку.

Между тем, существующие в последнее время тенденции на мировых рынках оказывают позитивное влияние на макроэкономическое развитие Казахстана и в то же время вызывают ряд проблем. Одна из них заключается в избытке ликвидности в банковской системе, обусловленной, в том числе, внешними заимствованиями предприятий реального сектора и коммерческих банков, что влечет быстрый рост кредитов банков экономике. Например, за период с 2000 года по 2004 год рост ВВП составил около 64%, тогда как кредиты банков экономике увеличились в 10 раз. При этом на протяжении последних нескольких лет инфляция остается на относительно стабильном уровне – в пределах 6-7% из расчета на конец года (в 2001 году – 6,4%, в 2002 году – 6,6%, в 2003 году – 6,8%). На конец 2004 года инфляция также сложилась в этих пределах и составила 6,7%. Положение обостряется значительным притоком иностранных инвестиций, а также ростом расходов бюджета в последние годы. В этих условиях возможна угроза «перегрева» экономики.

Поэтому политика последовательного снижения официальных ставок Национального Банка, характерная для предыдущих лет, в условиях неснижения инфляции сменилась политикой их стабилизации и повышения. В 2004 году поддерживались на уровне конца 2003 года: официальная ставка рефинансирования (7%), норматив минимальных резервных требований (6%). Официальная ставка по займам «овернайт» увеличилась с 8,0% до 8,5%.

С начала 2005 года для минимизации влияния внутренних и внешних факторов на инфляцию Национальный Банк продолжил принимать меры по ужесточению денежно-кредитной политики. В частности, для усиления регулирующих свойств официальной ставки рефинансирования, Национальный Банк внедрил в практику периодический (ежеквартальный) пересмотр и установление официальной ставки рефинансирования. Так, официальная ставка рефинансирования была повышена дважды: с 7,0% до 7,5% в феврале и до 8,0% в июле 2005 года.

Кроме того, для снижения остроты проблемы избыточной ликвидности и более гибкого регулирования ликвидности банков при проведении денежно-кредитной политики Национальным Банком предполагается изменить механизм формирования МРТ.

Тем временем, АФН пользуясь своим полномочием в июне 2005 года внесло изменения и дополнения в вышеуказанные Правила о минимальных резервных требованиях, которые вступают в силу с 1 октября 2005 года.

В них в основном предусмотрены ужесточающие нормы выполнения МРТ. Так, к ним относятся расширение резервных обязательств на положительную разницу между суммой внешних обязательств и внешних резервных активов банков. То есть, хотя и не все, но значительная часть средств банков, работающей на экономику страны и имеющей мультипликативный эффект, будет подлежать резервированию. Кроме того, она направлена на ограничение внешнего заимствования банками и носит пруденциальный характер, так как перечень внешних резервных активов четко определен.

В правилах также предусмотрен период определения МРТ, который составляет 14 календарных дней, предшествующих за два дня до даты формирования резервных активов. Что касается резервных активов, то они состоят только из наличных тенге и денег на корсетах в Национальном Банке (исключены депозиты в Национальном Банке, кредиты овернайт (на одну ночь), предоставленных Национальному Банку, а также аффинированное золото). При этом, Национальный Банк норматив МРТ пока оставил на уровне 6%.

Вместе с тем, при расчете как внешних, так и внутренних обязательств, исключаются обязательства перед другими банками. Если учесть, что в последнее время банки в значительных объемах привлекают синдицированные займы из-за рубежа, то исключение из внешних резервных обязательств межбанковских займов (в том числе и синдицированных) дает возможность банкам относительно меньше резервировать средств.

Тем не менее, с учетом того, что в условиях избыточной ликвидности банковского сектора страны механизму МРТ придается все большая роль, как инструменту денежно-кредитной политики, вышеуказанные изменения АФН в дальнейшем возможно будут пересмотрены. В связи с этим Национальным Банком рассматриваются различные варианты определения структуры обязательств банков, по которым они должны соблюдать норматив МРТ, а также порядок их выполнения и будет выбран наиболее оптимальный вариант для проведения эффективной денежно-кредитной политики.

В заключение хотелось бы отметить, что, в рамках одной статьи не представляется возможным раскрыть такие важные вопросы как эффективность денежно-кредитной политики с учетом использования механизма МРТ в сочетании с другими инструментами «тонкой настройки» и влияние норматива МРТ на стоимость кредитных ресурсов банков, а также пути совершенствования структуры резервных обязательств и активов банков. Поэтому эти и другие аспекты использования данного инструмента при проведении денежно-кредитной политики Национальным Банком станут предметом обсуждения в следующих статьях, посвященных минимальным резервным требованиям.

Источники:

- 1) Принятие косвенных инструментов денежно-кредитной политики, Международный Валютный Фонд, непериодическая серия, выпуск №126, Вашингтон, США, июнь 1995 года;
- 2) Годовой отчет Национального Банка Республики Казахстан за 2003 и 2004 годы;
- 3) «Банковская система за десять лет независимости Казахстана», Национальный Банк Республики Казахстан, Алматы, 2001г.;
- 4) «10 лет тенге», Национальный Банк Республики Казахстан, Алматы, 2003г.;
- 5) Экономическое обозрение Национального Банка, выпуск 2, 2001 г., выпуск 3, 2003г.

Ең төменгі резервтік талаптар туралы

Жамаубаев Е.К.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің
Зерттеу және статистика департаменті директорының орынбасары

Ақша-кредит саясатының маңызды құралдарының бірі ең төменгі резервтік талаптар (ЕтРТ) болып табылатыны белгілі. Дамыған елдерде резервтік талаптар төменгі тұрақты деңгейде болғанда, өтпелі экономикасы бар және дамып келе жатқан елдерде олар өте кеңінен пайдаланылады. Бұл мақалада осы құралдың сипаттамасы және Қазақстан экономикасының дамуы жағдайында оны қолданудың ерекшеліктері қысқаша берілген.

Қазақстанда 1993 жылғы қарашада ұлттық валюта – теңгені енгізген сәттен бастап Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі дербес, сондай-ақ жүйелі, барынша қатал, бірақ сол кездегі экономикалық жағдайлармен бірдей ақша-кредит саясатын жүргізе бастады. Осы кезеңнің ақша-кредит саясатына тән ерекшелік, бір жағынан, өндіріс құлдырауының күшеюін болдырмау және кәсіпорындардың өтімділігін қолдаудағы, екінші жағынан, өсіп келе жатқан инфляцияның қарқынын төмендетудегі Ұлттық Банктің талабы болды. Ақша-кредит саясатын іске асыру мақсаттарына жету үшін Ұлттық Банк реттеудің барлық классикалық құралдарын жүзеге асыра бастады. Осындай құралдардың бірі 1994 жылдан бері Ұлттық Банк белгілейтін ең төменгі резервтік талаптар (ЕтРТ) болды (1994 жылғы 31 наурыздағы Экономикалық нормативтер және оларды Қазақстан Республикасы банктерінің қолдануы туралы ереже, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының № 5 хаттамасы).

Бастапқы кезде банктер үшін резервтік талаптар банктік емес мекемелер алдындағы банктердің жалпы депозиттік міндеттемелерінің 30%-ы деңгейінде белгіленді. Бұл ретте банктің ЕтРТ ұлттық валютадағы (РТТ) сияқты шетел валютасында (РТШ) да жеке есептелді.

1995 жылы Ұлттық Банк Экономикалық нормативтер және оларды Қазақстан Республикасы банктерінің қолдануы туралы жаңа ереже қабылдады. Осы Ережеге сәйкес 1995 жылғы шілдеден бастап ЕтРТ нормативі банктік емес мекемелер және халық алдындағы банктердің жалпы депозиттік міндеттемелерінің 20%-ы деңгейінде белгіленді. Яғни, бір жағынан, осы құрал бәсеңдетілді, өйткені норматив 30%-дан 20%-ға төмендеді, екінші жағынан, жеке тұлғалардың депозиттері есебінен ЕтРТ есебінің базасын кеңейтуді есепке алғанда бұл ақша-кредит саясатын біршама күшейтуді білдірді. Осыған қарамастан, экономикалық құлдырау қарқынының баяулауы, инфляция деңгейінің едәуір төмендеуі, қаржы нарығындағы ахуалдың жақсаруы Ұлттық Банкке ЕтРТ нормасын 1996 жылғы наурызда 15% дейін, 1996 жылғы маусымда – 12% дейін бірте-бірте төмендетуге мүмкіндік берді. Тұтастай алғанда, 1995-1996 жылдардың қорытындылары ақша-кредит саясатының құралдары арқылы оның монетарлық құрамдас бөлігін төмендете отырып, инфляцияға әсер етуге болатынын көрсетті. Бұл ретте, тәуелсіз Қазақстанның дамуы жылдарында бірінші рет 1996 жылы ЖІӨ-нің 0,5% өсіп, инфляцияның 28,7% дейін төмендегенін атап өткен маңызды.

1997 жылы экономиканың жандану және инфляция қарқынының төмендеу үрдістері жалғасты. Нақты ЖІӨ-нің өсуі 2% құрады, 1997 жылдың соңында инфляция деңгейі – 11,2% болды. Осы жағдайларда Ең төменгі резервтік талаптар туралы жаңа ереже қабылданды, оған сәйкес 1997 жылғы қыркүйекте ЕтРТ нормасы заңды (банктерді қоспағанда) және жеке тұлғалардың алдындағы банктердің барлық депозиттік міндеттемелерінің 10% деңгейінде белгіленді. Бұл Ереже алдындағы Ережеден біршама ерекше болды. Негізгі ерекшелік бұрынғы Ережеде депозиттік міндеттемелерді есептеу кезінде 116, 686 «Шетел валютасындағы ұзақ мерзімді депозиттер» екі шоты бойынша қалдықтар қайтару мерзімі ағымдағы және келесі екі ай ішінде басталатын депозиттер сомаларының шегінде еңсе, жаңа Ережеде депозиттік міндеттемелердің барлық шоттары бойынша қалдықтар қайтару мерзімі ағымдағы және келесі екі ай ішінде басталатын депозиттердің және реттелген борыштың барлық сомаларының шегінде енетін болды.

1998 жылы экономикадағы ахуал әлемдік қаржы нарықтарында дағдарысты құбылыстардың шиеленісуі және Қазақстанның экспорт тауарлары конъюнктурасының төмендеуі жағдайында өтті. Осыған байланысты Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатының

негізгі міндеттері қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету және ұлттық валютаның орнықтылығын сақтау болды. 1998 жылдың маңызды оқиғаларының бірі республикалық бюджет тапшылығын тікелей кредиттеу практикасын Ұлттық Банктің тоқтатуы болды. ЕТРТ нормативі өзгеріссіз қалды және 10% құрады.

1999 жылы Қазақстан экономикасының дамуы, негізінен, қолайлы сыртқы экономикалық жағдайларда жүрді. 1999 жылғы сәуірде теңгенің еркін өзгермелі айырбас бағамы (ЕӨАБ) режимін енгізу қазақстан экспортының бәсекелестік позициясын қалпына келтіруге және өндірістің өсуін жаңартуға ықпал етті. Екінші деңгейдегі банктердің ЕӨАБ режиміне бейімделу жағдайында қысқа мерзімді өтімділіктің тапшылығына немесе ресурстық базаның ықшамдалуына байланысты мәселелерді болдырмау мақсатында ең төменгі резервтік талаптардың нормасы (1999 жылғы 5 сәуірден 19 сәуірге дейінгі кезеңде) 10%-дан 5%-ға дейін уақытша төмендеді. Бұл банктерге қалыпты өтімділікті сақтауға және экономиканы кредиттеу процесін жоғары қарқынмен жалғастыруға мүмкіндік берді. Мысалы, 1999 жылғы сәуірден бастап желтоқсан аралығында ғана экономикаға банктердің кредиттері шамамен 1,6 есеге өсті.

2000 жылы шетелдік тауар және қаржы нарықтарындағы әрі ел ішіндегі жалпы экономикалық ахуал едәуір жақсарды. 2000 жылы ЖІӨ-нің өсуі 9,6%-ға жетті. Осындай жағдайда Ұлттық Банктің ақша-кредит саясаты инфляцияның төменгі деңгейін, тұрақтылықты сақтауға және қаржы жүйесінің барлық бөліктерін нығайтуға және қаржы секторына халық жинақтарын тарту үшін неғұрлым қолайлы жағдай жасауға бағытталды. Мәселен, 2000 жылғы мамырда Ұлттық Банк ең төменгі резервтік талаптардың нормативін 10%-дан 8%-ға дейін төмендетті. Бұл шара экономиканың нақты секторына банктердің кредиттері көлемінің айтарлықтай өсуіне ықпал етті. 2000 жылдың наурызында банктер тек қана 41 млрд. теңге сомасына кредит берген болса, ЕТРТ 8% төмендегеннен кейін маусымда кредиттер 49,9 млрд. теңге, қыркүйекте – 61,9 млрд. теңге, желтоқсанда – 108,0 млрд. теңге сомасында берілді.

2001 және 2002 жылдары экономикалық дамудың оң нәтижелері одан әрі нығайды. Ақша-кредит саясатының артықшылығы инфляцияның төменгі қарқынын ұстау болып табылды. Ұлттық Банктің ақша-кредит саясаты құралдарының арсеналы бірте-бірте кеңейді. Бұл ретте ЕТРТ маңызды рөл атқарды және 2002 жылғы қазанда олардың нормативі 8%-дан 6%-ға дейін төмендеді. Оған: инфляция қарқынының төмендеуі; коммерциялық банктерде өтімділікпен проблемалардың болмауы; қаржы нарығының, оның ішінде валюта нарығының және бағалы қағаздар нарығының тұрақтылығы; банктер кредиттері көлемінің өсуі; ақша базасы өсуінің барынша үлкен резерві негіздеме болды.

ЕТРТ нормативінің банктер өтімділігіне әсер етіп қана қоймай, сондай-ақ, басқа факторлармен қатар, олардың пайыздық саясатының қалыптасуына да әсер етеді, өйткені активтер бөлігін резервтеу нәтижесінде кіріс әкелмейтін, жұмыс істемейтін активтер пайда болады, осыған байланысты банктерде қор жасау құнының өсуі мүмкін. Сондықтан инфляциялық процестердің баяулауын және нарықтың қаржы құралдарымен толығын ескере отырып, ЕТРТ нормасының төмендеуі банктер берген кредиттер бойынша кірістіліктің азаюымен бірге жүрді. Мәселен, 2002 жылы заңды тұлғаларға ұлттық валютада банктер берген кредиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасы 17,4%-дан 15,6%-ға дейін, жеке тұлғаларға 25,5%-дан 24,3%-ға дейін төмендеді.

Сонымен бірге, 2002 жылғы тамызда Ең төменгі резервтік талаптар туралы жаңа ереже қабылданды, оған сәйкес ЕТРТ мөлшері резервтік талаптар нормативінің мәнін өтеу мерзімі (толық немесе ішінара) ағымдағы және келесі айлар ішінде басталатын банк міндеттемелерінің мөлшеріне көбейту арқылы айқындалады.

Міндеттеме клиенттер депозиттерінің: клиенттердің орындалмаған төлемдері мен ақша аударымдары, оның ішінде клирингті, құжаттандырылған есеп айырысуларды, транзиттік шоттарды пайдалана отырып; айналысқа шығарылған борыштық бағалы қағаздар; оны тартқан күннен бастап бес жылдан аз өтеу мерзімі бар реттелген борыш сомасы ретінде есептеледі.

Міндеттемелерді есептеген кезде басқа банктер алдындағы міндеттемелер алынып тасталады.

Банктердің ЕТРТ орындаудың екі тәсілі белгіленетін болды: Бірінші тәсіл – резервтік активтерде банктің ақшасын резервтік активтерді қалыптастыру кезеңіндегі резервтік активтердің орташа мөлшері резервтік талаптарды айқындау кезеңіндегі ЕТРТ-тың орташа

мөлшерінен аз болмайтындай етіп орналастыру. Сонымен бірге, резервтік активтерде банк ақшасын орналастыру резервтік активтерді қалыптастыру кезеңінің әрбір күніне резервтік активтердің мөлшері резервтік активтерді орналастыру күнінен бұрынғы резервтік талаптарды айқындау кезеңінің күндері үшін есептелген ең төменгі резервтік талаптардың орташа мөлшерінен аз болмайтындай етіп жүргізілуі тиіс.

Ең төменгі резервтік талаптарды айқындау кезеңі он төрт күнтізбелік күнді құрайды және бірінші сейсенбіден басталады әрі көрсетілген мерзімнің соңғы дүйсенбісімен аяқталады. Резервтік активтерді қалыптастыру кезеңі де он төрт күнтізбелік күнді құрайды және ең төменгі резервтік талаптарды айқындау кезеңінен басталатын аптаның бірінші бейсенбісінен басталады және резервтік талаптарды айқындау кезеңі аяқталатын аптаның сәрсенбісінде аяқталады.

Резервтік активтер: қолма-қол теңге; корреспонденттік шоттардағы, Ұлттық Банктің депозиттеріндегі ақша; Ұлттық Банкке берілген овернайт (бір түнге) кредиттері; барлық резервтік активтердің 20 пайызынан аспайтын сомадағы тазартылған алтын сомасы ретінде есептеледі.

Жеке тұлғалардың салымдарына (депозиттеріне) міндетті ұжымдық кепілдік беру (сақтандыру) жүйесінің қатысушылары болып табылатын банктердің ең төменгі резервтік талаптарының нормативі осындай тәсілмен орындалады. Қазіргі уақытта іс жүзінде барлық банктер ЕТРТ бірінші тәсіл бойынша орындайды. Бұл ретте Ең төменгі резервтік талаптар туралы ереженің талаптары Қазақстан даму банкінде қолданылмайды, өйткені ол екінші деңгейдегі банктерге жатпайды.

Екінші тәсіл – айдың әрбір күніне депонирленген ақша сомасы осы айдың бірінші жұмыс күніне есептелген ең аз резервтік талаптардың мөлшерінен аз болмайтындай етіп, ай сайын Ұлттық Банкте теңгедегі ақшаны депонирлеу.

2003 жылы әлемдік қаржы нарықтарындағы тұрақтылық және әлемдік тауар нарығындағы қолайлы баға конъюнктурасы әлемдік экономиканың біршама жандануына ықпал етті. ТМД елдерінің көпшілігінде де салыстырмалы саяси және қаржылық тұрақтылық, макроэкономикалық ахуалдың жақсаруы байқалды. Осындай жағдайда өткен жылдарда Қазақстанда белгіленген экономикалық өсу 2003 жылы да байқалды. ЖІӨ-нің нақты өсуі 2003 жылы 9,2% құрады. Соңғы 4 жылда ЖІӨ-нің жиынтық өсуі шамамен 49% болды, бұл Қазақстанға экономиканың даму қарқыны бойынша әлемдік көшбасшылардың бірі болуға мүмкіндік берді. Өсудің жоғары қарқыны ішкі факторлар – өнеркәсіп өндірісі көлемінің көбеюі, ауыл шаруашылығы және бірқатар басқа секторлардың дамуындағы оң динамиканың сақталуы сияқты, сыртқы факторлар – бірқатар елдер экономикасының жандануы және әлемдік тауар нарықтарындағы салыстырмалы қолайлы баға шарттарының да әсері есебінен қамтамасыз етілді. Макроэкономикалық ахуалдың тұрақтылығына көбіне Ұлттық Банктің жүргізіп отырған ақша-кредит саясаты да ықпал етті. Бұл ретте ЕТРТ нормативі өзгеріссіз 6% деңгейінде қалды.

2004 жылы Қазақстан экономикасы қарқынды дамуын жалғастырды, оған жүргізіліп отырған реформалардың табыстары сияқты әлемдік экономикадағы қолайлы ахуал әсер етті. Сонымен бірге елдің қаржы секторын дамытуда да едәуір нәтижелер мен өзгерістерге қол жетті. Мәселен, 2004 жылдың басынан бері Ұлттық Банктің барлық реттеу және қадағалау функциялары Қазақстан Республикасы Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау агенттігіне (ҚҚА) берілді. Реттеу және қадағалау функцияларын бөлу Ұлттық Банктің ерекше мәртебесін айқындады, ол қызметі классикалық орталық банкке тән функцияларды орындауға толық шоғырландырылған ТМД-дағы жалғыз орталық банк болды.

2004 жылғы 1 қаңтардан бастап «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына бірқатар принципті өзгерістер мен толықтырулар күшіне енгенін атап өткен маңызды. Осы заңның 15-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Басқармасы резервтік талаптардың нормативін бекітеді. Сондай-ақ жоғарыда көрсетілген Ең төменгі резервтік талаптар туралы ережеге сәйкес банктер Ұлттық Банкке ең төменгі резервтік талаптарды орындағаны туралы есеп ұсынуға тиіс.

Алайда, қадағалау функцияларының Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау агенттігіне өтуіне байланысты банктердің ең төменгі резервтік талаптарды орындауын бақылауды осы агенттік жүзеге асыратын болды. Сонымен, резервтік талаптардың нормативтерін Ұлттық Банк белгілеп, ал олардың орындалуын бақылауды жаңадан құрылған Агенттік жүзеге асыратын жағдай пайда болды, бұл белгілі бір құқықтық коллизияны тудырды.

Бұл ретте, дамыған нарықтық экономикасы бар елдердің тарихи тәжірибесін қарастыратын болсақ, бастапқыда ЕТРТ, негізінен, ақша-кредит саясатының құралдары ретінде емес, депозиттерді алған жағдайда банктердің жеткілікті өтімділігін қамтамасыз ететін пруденциалдық нормативтер ретінде қарастырылды. Резервтік талаптар пруденциалдық құрал ретінде мәжбүрлеу элементіне ие болатындықтан, кейін дамыған елдердің орталық банктері оның деңгейін төмендеті бастады. Алайда, ең төменгі резервтік талаптардың шамадан тыс төмен мәні банктердің өтімділігін реттеуге мүмкіндік бермеді, сол себепті осы құрал пруденциалдық норматив қатарынан алынып тасталды. Сондықтан ЕТРТ бірте-бірте пруденциалдық норматив ретінде қаралмай, ақша-кредит саясатының құралына жатқызылды. Сонымен бірге, соңғы уақытта көптеген еуропа елдерінде резервтік талаптар ақша-кредит саясатының белсенді құралы ретінде сирек пайдаланылады. Олар ақша-кредиттік реттеудің дамуына байланысты жаңа «нәзік икемдеу» құралымен үйлесуі қиын «қатаң реттеу» құралына айналды. Әдетте, дамыған елдерде резервтік талаптар төменгі тұрақты деңгейде ұсталады.

Осындай жағдайда, әлемдік тәжірибені ескере отырып, Қазақстанда резервтік талаптар нормативін банктердің орындауын бақылау бойынша ҚҚА функциясын Қазақстан Ұлттық Банкіне беру мәселелерін заңнамамен реттеу қажеттігі пайда болды, бұл банктік заңнамаға тиісті өзгерістер енгізуді қажет етті. Осыған байланысты, Ұлттық Банк 2005 жылғы шілденің басынан бастап күшіне енген заңнамаға бірқатар өзгерістер мен толықтырулар жасады. Сонымен, ЕТРТ ақша-кредит саясатының толыққанды құралы болды және қазіргі уақытта Ұлттық Банкке құжаттарды және ең төменгі резервтік талаптарды жүргізу және есептеу бойынша бағдарламалық қамтамасыз етуді беру жөніндегі жұмыс басталды.

Сонымен бірге, соңғы уақытта қолданылып жүрген әлемдік нарықтардағы үрдістер Қазақстанның макроэкономикалық дамуына оң әсерін тигізеді және сол уақытта бірқатар мәселелерді тудырады. Оның бірі нақты сектордың кәсіпорындары мен коммерциялық банктердің сыртқы қарызына негізделген банк жүйесіндегі өтімділіктің шамадан тыс артық болуын білдіреді, бұл экономикадағы банктер кредиттерінің тез өсуіне алып келеді. Мысалы, 2000 жылдан бастап 2004 жыл аралығындағы кезеңде ЖІӨ-нің өсуі шамамен 64% құрады, сол кезде экономикадағы банктердің кредиттері 10 есеге көбейді. Бұл ретте соңғы бірнеше жылдар бойы инфляция салыстырмалы түрде тұрақты деңгейде – жылдың соңындағы есептің 6-7% шегінде қалды (2001 жылы – 6,4%, 2002 жылы – 6,6%, 2003 жылы – 6,8%). 2004 жылдың соңында инфляция осы шекте қалыптасты және 6,7% болды. Жағдай шетел инвестицияларының едәуір келуімен, сондай-ақ соңғы жылдардағы бюджет шығыстарының өсуімен шиеленіседі. Осындай жағдайда экономиканың «тым қызып кету» қаупі тууы мүмкін.

Сондықтан өткен жылдарға тән, инфляция төмендемеген жағдайда, Ұлттық Банктің ресми ставкаларын жүйелі түрде төмендету саясаты оларды тұрақтандыру және көтеру саясатымен ауысты. 2004 жылы 2003 жылдың соңындағы деңгей сақталды: ресми қайта қаржыландыру ставкасы (7%), ең төменгі резервтік талаптардың нормативі (6%). «Овернайт» заемдары бойынша ресми ставка 8,0%-дан 8,5%-ға өсті.

2005 жылдың басынан бері ішкі және сыртқы факторлардың инфляцияға әсерін барынша азайту үшін Ұлттық Банк ақша-кредит саясатын күшейту жөніндегі шаралар қабылдауды жалғастырды. Атап айтқанда, ресми қайта қаржыландыру ставкасының реттеушілік қасиетін күшейту үшін Ұлттық Банк ресми қайта қаржыландыру ставкасын мерзімді (тоқсан сайын) қайта қарау және белгілеуді практикаға енгізді. Мәселен, ресми қайта қаржыландыру ставкасы екі рет көтерілді: 2005 жылғы ақпанда 7,0%-дан 7,5%-ға және шілдеде 8,0%-ға деін жетті.

Бұдан басқа, ақша-кредит саясатын жүргізу кезінде артық өтімділік және банктердің өтімділігін неғұрлым икемді реттеу проблемаларының өткірлігін азайту үшін Ұлттық Банк ЕТРТ-ның қалыптасу тетігін өзгертуді болжап отыр.

Сол уақытта, ҚҚА өзінің өкілеттігін пайдалана отырып, 2005 жылғы 1 қазаннан бастап күшіне енетін жоғарыда көрсетілген Ең төменгі резервтік талаптар туралы ережеге 2005 жылғы маусымда өзгерістер мен толықтырулар енгізді.

Онда негізінен ЕТРТ орындаудың қатаң нормалары қарастырылған. Мәселен, оларға банктердің сыртқы міндеттемелері мен сыртқы резервтік активтері сомаларының арасындағы оң айырмаға резервтік міндеттемелерді кеңейту жатады. Яғни, бәрі болмағанмен, бірақ елдің экономикасына жұмыс істейтін және мультипликативті әсері бар банктер қаражатының едәуір

бөлігі резервтеуге жататын болады. Бұдан басқа, ол банктердің сыртқы қарыз алуын шектеуге бағытталған және пруденциалдық сипаты бар, өйткені сыртқы резервтік активтердің тізбесі анық айқындалған.

Сондай-ақ ережеде резервтік активтерді қалыптастыру күніне дейін екі күн бұрын 14 күнтізбелік күнді құрайтын ЕТРТ айқындау кезеңі қарастырылған. Резервтік активтер тек қана қолма-қол теңгеден және Ұлттық Банктегі корсеттегі ақшадан тұрады (Ұлттық Банктегі депозиттер, Ұлттық Банкке берілген овернайт кредиттері (бір түнге), сондай-ақ тазартылған алтын алынып тасталды). Бұл ретте, Ұлттық Банк әзірге ЕТРТ нормативін 6% деңгейінде қалдырды.

Сонымен бірге, сыртқы және сол сияқты ішкі міндеттемелерді есептеген кезде басқа банктер алдындағы міндеттемелер алынып тасталады. Егер соңғы уақытта банктер едәуір көлемде шетелден синдикатталған заемдарды тартатынын ескерсек, онда сыртқы резервтік міндеттемелерден банкаралық (оның ішінде синдикатталған) заемдарды алып тастау банктерге қаражатты салыстырмалы түрде аз резервтеуге мүмкіндік береді.

Осыған қарамастан, елдің банк секторының артық өтімділігі жағдайын есепке алсақ, ЕТРТ тетігі ақша-кредит саясатының құралы ретінде үлкен рөл атқарады, ҚҚА-нің жоғарыда көрсетілген өзгерістері одан әрі қайта қаралатын болады. Осыған байланысты Ұлттық Банк банктер міндеттемелерінің құрылымын айқындаудың алуан түрлі нұсқаларын қарастыруда, онда олар ЕТРТ нормативтерін, сондай-ақ оларды орындау тәртібін сақтауға тиіс және тиімді ақша-кредит саясатын жүргізу үшін неғұрлым оңтайлы нұсқаны таңдайтын болады.

Қорытындысында, ЕТРТ тетігін «нәзік икемдеудің» басқа құралдарымен бірге пайдалануды ескере отырып, ақша-кредит саясатының тиімділігі ретінде осындай маңызды мәселелерді және банктердің кредиттік ресурстарының құнына ЕТРТ нормативінің әсерін, сондай-ақ банктердің резервтік міндеттемелері мен активтерінің құрылымын жетілдіру жолдарын бір мақаланың аясында ашып көрсету мүмкіндігінің жоқтығын атап айтқымыз келеді. Сондықтан Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатын жүргізу кезінде осы құралды пайдаланудың осы және басқа да аспектілері ең төменгі резервтік талаптарға арналған келесі мақалалардың тақырыбы болады.

Дерек көзі:

- 1) Ақша-кредит саясатының жанама құралдарын қабылдау, Халықаралық Валюта Қоры, мерзімді емес серия, № 126 шығарылым, Вашингтон, 1995 жылғы маусым;
- 2) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2003 және 2004 жылдардағы Жылдық есебі;
- 3) «Қазақстан тәуелсіздігінің он жылындағы банк жүйесі», Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, Алматы, 2001ж.;
- 4) «Теңгеге 10 жыл», Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, Алматы, 2003ж.;
- 5) Ұлттық Банктің Экономикалық шолуы, 2 шығарылым, 2001 ж., 3 шығарылым, 2003ж.

Сравнительный анализ налоговых систем Восточно-Европейских стран и Казахстана

Тутушкин В. А.,

Начальник отдела монетарных исследований Департамента исследований и статистики
Национального Банка Республики Казахстан

Абдиева Ш. К.,

Ведущий специалист-аналитик отдела монетарных исследований Департамента исследований и
статистики Национального Банка Республики Казахстан

К настоящему моменту Казахстан прошел сложный путь становления системы налогообложения. И теперь требуется понимание того, что было сделано правильно, а где еще есть возможности для совершенствования. Чтобы это понять, необходимо сравнить себя с другими странами, которые прошли аналогичный путь, например страны Восточной Европы. Налоговая политика Восточно-Европейских стран, как правило, рассчитана на привлечение частного капитала. Стимулирующее воздействие налоговых льгот можно рассматривать как форму косвенного субсидирования предпринимательской деятельности. Это статья представляет собой сравнение современного состояния налоговых систем Восточно-Европейских стран (Польша, Чехия, Венгрия) и Казахстана на примере корпоративного подоходного налога (КПН), индивидуального подоходного налога (ИПН) и налога на добавленную стоимость (НДС).

I. Польша

Все виды налогообложения в Польше утверждаются парламентом. Польская налоговая система в последние годы перетерпела существенные изменения, направленные на придание ей большей четкости и согласованности с налоговыми стандартами стран с рыночной экономикой.

Налог на доходы физических лиц

Налогом облагаются доходы физических лиц, независимо от источника. Подоходный налог имеет прогрессивную шкалу обложения со следующими ставками (табл.1):

таблица 1

Ставки налога на доходы физических лиц	
Годовой доход	Ставка налога
менее 37 024 злотых (9 077 евро)	19% минус 518,16 злотых
от 37 024 до 74 048	6 516 злотых + 30% от дохода свыше 37 024 злотых
свыше 74 048 (18 153 евро)	17 624 злотых + 40% от дохода свыше 74 048 злотых

Налогоплательщиками являются помимо резидентов Польши, лица, которые пребывают в Польше более 183 дней, а также лица, имеющие источник дохода на территории Польши. Супруги могут платить налог отдельно или вместе, деля свои совместные доходы пополам. В Польше существуют более ста видов освобождения от этого налога, а предусмотренные законодательством различные формы налоговых льгот могут заключаться как в уменьшении базы налогообложения (т.е. дохода), так и непосредственно в уменьшении начисленного подоходного налога.

Наиболее важными налоговыми льготами является приобретение земельного участка под застройку и непосредственно строительство жилья (вкладывая деньги в строительство пять квартир, налогоплательщик уменьшает свой доход на определенную квоту – 133 тыс. злотых или 32,6 тыс. евро). Уменьшение дохода происходит также в связи с безвозмездной передачей имущества (дарением) на научные, образовательные, культурные цели и на здравоохранение, (однако сумма безвозмездной передачи не может превышать 15 % дохода). Кроме того, доход также уменьшается на величину взносов в счет пенсионного обеспечения (пенсии по старости и инвалидности), пособий по болезни и в связи с несчастными случаями.

Налог на доходы юридических лиц

Плательщиками данного налога являются юридические лица и организационные структуры, имеющие статус юридического лица. Основой начисления налога является доход, понимаемый как разница между приходом и расходами на его получение.

За последнее десятилетие произошло значительное реформирование данного налога в сторону сокращения. Если в 1996 году ставка подоходного налога юридических лиц достигала 40%, то затем она понижалась с темпом в 2% в год – до 32% в 2000 году. Затем темп снижения ставки ускорился, и с 2004 года она равняется 19%.

Компании, зарегистрированные не на территории Польши, имеют так называемый «ограниченный налоговый статус» и уплачивают налог лишь на ту прибыль, которая была получена на территории Польши.

От налога на доходы юридических лиц освобождаются:

- доходы от сельскохозяйственной деятельности, за исключением доходов, полученных в связи с осуществлением в некоторых отраслях сельского хозяйства;
- доходы от лесных хозяйств в рамках Закона о лесах;
- платежи, полученные в качестве компенсации и в благотворительных целях (включая, образование, здравоохранение, культуру спорт и т.п.);
- доходы, попадающие под регулирование международными соглашениями.

Привлекательные особенности польского налога на прибыль заключаются в том, что законодательство разрешает относить к затратам суммы практически любых расходов налогоплательщика. Более того, к затратам разрешено также относить рекламные расходы, вложения в неприбыльные объекты, вложения, связанные с поддержкой и развитием науки, затраты на образование, здравоохранение, охрану окружающей среды, благотворительность и пр. Годовые амортизационные отчисления варьируются от 1,5% до 50%, а их размер зависит от вида основных фондов. В случае возникновения финансового убытка законодательством разрешается учитывать сумму убытка при расчете налога на прибыль на протяжении пяти очередных налоговых лет, в тоже время, максимальная сумма амортизационных отчислений в одном году не может превышать половины суммы убытков.

Кроме того, часть дохода, полученного от операций с использованием переработанных в Польше отходов, освобождается от налогообложения. Эта часть определяется как процентное соотношение стоимости использованных отходов к общей стоимости сырья и отходов, использованных в процессе производства. Перечень отходов, дающих право на подобную льготу, а также подробные правила для определения их стоимости, определен Декретом Министра финансов. Перечень содержит ряд позиций, как смазочные масла, аккумуляторы, ветошь, макулатура, стеклотара и прочие.

От подоходного налога также освобождаются (на 5-10 лет) иностранные инвесторы, вложившие 30 млн. долл. и более.

Следует отметить, что в Польше планируется дальнейшая либерализация ставок подоходного налога: постепенно предполагается переход к единой ставке подоходного налога в размере 22%.

Специальные экономические / таможенные зоны

Специальные экономические зоны (далее – «СЭЗ») существуют на территории Польши с 1994 года и являются одним из наиболее действенных способов привлечения инвестиций в экономику страны. На территории СЭЗ иностранные инвесторы могут рассчитывать на получение значительных налоговых льгот и преимуществ, которые выражаются в частичном или полном (зависит от СЭЗ) освобождении хозяйствующих субъектов от налога на прибыль, а также учет части инвестиционных затрат в качестве расходной статьи. Освобождение от налога на прибыль происходит (по выбору инвестора) на основании инвестиционных затрат, минимальный их размер составляет 100 тыс. евро (более 400 тыс. злотых), или создания новых рабочих мест. Размер льгот, как правило, не может превышать 50% первичных инвестиционных затрат, либо 50% двухлетних затрат на рабочую силу. Более выгодные условия созданы в отношении малого и среднего бизнеса, чей максимальный объем государственной поддержки может достигать 65 %.

На протяжении пятилетнего периода инвестор обязан вести предпринимательскую деятельность, указанную в разрешении, сохранять право собственности основных фондов, полученных/привлеченных в ходе инвестирования в СЭЗ и/или сохранять количество созданных рабочих мест.

На территории Польши также функционируют свободные таможенные зоны и приписные таможенные склады. Субъекты хозяйствования, работающие в свободных таможенных зонах, могут заниматься любой хозяйственной деятельностью за исключением розничной торговли. Торговый оборот между свободной таможенной зоной и иностранным государством не подлежит квотам на импорт, не требует таможенных разрешений и не облагается таможенными пошлинами. Законодательством не установлены какие-либо временные ограничения для пребывания товаров в свободной таможенной зоне.

Налог на добавленную стоимость (НДС)

Этот налог был введен в июле 1993 года, заменив налог с оборота. Предприятия и физические лица обязаны зарегистрироваться в качестве плательщиков НДС при годовом обороте, эквивалентном 10 тыс. евро и более (40,8 тыс. злотых⁵).

Законодательством предусматривается четыре ставки НДС.

Основная ставка составляет 22% и применяется к большинству товаров и услуг.

Пониженная ставка 7% применяется к сельскохозяйственным средствам производства (минеральные удобрения, пестициды, агротехника), строительным материалам и услугам, лекарствам и некоторым иным товарам здравоохранения, ряду товаров пищевой промышленности, к детской одежде и некоторым другим детским товарам, а также к некоторым другим видам услуг, как транспорт (кроме такси);

Ставка НДС на не переработанные продукты составляет 3%. Обычно механизм возврата НДС при продаже сельскохозяйственных продуктов таков, что крестьянин, который не является плательщиком НДС, при сбыте своей продукции, помимо продажной цены получает еще компенсацию НДС от покупателя.

Налогообложение НДС по ставке 3% распространяется на молочное сырье, пчелиный мед, овощи и фрукты, продукты рыболовства и переработки рыбы, животноводства, лесного и охотничьего хозяйств.

Ставка НДС в размере 0% относится к экспорту товаров и услуг при условии ведения финансового учета и получения документации, которая подтверждает вывоз товаров за границу. Однако услуги, заказанные за рубежом, но произведенные в Польше, облагаются ставкой 22%. Только полностью произведенные за рубежом услуги понимаются как экспорт и именно к ним применяется нулевая ставка.

Помимо этого от НДС освобождены некоторые основные виды продовольствия, а также услуги в таких областях социально-культурного значения, как образование, здравоохранение, а также почта.

Как и в большинстве европейских стран НДС возмещается иностранным туристам, выезжающим из Польши и вывозящим из нее товары. Иностранные туристы имеют право на возвращение НДС от закупленных товаров, стоимостью свыше 200 евро (около 815 тыс. злотых, включая НДС).

II. Чехия

Законы, составляющие основу чешского налогового законодательства, были в существенно пересмотрены в 1998 году. В частности, ставка подоходного налога юридических лиц изменилась с 39% до 35%, а с 1 января 2000 года она составляла 31%, повысились пороги необлагаемых налогом доходов, заново создан раздел о возврате НДС иностранцам. В связи с выступлением Чешской Республики в ЕЭС, ее налоговая система претерпевает сильные изменения в сторону унификации с налоговыми законодательствами стран объединенной Европы: это и постепенное снижение налога на прибыль юридических лиц с 31% до 24% в 2006 году (2004 год – 28%, 2005 год – 26%, 2006 год – 24%), возможность списания убытков за предыдущие годы и тем самым

⁵ По официальному курсу на 31 декабря 2004 года (1 евро = 4,0790 злотых).

возможность уменьшения налогооблагаемой прибыли в течение последующих 5 лет (до 2004 года – 7 лет), повышается необлагаемый минимум на детей до 25 560 крон (830 евро)⁶ в год и т.д.

Подоходный налог с физических лиц взимается следующих доходов:

- Доход по наемному труду и должностному содержанию
- Доход от предпринимателей или другой независимой доходной деятельности
- Доход от капитала
- Доход от аренды
- Остальные доходы

С 1 января 2004 года действует новая шкала ставки подоходного налога (табл.2).

таблица 2

Ставки подоходного налога с физических лиц	
Годовой доход	Ставка налога
до 109 200 крон (3 584 евро)	15%
от 109 200 до 218 400 (7 170 евро)	16 380 крон + 20% от дохода свыше 109 200 крон
от 218 400 до 331 200 (10 870 евро)	38 200 крон + 25% от дохода свыше 218 400 крон
свыше 331 200	66 420 крон + 32% от дохода свыше 331 200 крон

Из заработной платы вычитается необлагаемый минимум на работника, на неработающую супругу (супруга) и детей до 18 лет (или до 26 лет при условии, если ребенок обучается и живет совместно с родителями и не имеет собственных источников дохода).

Подоходный налог с юридических лиц взимается с доходов, поступающих из источников на территории Чешской Республики и из источников за границей. С другой стороны, плательщики, не пребывающие долговременно на территории Чешской Республики, обязаны платить только налог с доходов, полученных на ее территории. Предметом налога являются доходы от всех видов деятельности и распоряжения всем имуществом, если в законе нет других прямых указаний. Ставка налогов с доходов юридических лиц составляет с 2004 года 28% с постепенным снижением до 24% в 2006 году. Для инвестиционных, паевых и пенсионных фондов ставка налогов равна с 2004 года 15% базы налогообложения, сниженной на статьи, указанные в законе. Во всех случаях в годовой баланс не входят следующие виды расходов: неустойка, штрафы, приобретение основного капитала фирмы, убыток больший, чем деньги, которые получены по страховке, расходы на презентации. Налогооблагаемую прибыль можно уменьшить на стоимость подарков до 2000 крон (в школы, больницы и т. д.), но не более 5% от базы налогооблагаемой прибыли.

Отчисления на пенсионное и медицинское страхование

У наемного работника из начисленной зарплаты отчисляется:

- на социальное страхование – 8%;
- на медицинское страхование – 4,5%.

Предприятие также обязано перечислить на начисленную заработную плату:

- на социальное страхование – 26%;
- на медицинское страхование – 9%.

Эти расходы считаются затратами и уменьшают налогооблагаемую прибыль предприятия.

Налог на добавленную стоимость

НДС был введен в Чешской Республике с 1 января 1993 года. Обложению этим налогом подлежит деятельность внутри страны, импортные товары и нерегулярные международные автобусные перевозки пассажиров, осуществляемые иностранной транспортной фирмой в Чехии.

Обязательными плательщиками налога являются лица, проживающие в Чешской Республике, в пользу которых осуществляется данная деятельность, а при ввозе товаров – лица, для которых должны быть пропущены товары. В случае нерегулярных автобусных перевозок

⁶ По официальному курсу на 31 декабря 2004 года (1 евро = 30,465 крон)

внутри страны налог оплачивает иностранная транспортная организация. Налогообложению подлежат как физические, так и юридические лица.

Предметом налогообложения являются все предусмотренные законом виды деятельности, осуществляемые возмездно и безвозмездно, включая натуральное выполнение внутри страны. Если товары, освобождены от оплаты пошлины, то они освобождаются и от оплаты НДС. Вывоз товаров за границу, осуществляемый плательщиком, освобожден от налогообложения.

Ставка налога на добавленную стоимость изменяется в зависимости от вида деятельности – торговли или предоставления услуг. Основная ставка равняется 19%. Товары, указанные в особых списках, подлежат налогообложению в размере 5% (например, энергия, некоторые виды продуктов питания, минеральные масла, некоторые услуги). Закон одновременно содержит перечень статей (видов товаров и услуг), к которым налог на добавленную стоимость не применяется (почтовые услуги, медицинское обслуживание, перевод и сдача в аренду земли, расходы за аренду и др.).

НДС платится ежемесячно при годовом обороте более 10 млн. крон (328,2 тыс. евро) и один раз в квартал при обороте менее 10 млн. крон в год. Если в законе нет специальных оговорок, то платить налог на добавленную стоимость обязаны все лица, попадающие под действие данного закона, оборот которых в течение 12 календарных месяцев превысил сумму 2 млн. крон (65,7 тыс. евро).

III. Венгрия

Налог на личный доход

Закон о налоге по личному доходу определяет статус на основе постоянной прописки или обычного местонахождения. По заключенным договорам об исключении двойного налогообложения местом обычного нахождения является то место, где субъект налогообложения проводит не менее 183 дней в году.

В Венгрии существуют три ставки подоходного налога (табл.3).

таблица 3

Ставки налога на личный доход	
Годовой доход	Ставка налога
менее 400 тыс. форинтов (1 626 евро)	18%
от 400 тыс. до 1 млн. форинтов	80 тыс. форинтов + 26% от дохода свыше 400 тыс. форинтов
свыше 1 млн. форинтов (4 066 евро)	260 тыс. форинтов + 38% от дохода свыше 1 млн. форинтов

Кроме традиционных статей снижения облагаемого дохода, венгерское законодательство предусматривает ряд специфических льгот. Лица, получающие менее 1 млн. форинтов в год, имеют право в период заполнения декларации (февраль-март) получить обратно 10% уплаченного налога. Если доход семьи в месяц на человека не превышает 45 тыс. форинтов (183 евро), возвращается 1 700 форинтов в месяц (7 евро) на каждого ребенка до достижения детьми совершеннолетия или окончания стационарного отделения вуза. Семьи с тремя детьми и более ежемесячно получают возмещение 2 600 форинтов (10,5 евро) на каждого ребенка.

Отчисления в социальные фонды составляют 11% от валовой зарплаты, из которых 8% идет в Пенсионный фонд, а 3% – в Фонд здравоохранения.

Натуральные пособия (за оговоренными законом исключениями) облагаются налогом по ставке 40%. К натуральным пособиям отнесен, в частности, доход от пользования служебным легковым автомобилем в личных целях. В случае пользования автомобилем не более как четырехлетней давности, стоимость которого при приобретении 1-2 млн. форинтов (4-8 тыс. евро), взимается налог в 6 000 форинтов в месяц (24 евро). Фирма освобождается от уплаты налога за фирменный автомобиль, если частное лицо возмещает фирме нормативные издержки в 3 форинта за километр и самостоятельно оплачивает или возмещает стоимость горючего.

Корпоративный подоходный налог

В системе подоходного налога закон о корпоративном налоге (налог на прибыль предприятий и организаций) и налоге на дивиденды регулирует налогообложение хозяйственных организаций. Субъект налогообложения – хозяйственное общество, кооператив, государственное предприятие. Прочие организации (в частности благотворительные фонды, общественные фонды, общественные организации) являются субъектами налогообложения лишь в том случае, если занимаются хозяйственной или иной деятельностью с целью получения доходов. Субъекты налогообложения с местонахождением в Венгрии обязаны платить налог с доходов, полученных и в стране, и за рубежом, а у иностранных субъектов налогообложения (в частности, филиалов) налогом облагаются лишь доходы, полученные в Венгрии.

Из суммы прибыли до уплаты налога могут быть вычтены следующие расходы:

- 20% прямых затрат на исследования и разработки;
- в случае предоставления работы ученикам профессионально-технических училищ – 6 000 форинтов в месяц (24 евро)⁷;
- при приеме на работу безработного сумма ренты социального страхования в течение одного года (помимо учета ее в качестве производственных издержек) также может быть вычтена из прибыли.

Закон о бухгалтерском учете оговаривает сроки амортизации: для стоимости материальных прав – шесть лет или более, для стоимости фирмы – от 5 до 15 лет. Для большой группы машин и оборудования норма амортизационных отчислений составляет 30%, для сверхточных машин и оборудования – 33%.

Ставка корпоративного налога составляет 18%. Инвесторы в течение определенного времени могут воспользоваться рядом налоговых льгот. В случае создания производственных мощностей для производства готовой продукции стоимостью не менее 1 млрд. форинтов (более 4 млн. евро) по всей территории страны в течение пяти лет предоставляется налоговая льгота в размере 50%. Этой льготой можно воспользоваться и при создании новых и расширении действующих гостиничных мощностей, однако в этом случае предъявляются более строгие требования по увеличению поступлений от реализации.

В приоритетных регионах и промышленных зонах предоставляются льготы в размере 100% на срок до пяти лет для создания новых производственных мощностей и строительства гостиниц без предварительного определения стоимости инвестиций. Приоритетными считаются регионы с уровнем безработицы выше 15%. В промышленных зонах норма амортизации по зданиям 10%, машины и оборудование могут быть рассчитаны тотчас же по приобретению. В приоритетном регионе и промышленной зоне предприниматели, не подпадающие под действие указанных выше льгот, могут воспользоваться льготой в размере 6% от стоимости приобретенных средств. Эта льгота распространяется в приоритетных регионах на приобретение машин и оборудования, в промышленных зонах – на машины, оборудование и здания; в обоих типах регионов – на инвестиции по модернизации и развитию инфраструктуры.

Ставка налога на дивиденды, прибыль по курсам валют, доходам от фьючерсных сделок и опционов составляет 20%. Ставка налога по доходам от дивидендов достигает 35%, если сумма дивидендов превышает 30% стоимости доли физического лица в акционерном капитале компании. Иностранные инвесторы освобождаются от уплаты налога при реинвестировании дивидендов в Венгрии. Доходы по процентам не облагаются налогом.

При ссудном проценте, ниже учетной ставки банка, разница в процентных ставках предоставленного фирмой кредита представляет собой доход, облагаемый налогом со ставкой 44%.

Кроме традиционных статей снижения облагаемого дохода, венгерское законодательство предусматривает ряд специфических льгот. Так, лица, занимающиеся частным предпринимательством, могут вычитать из дохода затраты, понесенные для его получения (от содержания квартиры и автомобиля до приема деловых партнеров).

⁷ По официальному курсу на 31 декабря 2004 года (1 евро = 245,93 форинтов)

Налогообложение оффшорных компаний

Оффшорные компании, зарегистрированные в Венгрии, имеют облегченный налоговый режим и доступ к развитой сети соглашений об избежании двойного налогообложения, а также некоторые уникальные возможности, которые обеспечивают этим компаниям значительные преимущества. С начала 1990 года в Венгрии стало возможным регистрировать оффшорные компании, при этом выдвигаются следующие условия.

Эти общества с ограниченной ответственностью, созданные в свободной таможенной зоне, имеют право заниматься исключительно коммерческой деятельностью за рубежом и предоставлять услуги, за исключением финансовых, иностранным фирмам.

К данным компаниям предъявляются ряд требований, в соответствии с которыми они должны:

- быть в полном владении иностранных граждан (акционеры не могут иметь акции в других венгерских компаниях или представительствах в Венгрии);
- иметь только невенгерский источник дохода;
- иметь большинство директоров и сотрудников с венгерским гражданством;
- иметь один из своих банковских счетов в Венгрии;
- зарегистрироваться, как оффшорная компания, в Министерстве финансов и Венгерском Национальном Банке.

Ставка корпоративного налога оффшорных фирм составляет 3% (около 85% от стандартной ставки в 18%). Если компания, вместо выплаты дивиденда, решает увеличить свой акционерный капитал за счет прибыли, оставшиеся после уплаты налогов, через три года компания может выплатить такую же сумму в виде дивидендов без удержания дополнительного подоходного налога.

Фирмы имеют свои банковские счета в Венгрии, обязаны пользоваться услугами венгерских юрисконсультов и аудиторов; в ревизионных комиссиях граждане должны быть в большинстве, и фирмы не имеют права приобретать паи и акции в венгерских хозяйственных обществах и кооперативах.

При налогообложении иностранной организации, не располагающей филиалом на территории Венгрии, при определении суммы, облагаемой налогом, следует принять во внимание ссудный процент предоставленного кредита, процент облигации, гонорар за исполнительскую и спортивную деятельность на территории, авторский гонорар. Не подлежат налогообложению проценты по облигациям венгерского государства и Венгерского национального банка, по полученным кредитам.

Венгерские оффшорные компании могут держать все свои средства, за исключением уставного акционерного капитала, в любом иностранном банке, тем самым уменьшая риск экспроприации правительством.

Налоги с оборота

Главные элементы системы налогов с оборота – общий налог с оборота, налог на потребление.

Общий налог с оборота взимается с прибавочной стоимости (фактически – НДС), т.е. после уплаты налога от общей стоимости изделия можно вычесть (затребовать обратно) предварительно начисленный налог по сырью, узлам и деталям и т.д. Закон помимо реализации готовой продукции облагает налогом широкий круг хозяйственных трансакций, в частности, изъятие средств из хозяйственной деятельности и использование в собственных целях. Капиталовложения (в частности и те работы, которые выполняются самой компанией) облагаются налогом, и на это тоже распространяется право вычета из суммы, подлежащей налогообложению. Налог может быть затребован обратно в случае, если подлежащая возмещению сумма нетто (разница между суммами налога на реализованную продукцию и налога на закупки) достигает 2 млн. форинтов (8 тыс. евро), однако для инвестиционной деятельности закон допускает возмещение уже при подлежащей возмещению сумме в 1 тыс. форинтов (4 евро).

Общая ставка налога составляет 25%: 60% облагаемых налогом товаров и услуг, в том числе подавляющее большинство промышленных товаров подпадают под эту ставку. Льготная ставка

налога 12% распространяется на продукты питания, энергоносители, отдельные фармацевтические товары и лечебные препараты, экологически важные изделия, а также на культурные, научные, транспортные и гостиничные услуги. Для ограниченного круга лекарств ставка налога равняется 0%, под эту же ставку подпадает и экспорт.

Филиал иностранной компании или предпринимательства является субъектом налогообложения с правом вычета уплаченного ранее налога, однако правом на возмещение налога располагает исключительно иностранный предприниматель.

Правительство в отдельном постановлении регулирует условия возмещения налога иностранным предпринимателям и пассажирам. Иностранец предприниматель может воспользоваться правом на возмещение налога лишь в том случае, если сумма налога по счету превышает 10 тыс. форинтов (41 евро). Иностранец пассажир может воспользоваться правом возмещения налога, если увеличенная налогом сумма по счету превышает 50 тыс. форинтов (203 евро).

Налогом на потребление облагаются изделия из благородных металлов, за исключением изделий из серебра, драгоценности (ставка налога 35%), жареный кофе (12%), виноградное вино (11%), а также легковые автомобили: ставка налога для автомобилей с катализатором и автомобилей с электродвигателем до 1600 см³ – 10%, сверх 1600 см³ – 20%, без катализатора – соответственно 22% и 32%.

Выводы и сравнение с Казахстаном

Корпоративный подоходный налог

Снижение ставок корпоративного налогообложения в целях привлечения инвестиций (конкуренция в сфере налогообложения) в краткосрочном плане может принести положительный результат отдельной стране, но в более долгосрочной перспективе это может спровоцировать «гонку на износ»: понижающее давление на ставки налогообложения в других странах чревато негативными последствиями для государственных поступлений. Кроме того, частые изменения в налоговом законодательстве, даже если они и носят стимулирующий характер, могут отрицательно сказаться на инвестициях, снижая предсказуемость делового климата.

Несмотря на это, для Восточно-Европейских стран в последние годы характерно обострение конкуренции в сфере налогообложения корпоративных доходов, следствием которой стали весьма низкие ставки данных налогов.

В Казахстане же ставка налога остается неизменной, по крайней мере, с 1995 года. В этой связи, предоставляется целесообразным единовременное снижение в Казахстане ставки корпоративного подоходного налога (КПН) с 30% до 25% (возможно даже дифференцированное) либо расширение перечня видов деятельности с льготным режимом налогообложения. Тем более, что ставка данного налога значительно превышает аналогичные ставки не только в анализируемых Восточно-Европейских странах, но и в других странах с переходной экономикой. В России он составляет 24%, в Эстонии, если прибыль предприятий реинвестируются, то она вообще не облагается корпоративным подоходным налогом.

Снижение ставки КПН в Казахстане может стать одним из позитивных шагов в направлении повышения конкурентоспособности для казахстанских производителей. Кроме того, это станет наиболее эффективным способом для предприятий обеспечить себя основным и оборотным капиталом без привлечения дополнительного заимствования.

Индивидуальный подоходный налог

В рассматриваемых странах уровень налогообложения доходов физических лиц остается довольно высоким. Ставка данного налога является прогрессивной, при этом ее минимальный уровень находится в районе 15-20%, а максимальный – не ниже 30%. С учетом дополнительных отчислений по социальному, медицинскому страхованию налоговая нагрузка возрастает еще больше.

В Казахстане ставка данного налога является более либеральной. Минимальный ее уровень составляет 5%, а максимальный – 20%. Даже с учетом социального налога, который имеет схожую базу обложения, она достигает только 27%.

Таким образом, существующее налогообложение доходов физических лиц представляется если не заниженным, то, по крайней мере, не обременительным. Существуют достаточно благоприятные условия для того, чтобы не скрывать реальную величину заработной платы.

Налог на добавленную стоимость

НДС является сложным налогом как для его исчисления предпринимателями, так и его администрирования налоговыми органами. В рассматриваемых Восточно-Европейских странах данный налог еще более усложнен множественностью ставок для различных групп товаров и услуг. Кроме того, плательщики данного налога по общей ставке, которые используют в производстве продукцию отраслей, имеющих льготную ставку, оказываются в заведомо неравных условиях, поскольку на вычеты относится сумма с меньшей ставки.

От подобной практики Казахстан отказался еще в 2001 году, когда вместо существовавших нескольких ставок была введена единая ставка в 16%, что, по нашему мнению, является более целесообразным.

Помимо этого, ставки НДС в рассматриваемых Восточно-европейских странах выше, чем в Казахстане, что отражает общую мировую тенденцию в сфере налогообложения, при которой акцент при налогообложении переносится с налогов на доходы на налоги на потребление.

В целом, казахстанская налоговая система предполагает стандартный механизм налогообложения доходов, применяемый практически всеми странами – достаточно либеральная система вычетов, перенос убытков, более мягкий режим налогообложения малого бизнеса, предоставление льгот приоритетным отраслям национальной экономики и т.д. При этом сохраняется перекос в налогообложении в сторону обложения доходов, что идет в разрез с мировыми тенденциями. Во многом это объясняется тем, что на протяжении практически всех лет независимости Казахстана (за исключением последних 2-3 лет) потребительский спрос оставался на низком уровне и до сих пор не является одной из основных движущих сил экономического роста.

В качестве приоритетных направлений видится совершенствования применения существующих налоговых стимулов, инвестиционных преференций, режимов СЭЗ и других налоговых льгот, перенос налоговой нагрузки на те виды доходов, которые не оказывают негативного воздействия на легализацию прибыли, личных доходов. Насущными вопросами, требующими своего незамедлительного решения, являются повышение качества администрирования, ужесточение санкций (административных, а не уголовных) за налоговые правонарушения, а также в целом повышения налоговой культуры.

В перспективе казахстанская модель налогообложения должна быть скорректирована на обложение именно потребительских расходов, что позволит снизить налоговое бремя на реальный сектор, снизить долю «теневой» экономики, вывести заработные платы «из тени».

Решение всех перечисленных задач должно сделать налоговую систему Казахстана конкурентоспособной со странами Восточной Европы, что позволит решить две стратегические задачи: с одной стороны – привлечение инвестиций в обрабатывающую промышленность для диверсификации экономики, с другой стороны – выход предприятий второго эшелона на фондовый рынок. Для нашей страны было бы выгодно, если бы предприятия расчищались, делали аудит по международным стандартам, переходили на международные стандарты финансовой отчетности, проводили процедуры листинга, выходили на биржу, удешевляли заимствования. В результате, выиграли бы все, но этого движения не происходит и упирается все в налоговую систему и в ее администрирование.

Корпоративтік табыс салығы (КТС), жеке табыс салығы (ЖТС) және қосымша құн салығы (ҚҚС) үлгісінде Шығыс Еуропа елдерінің (Польша, Чехия, Венгрия) және Қазақстанның салық жүйелерін салыстырмалы талдау

Тутушкин В. А.,
Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің
Зерттеу және статистика департаментінің монетарлық зерттеулер бөлімінің бастығы,

Абдиева Ш. К.,
Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің
Зерттеу және статистика департаментінің монетарлық зерттеулер бөлімінің
жетекші маманы-талдаушысы

Қазіргі таңда Қазақстан салық салу жүйесін қалыптастырудың күрделі жолынан өтті. Ендігі уақытта қай мәселе дұрыс шешілді, ал қайсысын жетілдіруге мүмкіндіктер бар екендігін түсіну талап етіледі. Мұны түсіну үшін осындай жолдан өткен басқа елдермен, мысалы Шығыс Еуропа елдерімен өз еліңді салыстыру қажет. Әдеттегідей, Шығыс Еуропа елдерінің салық саясаты жеке капиталды тартуға есептелген. Салық жеңілдіктерінің көтермелеу ықпалын кәсіпкерлік қызметке жанана көмек нысаны ретінде қарастыруға болады. Бұл мақалада корпоративтік табыс салығы (КТС), жеке табыс салығы (ЖТС) және қосымша құн салығы (ҚҚС) үлгісінде Шығыс Еуропа елдерінің (Польша, Чехия, Венгрия) және Қазақстанның салық жүйелерінің қазіргі замандағы жай-күйі салыстырмалы түрде талданады.

I. Польша

Польшада салық салудың барлық түрлерін Парламент бекітеді. Соңғы жылдары Польшаның салық жүйесі айтарлықтай өзгерістерге ұшырады, ол өзгерістер салық жүйесіне барынша нақтылық беру және нарықтық экономикасы бар елдердің салық стандарттарына сәйкес келуге бағытталды.

Жеке тұлғалардың кірістеріне салық

Шығу көзіне қарамастан жеке тұлғалардың кірістеріне салық салынады. Табыс салығының салық салудың прогрессивтік шкаласының мынадай ставкалары бар (1-кесте):

1-кесте

Жеке тұлғалардың кірістеріне салық салу ставкалары	
Жылдық кіріс	Салық ставкасы
37 024 злотыйдан кем (9 077 еуро)	19% минус 518,16 злотый
37 024 - 74 048	6 516 злотый + 37 024 злотыйдан астам кірістен 30%
74 048 астам (18 153 еуро)	17 624 злотый + 74 048 злотыйдан астам кірістен 40%

Польшаның резиденттерінен басқа, Польшада 183 күннен астам жүрген, сондай-ақ Польшаның аумағында кіріс көзі бар адамдар салық төлеушілер болып табылады. Ерлі-зайыптылар өздерінің бірлескен кірістерін теңбе-тең бөле отырып, салықты бөлек немесе бірге төлей алады. Польшада осы салықтан босатудың жүзден астам түрі бар, ал заңнамада көзделген салық жеңілдіктерінің түрлі нысандары салық салу базасын (яғни кірісті) азайтуға, сол сияқты есептелген табыс салығын тікелей азайтуға негізделуі мүмкін.

Барынша маңызды салық жеңілдіктеріне құрылыс салуға жер учаскесін сатып алу және тікелей тұрғын үй салу болып табылады (бес пәтерді салуға ақша жұмсай отырып салық төлеуші өз кірісін белгілі бір квотаға - 133 мың злотый немесе 32,6 мың еуроға азайтады). Кірістің азаюы сондай-ақ ғылыми, білім беру, мәдени мақсаттарға және денсаулық сақтау ісіне мүлікті өтеусіз беруге (сыйға тартуға) байланысты болады (алайда өтеусіз беру сомасы кірістің 15 %-нан аспауы тиіс). Сонымен бірге кіріс зейнетақымен қамсыздандыру (жасына және мүгедектігіне байланысты зейнетақы), наукастануына байланысты жәрдемақылар және жазатайым жағдайлар есебінен жарналар көлеміне қарай азайтылады.

Заңды тұлғалардың кірістеріне салық

Бұл салықты төлеушілер заңды тұлғалар және заңды тұлғаның мәртебесі бар ұйымдық құрылымдар болып табылады. Табыс пен шығыс арасындағы айырма ретінде түсіндірілетін кіріс салық есептеуге негіз болып табылады.

Соңғы он жылда бұл салықтың қысқаруға қарай айтарлықтай өзгеруі орын алды. Егер 1996 жылы заңды тұлғалардың табыс салығының ставкасы 40% жетсе, кейіннен ол жылына 2% үрдіспен – 2000 жылы 32% дейін төмендеді. Одан кейін ставканың төмендеу үрдісі тез жылдамдап, 2004 жылы ол 19 % тең болды.

Польшаның аумағынан тыс тіркелген компаниялардың «шектеулі салық мәртебесі» болады және Польшаның аумағында алынған пайда үшін ғана салық төлейді.

Заңды тұлғалардың кірістеріне салықтан мына кірістер босатылады:

- ауыл шаруашылығы қызметінен кірістер, оған ауыл шаруашылығының кейбір салаларындағы қызметті жүзеге асыруға байланысты алынған кірістер кірмейді;
- орман туралы заң шеңберінде орман шаруашылықтарынан алынған кірістер;
- өтемақы ретінде және қайырымдылық мақсатта алынған төлемдер (білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет, спорт және т.б. қоса алғанда);
- халықаралық келісімдер арқылы реттелетін кірістер.

Польшаның пайда алу салығының тартымды ерекшелігі ретінде заңнаманың салық төлеушінің кез келген шығыстарының сомаларын шығындарға жатқызуға рұқсат беретінін атап өтуге болады. Сонымен қатар жарнама шығыстарын, пайда әкелмейтін объектілерге салымдарды, ғылымға қолдау көрсету мен дамытуға байланысты салымдарды, білім беру, денсаулық сақтау, қоршаған ортаны қорғау, қайырымдылыққа жұмсалатын шығындарды шығындарға жатқызу рұқсат етілген. Жылдық амортизациялық аударымдар 1,5% - 50% ауқымында түрленіп отырады, ал олардың мөлшері негізгі қорлардың түріне байланысты. Қаржылық шығын туындаған жағдайда заңнамада кезекті бес салық жылы бойы пайдаға салықты есептеген кезде шығын сомасын есепке алуға рұқсат етіледі, сонымен бірге бір жылдағы амортизациялық аударымдардың ең жоғары сомасы шығындар сомасының жартысынан аспауы тиіс.

Сонымен қатар Польшада қайта өңделген қалдықтарды пайдаланудан жасалған операциялардан алынған кірістің бір бөлігі салық салудан босатылады. Бұл бөлік өндіріс барысында пайдаланған шикізат пен қалдықтардың жалпы құнына қатысты пайдаланылған қалдықтар құнының пайыздық ара-қатынасы ретінде айқындалады. Осындай жеңілдік берілген қалдықтардың тізбесі, сондай-ақ олардың құнын айқындауға арналған жан-жақты ереже Қаржы министрінің Декретінде айқындалған. Тізбеде майлағыш заттар, аккумуляторлар, ескі-құсқы нәрселер, макулатура, әйнекке арналған ыдыс және басқалары сияқты бірқатар позиция бар.

Табыс салығынан сондай-ақ 30 млн. доллар және одан астам ақша салған шетелдік инвесторлар босатылады (5-10 жылға).

Польшада табыс салығының ставкаларын одан әрі ырықтандыру жоспарланып отырғанын атап өткен жөн: бірте-бірте 22% мөлшеріндегі табыс салығының бірыңғай ставкасына көшу болжанып отыр.

Арнайы экономикалық/кедендік аймақтар

Арнайы экономикалық аймақтар (бұдан әрі - «АЭА») Польшаның аумағында 1994 жылдан бері бар және ел экономикасына инвестицияларды тартудың барынша тиімді тәсілдерінің бірі болып табылады. АЭА аумағында шетелік инвесторлар едәуір салық жеңілдіктерін және артықшылықтарын алуға мүмкіндігі болады, ол жеңілдіктер шаруашылық жүргізуші субъектілердің пайдаға салықтан ішінара немесе толық (АЭА-на байланысты) босатылуынан, сондай-ақ инвестициялық шығындардың бір бөлігін шығыс бабы ретінде есепке алудан тұрады. Пайда алу салығынан босату (инвестордың таңдауы бойынша) ең аз мөлшері 100 мың еуро (400 мың злотыйдан астам) болатын инвестициялық шығындар негізінде немесе жаңа жұмыс орындарын құру арқылы жүзеге асырылады. Әдеттегідей, жеңілдіктер мөлшері бастапқы инвестициялық шығындардың 50 %-нан не жұмыс күшіне екі жыл бойы жұмсалған шығындардың 50%-нан аспауы тиіс. Шағын және орта бизнеске қатысты барынша оңтайлы жағдайлар жасалған, олардың мемлекеттік қолдауының ең жоғары көлемі 65% жете алады.

Бес жыл бойы инвестор рұқсатта көрсетілген кәсіпкерлік қызметті жүргізуге, АЭА-да инвестициялау барысында алынған/тартылған негізгі қорлардың меншік құқығын сақтауға және/немесе құрылған жұмыс орындарының санын сақтауға міндетті.

Сондай-ақ Польшаның аумағында еркін кедендік аймақтар және қосымша кедендік қоймалар жұмыс істейді. Еркін кедендік аймақтарда жұмыс істейтін шаруашылық жүргізуші субъектілері бөлшек сауданы қоспағанда, кез келген шаруашылық қызметпен айналыса алады. Еркін кедендік аймақ және шетелдік мемлекет арасындағы сауда айналымы импортқа квоталарға жатпайды, кедендік рұқсаттарды талап етпейді және оған кедендік баждар салынбайды. Заңнамада тауарлардың еркін кедендік аймақта болуы үшін қандай да болмасын уақытша шектеулер белгіленбеген.

Қосымша құн салығы (ҚҚС)

Бұл салық айналымға салықты ауыстыра отырып, 1993 жылғы шілдеде енгізілді. Кәсіпорындар және жеке тұлғалар баламасы 10 мың еуроға және одан астам (40,8 мың злотый¹) жылдық айналым кезінде ҚҚС төлеушілер ретінде тіркелуге міндетті.

Заңнамада ҚҚС-ның төрт ставкасы көзделеді.

Негізгі ставка 22% құрайды және тауарлар мен қызмет көрсетудің басым түрлеріне қолданылады.

Төмендетілген ставка 7% өндірістің ауыл шаруашылығы құралдарына (минералдық тыңайтқыштар, пестицидтер, агротехника), құрылыс материалдарына және қызмет көрсетуге, дәрі-дәрмекке және кейбір басқа да денсаулық сақтау тауарларына, бірқатар тағам өнеркәсібі тауарларына, балалар киіміне және кейбір басқа да балалар тауарларына, сондай-ақ көлік сияқты (таксиді қоспағанда) басқа да қызмет көрсету түрлеріне қолданылады.

Қайта өңделген өнімдерге ҚҚС ставкасы 3% құрайды. Әдетте ауыл шаруашылығы өнімдерін сатқан кезде ҚҚС қайтару механизмі мынадай: ҚҚС төлеуші болып табылмайтын шаруа өз өнімін өткізген кезде сату бағасынан басқа сатып алушыдан ҚҚС өтемақысын алады.

3% ставкасы бойынша ҚҚС салық салу сүт шикізатына, ара балына, көкөністер мен жеміс-жидекке, балық аулау және балықты қайта өңдеу өнімдеріне, мал шаруашылығы, орман және аң аулау шаруашылықтарына қолданылады.

0% мөлшеріндегі ҚҚС ставкасы қаржылық есепті жүргізген және тауарларды шет елге әкетуді растайтын құжаттаманы алған жағдайда тауарлар мен қызмет көрсету экспортына қатысты. Алайда шетелде тапсырыс берілген, бірақ Польшада көрсетілген қызметке 22% ставка салынады. Тек толығымен шетелде жүзеге асырылған қызмет көрсету ғана экспорт ретінде танылады және соларға ғана нөлге тең ставка қолданылады.

Осыдан басқа ҚҚС-нан кейбір негізгі азық-түлік түрлері, сондай-ақ білім беру, денсаулық сақтау, сондай-ақ почта сияқты әлеуметтік-мәдени мәні бар салалардағы қызмет көрсету босатылған.

Көптеген еуропалық елдердегі сияқты ҚҚС Польшадан кетіп бара жатқан және одан тауарлар әкететін шетелдік туристерге өтеледі. Шетелдік туристердің 200 еуродан астам (ҚҚС қоса алғанда 815 мың злотыйға жуық) сатып алған тауарлардан ҚҚС қайтаруға құқығы бар.

II. Чехия

Чехия салық заңнамасының негізін құрайтын заңдар 1998 жылы айтарлықтай дәрежеде қайта қаралды. Атап айтқанда, заңды тұлғалардың табыс салығының ставкасы 39%-дан 35%-ға дейін өзгерді, ал 2000 жылғы 1 қаңтардан бастап ол 31% болды, салық салынбайтын кірістердің шектері көтерілді, шетелдіктерге ҚҚС қайтару туралы бөлім жаңадан құрылды. Чехия Республикасының ЕЭҚ-на кіруіне байланысты оның салық жүйесі біріккен Еуропа елдерінің салық заңдарымен бір ізге келтіру жағына қарай едәуір өзгерістерге ұшырады: 2006 жылы заңды тұлғалардың пайдасына салықтың біртіндеп 31%-дан 24%-ға дейін төмендеуі (2004 жылы – 28%, 2005 жылы - 26%, 2006 жылы – 24%), өткен жылдардың шығындарын есептен шығару мүмкіндігі және сол арқылы кейінгі 5 жыл бойы салық салынатын пайданы азайту мүмкіндігі (2004 жылға

¹ 2004 жылғы 31 желтоқсандағы ресми бағам бойынша (1 еуро = 4, 0790 злотый).

дейін – 7 жыл), балаларға салық салынбайтын минимум жылына 25 560 кронаға (830 еуро)² дейін артты және т.б.

Жеке тұлғалардан табыс салығы мынадай кірістерден алынады:

- Жалдамалы еңбек және қызметтік ұстау жөніндегі кіріс
- Кәсіпкерлік немесе басқа да тәуелсіз кіріс қызметтен кіріс
- Капиталдан кіріс
- Жалға алудан кіріс
- Басқа да кірістер

2004 жылғы 1 қаңтардан бастап табыс салығы ставкасының жаңа шкаласы қолданылады (2-кесте).

2-кесте

Жеке тұлғалардан табыс салығының ставкалары	
Жылдық кіріс	Салық ставкасы
109 200 кронаға дейін (3 584 еуро)	15%
109 200 - 218 400 (7 170 еуро)	16 380 крона + 109 200 кронадан астам кірістен 20%
218 400 - 331 200 (10 870 еуро)	38 200 крона + 218 400 кронадан астам кірістен 25%
331 200 астам	66 420 крона + 331 200 кронадан астам кірістен 32%

Жалақыдан қызметкерге, оның жұмыс істемейтін зайыбына (жұбайына) және 18 жасқа дейінгі балаларына (немесе егер баласы оқып жатса және ата-анасымен бірге тұрса және жеке табыс көзі болмаса 26 жасқа дейін) салық салынбайтын минимум шегеріледі.

Заңды тұлғалардан табыс салығы Чехия Республикасының аумағындағы көздерден және шетелдегі көздерден келіп түсетін кірістерден алынады. Екінші жағынан алғанда, Чехия Республикасының аумағында ұзақ уақыт бойы болмайтын төлеушілер тек оның аумағында алынған кірістерден ғана салық төлеуге міндетті. Егер заңда басқа тікелей нұсқаулар болмаса, салықтың мәні қызметтің барлық түрінен және барлық мүлікті иеленуден түсетін кірістер болып табылады. Заңды тұлғалардың кірістерінен салықтар ставкасы 2004 жылдан бастап 28 % болып табылады, ол бірте-бірте 2006 жылы 24%-ға дейін түседі. Инвестициялық, пай және зейнетақы қорлары үшін салықтар ставкасы 2004 жылдан бастап заңда көрсетілген баптарға азайтылған салық салу базасының 15%-на тең. Барлық жағдайларда жылдық балансқа шығыстардың мынадай түрлері кірмейді: тұрақсыздық айыбы, айыппұлдар, фирманың негізгі капиталын сатып алу, сақтандыру бойынша алынған ақшадан асатын шығын, презентация шығыстары. Салық салынатын пайданы 2000 кронаға дейін сыйлықтардың құнына (мектептерге, ауруханаларға және т.б.) азайтуға болады, бірақ ол салық салынатын пайданың базасынан 5 % аспауы тиіс.

Зейнетақы және медициналық сақтандыруға аударымдар

Жалданатын қызметкердің есептелген жалақысынан мыналар аударылады:

- әлеуметтік сақтандыруға – 8%;
- медициналық сақтандыруға – 4,5%.

Кәсіпорын сондай-ақ есептелген жалақыға:

- әлеуметтік сақтандыруға – 26%;
- медициналық сақтандыруға – 9% есептеуге міндетті.

Бұл шығыстар шығындар болып есептеледі және кәсіпорынның салық салынатын пайдасын азайтады.

² 2004 жылғы 31 желтоқсандағы ресми бағам бойынша (1 еуро = 30, 465 крона).

Қосымша құн салығы

ҚҚС Чехия Республикасында 1993 жылғы 1 қаңтардан бастап енгізілді. Бұл салық ел ішіндегі қызметке, импорттық тауарлар және шетелдік көлік фирмасы Чехияда жүзеге асыратын тұрақты емес жолаушыларды автобуспен халықаралық тасымалдауға салынады.

Осы қызмет солардың пайдасына жүзеге асырылатын, Чехия Республикасында тұратын адамдар, ал тауарларды әкелген кезде – тауарлар солар үшін өткізілуі тиіс адамдар салықты міндетті төлеушілер болып табылады. Ел ішіндегі тұрақты емес автобуспен тасымалдау кезінде салықты шетелдік көлік ұйымы төлейді. Салық жеке тұлғаларға, сол сияқты заңды тұлғаларға да салынады.

Салық салу мәні болып заңда көзделген, ақылы және өтеусіз жүзеге асырылатын барлық қызмет түрлері танылады, оған қоса ел ішіндегі табиғи орындау жатады. Егер тауарлар баж салығынан босатылса, олар ҚҚС төлеуден де босатылады. Төлеуші жүзеге асыратын тауарларды шет елге әкету салық салудан босатылған.

Қосымша құн салығының ставкасы қызмет түріне байланысты – саудаға немесе қызмет көрсетуге байланысты өзгеріп отырады. Негізгі ставка 19%-ға тең. Ерекше тізімдерде көрсетілген тауарлар 5 % мөлшеріндегі салық салуға жатады (мысалы, энергия, кейбір тағам түрлері, минералды майлар, кейбір қызмет көрсету). Заңда бір мезгілде қосымша құн салығы қолданылмайтын (почта қызметі, медициналық қызмет көрсету, жерді аудару және жалға беру, жалға беру шығыстары және басқасы) баптардың (тауарлар мен қызмет көрсету түрлерінің) тізбесі бар.

ҚҚС жыл сайынғы айналым 10 млн. кронадан астам (328,2 мың еуро) болғанда ай сайын және жылына 10 млн. кронадан аз айналым кезінде тоқсанына бір рет төленеді. Егер заңда арнайы ескертпелер болмаса, онда осы заң қолданылатын, айналымы 12 күнтізбелік ай ішінде 2 млн. крона сомадан астам (65,7 мың еуро) болған барлық адамдар қосымша құн салығын төлеуге міндетті.

III. Венгрия

Жеке кіріске салық

Жеке кіріс бойынша салық туралы заң тұрақты тіркелім немесе әдеттегі орналасқан орны негізінде мәртебесін айқындайды. Қос салық салуды болдырмау туралы жасалған шарттар бойынша салық салу субъектісі жылына кемінде 183 күн өткізетін орын әдеттегі орналасқан орны болып табылады.

Венгрияда табыс салығының үш ставкасы бар (3-кесте).

3-кесте

Жеке кіріске салық ставкалары	
Жылдық кіріс	Салық ставкасы
400 мың форингтен аз (1 626 еуро)	18%
400 мың - 1 млн. форинг	80 мың форинг + 400 мың форингтен астам кірістен 26%
1 млн. форингтен астам (4 066 еуро)	260 мың форинг + 1 млн. форингтен астам кірістен 38%

Салық салынатын кірісті төмендетудің дәстүрлі баптарынан басқа Венгрия заңнамасында бірқатар арнайы жеңілдіктер қарастырылған. Жылына 1 млн. форингтен аз алатын адамдар декларацияны толтыру кезеңінде (ақпан-наурыз) төленген салықтың 10 % қайтарып алуға құқылы. Егер отбасының кірісі айына бір адамға шаққанда 45 мың форингтен (183 еуро) аспаса, онда балалар кәмелетке жеткенге дейін немесе жоғары оқу орнының стационарлық бөлімін бітіргенге дейін айына әрбір балаға 1 700 форинг (7 еуро) қайтарылады. Үш және одан да көп баласы бар отбасы ай сайын әрбір балаға 2 600 форинг (10,5 еуро) мөлшерінде өтемақы алады.

Әлеуметтік қорларға аударымдар жиынтық жалақыдан 11%-ды құрайды, оның 8 %-ы Зейнетақы қорына, ал 3%-ы Денсаулық сақтау қорына жіберіледі.

Табиғи жәрдемақыларға (заңда айтылған ерекшеліктерден басқа) 40% ставка бойынша салық салынады. Оның ішінде табиғи жәрдемақыларға қызметтік жеңіл көлікті жеке мақсатта пайдаланудан түскен кіріс жатқызылады. Сатып алған кезде құны 1-2 млн. форинг (4-8 мың еуро) болған төрт жыл ескілігі бар автомобильді пайдаланған жағдайда, айына 6 000 форинг (24 еуро)

салық алынады. Егер жеке тұлға бір километр үшін 3 форинтке тең болатын нормативтік шығасыларды фирмаға өтесе және жанармайды дербес төлесе немесе құнын өтесе, фирма фирмалық автомобиль үшін салық төлеуден босатылады.

Корпоративтік табыс салығы

Табыс салығы жүйесінде корпоративтік салық (кәсіпорындар мен ұйымдардың пайдасына салынатын салық) және дивидендтерге салық туралы заң шаруашылық жүргізуші ұйымдарға салық салуды реттейді. Салық салу субъектісі – шаруашылық қоғам, кооператив, мемлекеттік кәсіпорын. Басқа ұйымдар (оның ішінде қайырымдылық қорлар, қоғамдық қорлар, қоғамдық ұйымдар) кіріс алу мақсатында шаруашылық немесе басқа қызметпен айналысқан жағдайда ғана салық салу субъектілері болып табылады. Венгрияда орналасқан салық салу субъектілері елінде, сол сияқты шет елде де алынған кірістерден салық төлеуге міндетті, ал шетелдік салық салу субъектілерінде (оның ішінде филиалдарда) салық тек Венгрияда алынған кірістерден ғана алынады.

Салық төлегенге дейін пайда сомасынан мынадай шығыстар шегерілуі мүмкін:

- зерттеулер мен әзірлемелерге 20% тікелей шығындар;
- кәсіптік-техникалық училищелердің оқушыларына жұмыс ұсынылған жағдайда – айына 6 000 форинт (24 еуро)³;
- жұмыссыз адамды жұмысқа қабылдаған кезде бір жыл ішінде әлеуметтік сақтандыру рентасының сомасы (оны өндірістік шығасылар ретінде есепке алмаса) сондай-ақ пайдадан шығарылуы мүмкін.

Бухгалтерлік есеп туралы заң амортизация мерзімдері жөнінде ескерту жасайды: материалдық құқықтар құны үшін – алты немесе одан да көп жыл, фирманың құны үшін – 5 жылдан 15 жылға дейін. Машиналар мен жабдықтың көп тобы үшін амортизациялық аударымдардың нормасы 30%, тоғы жоғары машиналар мен жабдықтар үшін – 33% құрайды.

Корпоративтік табыс ставкасы 18% құрайды. Инвесторлар белгілі бір уақыт ішінде бірқатар салық жеңілдіктерін пайдалана алады. Елдің бүкіл аумағы бойынша құны кемінде 1 млрд. форинт (4 млн. еуродан астам) болатын дайын өнімді өндіру үшін өндірістік қуаттар салынған жағдайда, бес жыл бойы 50% мөлшерінде салық жеңілдігі беріледі. Бұл жеңілдікті жаңа қуаттарды салуға және жұмыс істеп тұрған қонақ үй қуаттарын кеңейту кезінде де пайдалануға болады, алайда бұл жағдайда сатудан түсетін түсімдерді көбейту жөнінде барынша қатаң талаптар қойылады.

Артықшылықты аймақтар мен өнеркәсіптік аймақтарда инвестициялардың құнын алдын ала айқындамай жаңа өндірістік қуаттарды құру және қонақ үйлерді салу үшін бес жылға дейінгі мерзімге 100% мөлшерінде жеңілдіктер беріледі. Жұмыссыздық деңгейі 15% жоғары болатын аймақтар артықшылықты болып есептеледі. Өнеркәсіптік аймақтарда үйлер бойынша амортизация нормасы 10%, машиналар мен жабдықтар сатып алған сәтте-ақ есептеле алады. Артықшылықты аймақта және өнеркәсіптік аймақта жоғарыда аталған жеңілдіктер көрсетілмейтін кәсіпкерлер сатып алынған құралдардың құнынан 6% мөлшерінде жеңілдікті пайдалана алады. Бұл жеңілдік артықшылықты аймақтарда машиналар мен жабдықты сатып алуға, өнеркәсіптік аймақтарда – машиналарға, жабдыққа және үйлерге; аймақтардың екеуінде де инфрақұрылымды жетілдіру мен дамыту жөніндегі инвестицияларға қолданылады.

Дивидендтерге салық ставкасы, валюта бағамдары, фьючерстік мәмілелер мен опциондардан кірістер бойынша пайда 20% болады. Егер дивидендтер сомасы жеке тұлғаның компанияның акционерлік капиталындағы үлесі құнының 30% асатын болса, дивидендтерден кірістер бойынша салық ставкасы 35% жетеді. Шетелдік инвесторлар дивидендтерді Венгрияда қайта инвестициялаған кезде салық төлеуден босатылады. Пайыздар бойынша кірістерге салық салынбайды.

Банктің есепке алу ставкасынан төмен несиелік пайыз кезінде фирма берген кредиттің пайыздық ставкаларындағы айырма 44% ставкасымен салық салынатын кірісті білдіреді.

Салық салынатын кірісті төмендетудің дәстүрлі баптарынан басқа Венгрия заңнамасында бірқатар арнайы жеңілдіктер қарастырылған. Мәселен, жеке кәсіпкерлікпен айналысатын

³ 2004 жылғы 31 желтоқсандағы ресми бағам бойынша (1 еуро = 245, 93 форинт).

адамдар кірісті алу (үй және автомобильді ұстаудан іскерлік әріптестерді қабылдауға дейін) үшін жұмсалған шығындарды кірістен шығара алады.

Оффшорлық компанияларға салық салу

Венгрияда тіркелген оффшорлық компаниялардың жеңілдетілген салық режимі және қос салық салуды болдырмау туралы келісімдердің дамыған желісіне рұқсаты бар, сондай-ақ осы компанияларға елеулі артықшылықтарды қамтамасыз ететін кейбір бірегей мүмкіндіктері болады. 1990 жылдан бастап Венгрияда оффшорлық компанияларды тіркеу мүмкін болды, мұндайда төмендегідей шарттар қойылады.

Еркін кедендік аймақта құрылған жауапкершілігі шектеулі қоғамдар шетелде тек қана коммерциялық қызметпен айналысуға және қаржылай қызмет көрсетуді қоспағанда, шетелдік фирмаларға қызмет көрсетуге құқылы болады.

Осы компанияларға бірқатар талаптар қойылады, ол талаптарға сәйкес компаниялар:

- шетелдік азаматтардың толық иелігінде болуы тиіс (акционерлердің басқа венгриялық компанияларында немесе Венгриядағы өкілдіктерде акциялары бола алмайды);
- тек қана венгриялық емес кіріс көзіне ие болады;
- директорлар мен қызметкерлердің басым көпшілігінде Венгрияның азаматтығы болуы тиіс;
- Венгрияда өз банктік шоттарының бірі болуы тиіс;
- оффшорлық компания ретінде Қаржы министрлігінде және Венгрия Ұлттық банкінде тіркелуі тиіс.

Оффшорлық фирмалардың корпоративтік салығының ставкасы 3% (18% тең стандартты ставкадан 85 % жуық) құрайды. Егер компания дивиденд төлеудің орнына салықтарды төлегеннен кейін қалған пайда есебінен өз акционерлік капиталын көбейткісі келсе, компания үш жылдан кейін қосымша табыс салығын ұстамай дивидендтер түріндегі осындай соманы төлей алады.

Фирмалардың Венгрияда өз банктік шоттары болады, олар венгриялық заң кеңесшілерінің және аудиторларының қызмет көрсетуін пайдалануға міндетті; ревизиялық комиссияларда азаматтар көпшілікте болуы тиіс және фирмалардың пайлар мен ацияларды венгриялық шаруашылық қоғамдарда және кооперативтерде сатып алуға құқығы жоқ.

Венгрияның аумағында филиалы жоқ шетелдік ұйымға салық салған кезде, салық салынатын соманы айқындаған кезде берілген кредиттің несиелік пайызын, облигация пайызын, аумақтағы орындаушылық және спорт қызметіне гонорарды, авторлық гонорарды назарға алған жөн. Венгрия мемлекетінің және Венгрия ұлттық банкінің алынған кредиттер бойынша облигацияларына пайыздарға салық салынбайды.

Венгрия оффшорлық компаниялары жарғылық акционерлік капиталды қоспағанда, өзінің барлық қаражатын кез келген шетелдік банкте сақтай алады, сол арқылы үкіметтің күштеп тартып алу тәуекелін азайтады.

Айналымнан салықтар

Айналымнан салық салу жүйесінің басты элементтері – айналымнан жалпы салық, тұтынуға салық.

Айналымнан жалпы салық үстеме құннан (іс жүзінде – ҚҚС) алынады, яғни бұйымның жалпы құнынан салықты төлегеннен кейін шикізат, тораптар мен тетіктер және т.б. бойынша алдын ала есептелген салықты шегеруге (қайта талап етуге) болады. Заңда дайын өнімді сатудан басқа шаруашылық трансакциялардың ауқымды тобына салық салады, атап айтқанда, шаруашылық қызметтен қаражат алу және оны өз мақсатында пайдалану. Күрделі салымдарға (оның ішінде компанияның өзі орындайтын жұмыстар да жатады) салық салынады және оған да салық салынатын сомандан шегеру құқығы қолданылады. Егер өтелуге тиіс нетто сомасы (сатылған өнімге салық пен сатып алуға салықтың арасындағы айырма) 2 млн. форинтке (8 мың еуроға) жеткен жағдайда, салық қайта талап етілуі мүмкін, алайда инвестициялық қызмет үшін заңда 1 мың форинт (4 еуро) сома өтелуге тиіс болған кезде өтеуге рұқсат беріледі.

Салықтың жалпы ставкасы 25% құрайды: салық салынатын тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің 60%-ы, оның ішінде өнеркәсіп тауарларының басым көпшілігі осы ставка арқылы реттеледі. Салықтың жеңілдік ставкасы 12% тағам өнімдеріне, энергия тасымалдағыштарға, жекелеген фармацевтикалық тауарлар мен емдеу препараттарына, экологиялық маңызды бұйымдарға, сондай-ақ мәдени, ғылыми, көлік және қонақ үй қызмет көрсетуіне қолданылады. Дәрі-дәрмектің шектеулі тобы үшін салық ставкасы 0% тең, осы ставкаға сондай-ақ экспорт та кіреді.

Шетелдік немесе кәсіпкерлік компанияның филиалы бұрын төленген салықты шегеру құқығымен салық салу субъектісі болып табылады, алайда салықты өтеу құқығына тек қана шетелдік кәсіпкер ие болады.

Үкімет жеке қаулысы арқылы шетелдік кәсіпкерлерге және жолаушыларға салықты өтеу шарттарын реттейді. Шот бойынша салық сомасы 10 мың форинттен (41 еуро) асқан жағдайда ғана шетелдік кәсіпкер салықты өтеу құқығын пайдалана алады. Егер шот бойынша салық арқылы көбейтілген сома 50 мың форинттен (203 еуро) асқан жағдайда, шетелдік жолаушы салықты өтеу құқығын пайдалана алады.

Тұтыну салығы күмістен жасалған бұйымдарды қоспағанда, асыл металдардан жасалған бұйымдарға, қымбат бұйымдарға (салық ставкасы 35%), қуырылған кофеге (12%), жүзім шарабына (11%), сондай-ақ жеңіл автомобильдерге: катализаторы бар автомобильдер және 1600 см³ электр қозғалтқышы бар автомобильдер үшін – 10%, 1600 см³ жоғары – 20%, катализаторсыз – тиісінше 22% және 32%.

Қорытындылар және Қазақстанмен салыстыру

Корпоративтік табыс салығы

Инвестицияларды тарту мақсатында корпоративтік салық салу ставкаларын төмендету (салық салу саласындағы бәсекелестік) қысқа мерзімді жоспарда жеке елге оң нәтиже әкелуі мүмкін, алайда барынша ұзақ мерзімді перспективада бұл «тозғанға дейінгі жарысқа» әкеп соғуы мүмкін: басқа елдердегі салық ставкаларын төмендету қысымы мемлекеттік түсімдер үшін теріс салдарларға ұрындыруы ықтимал. Сонымен бірге ынталандыру сипатында болса да салық заңнамасындағы жиі өзгерістер іскерлік ахуалдың алдын ала болжануын төмендете отырып, инвестицияларға теріс әсер етуі мүмкін.

Осыған қарамастан Шығыс Еуропа елдері үшін соңғы жылдары корпоративтік кірістерге салық салу саласында бәсекенің шиеленісуі тән, оның салдары ретінде осы салықтардың өте төмен ставкаларын келтіруге болады.

Ал Қазақстанда салық ставкасы 1995 жылдан бері өзгермейді. Осыған байланысты Қазақстанда корпоративтік табыс салығының ставкасын (КТС) 30%-дан 25%-ға дейін бір мезгілде төмендету (ол түрлендірілген де болуы мүмкін) не жеңілдетілген салық салу режимімен қызмет түрлерінің тізбесін кеңейту мақсатқа сай болатын сияқты. Оның үстіне осы салықтың ставкасы талданып отырған Шығыс Еуропа елдерінде ғана емес, өтпелі экономикасы бар басқа елдерде де осындай ставкалардан едәуір асып түседі. Ресейде ол 24% құрайды, Эстонияда, егер кәсіпорындардың пайдасы қайта инвестицияланатын болса, онда оған корпоративтік табыс салығы мүлдем салынбайды.

Қазақстанда КТС ставкасын төмендету қазақстандық өндірушілер үшін бәсеке қабілеттілігін арттыру бағытындағы оң қадамдардың бірі болуы ықтимал. Сонымен қатар бұл кәсіпорындар үшін қосымша қарыз алмай, өздерін негізгі және айналым капиталмен қамтамасыз етуге барынша тиімді тәсіл болады.

Жеке табыс салығы

Қарастырылып отырған елдерде жеке тұлғалардың кірістеріне салық салу деңгейі барынша жоғары болып қалуда. Бұл салықтың ставкасы прогрессивті болып табылады, сонымен бірге оның ең аз деңгейі 15-20%, ал ең жоғары деңгейі 30% төмен емес. Әлеуметтік, медициналық сақтандыру жөніндегі қосымша аударымдарды ескере отырып салықтық жүктеме одан сайын өсе түседі.

Қазақстанда осы салықтың ставкасы барынша ымырашыл болып табылады. Оның ең аз деңгейі 5%, ал ең жоғары деңгейі 20% құрайды. Ұқсас салық салу базасы бар әлеуметтік салықты есептегенде ол тек қана 27 % жетеді.

Осылайша, жеке тұлғалардың кірістеріне қазіргі уақыттағы салық салу төмендетілген болмаса да, ең болмағанда қиындық келтірмейтін болып көрінеді. Жалақының нақты көлемін жасырмау үшін жеткілікті дәрежеде оңтайлы жағдайлар бар.

Қосымша құн салығы

ҚҚС кәсіпкерлердің есептеуі үшін де, сол сияқты оны салық органдарының басқаруы үшін де күрделі салық болып табылады. Қарастырылып отырған Шығыс Еуропа елдерінде бұл салық тауарлар мен қызмет көрсетулердің түрлі топтары үшін ставкалардың көптігімен барынша қиындатылған. Сонымен бірге өндірісте жеңілдік ставкасы бар салалардың өнімін пайдаланатын осы салықтың жалпы ставка бойынша төлеушілері біле-тұра тең емес жағдайларға ұшырайды, себебі шегеруге аз ставкадан сома жатқызылады.

Мұндай практикадан Қазақстан 2001 жылы бас тартты, ол кезде қолданыстағы бірнеше ставканың орнына 16% болған бірыңғай ставка енгізілген, бұл, біздің ойымызша, барынша дұрыс болып табылады.

Осыдан басқа, қарастырылған Шығыс Еуропа елдерінде ҚҚС Қазақстанға қарағанда жоғары, бұл салық салу саласындағы жалпы дүниежүзілік үрдісті көрсетеді, оның кезінде салық салу кезінде басты екі кірістерге салықтардан тұтынуға салықтарға ауысады.

Тұтастай алғанда, Қазақстандық салық жүйесі іс жүзінде барлық елдер қолданатын кірістерге салық салудың стандартты механизмін болжайды – жеткілікті дәрежедегі шегерудің ымырашыл жүйесі, шығындарды ауыстыру, шағын бизнеске салық салудың барынша жұмсартылған режимі, ұлттық экономиканың басты салаларына жеңілдіктер беру және т.б. Сонымен қатар кірістерге салық салуға қарай салық салуда ауытқу сақталады, ал бұл дүниежүзілік үрдістерге қайшы келеді. Көп жағдайда бұл Қазақстанның барлық дерлік тәуелсіздік жылдарында (соңғы 2-3 жылды қоспағанда) тұтыну сұранысы төмен деңгейде қалып қойғанымен және әлі күнге дейін экономикалық өсудің негізгі қозғаушы күштерінің бірі болып табылмайтынымен түсіндіріледі.

Басты бағыттар ретінде қолданыстағы салық стимулдарын, инвестициялық жеңілдіктерді, ЕАЭ режимдерін және басқа да салық жеңілдіктерін қолдануды жетілдіру, салық жүктемесін пайданы, жеке кірістерді заңдастыруға теріс ықпалын тигізбейтін кірістердің түріне ауыстыруды атап өтуге болады. Тез арада шешім шығаруды талап ететін өзекті мәселелерге басқару сапасын арттыру, салықтық құқық бұзушылықтарға санкцияларды (қылмыстық емес, әкімшілік) қатандату, сондай-ақ тұтастай алғанда салықтық мәдениетті арттыру жатады.

Болашақта Қазақстандық салық салу үлгісі атап айтқанда тұтыну шығыстарына салық салуға бағытталуы тиіс, бұл нақты секторға салықтық ауыртпалықты төмендетуге, “қалтарысты” экономиканың үлесін төмендетуге, жалақыны “көлеңкеден” алып шығуға жағдай жасайды.

Барлық атап көрсетілген міндеттерді шешу Қазақстанның салық жүйесін Шығыс Еуропаның елдерімен бәсекелес етуі тиіс, бұл екі стратегиялық міндетті шешуге мүмкіндік жасайды: бір жағынан – экономиканы түрлендіру үшін инвестицияларды өңдеу өнеркәсібіне тарту, екінші жағынан – екінші құрамдағы кәсіпорындарды қор нарығына шығару. Біздің еліміз үшін кәсіпорындардың тазаруы, халықаралық стандарттар бойынша аудит жүргізуі, қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына өтуі, листинг рәсімдерін өткізуі, биржаға шығуы, қарыз алуды арзандатуы тиімді болар еді. Нәтижесінде бәріне де тиімді болар еді, алайда бұл қозғалыс жоқ және барлығы салық жүйесіне және оны басқаруға кеп тіреледі.

Изучение мирового опыта государственно-частного партнерства как важная предпосылка дальнейшего экономического развития Казахстана

*Тазабеков А.Т.,
Заместитель начальника Управления стратегии и анализа
Департамента исследований и статистики Национального Банка Республики
Казахстан*

Диверсификация и модернизация экономики является одной из актуальнейших задач стоящих перед Казахстаном на текущем этапе. Как известно, провести успешные экономические преобразования без наличия развитой, эффективной инфраструктуры практически невозможно в любой стране. В этой связи, изучение опыта зарубежных стран в сфере применения схем государственно-частного партнерства (концессии) для создания современной и качественной инфраструктурной сети является одним из приоритетных вопросов дальнейшего экономического роста страны.

Авторами идеи взаимовыгодного сотрудничества между государством и предпринимателями на благо общества, которая позже получила название государственно-частного партнерства (ГЧП или концессии) - были французы. Первый в истории проект ГЧП был санкционирован королем Генрихом II. Благодаря его приказу инженер Адам де Крапон в долине Кро у города Салон-де-Прованс в 1554 году смог построить канал, который до сих пор носит его имя.

Дальнейшее фундаментальное развитие теория ГЧП получила в середине XIX века. Начало же ее активного использования на практике пришлось на 80-е годы прошлого века. С этого момента механизм ГЧП применяется почти в 100 странах мира.

По данным Мирового банка в 1991-2000 годах в развивающихся странах было реализовано более 600 концессионных проектов в сфере транспортной инфраструктуры. Общая сумма инвестиций в эти проекты составила около 125 млрд. долларов США.

Пальму первенства по внедрению ГЧП долгое время удерживает Великобритания (отсюда, собственно, возник и сам термин ГЧП - это перевод англоязычного термина public&private partnership). Здесь, по данным Лондонской международной финансовой службы, за последнее десятилетие было реализовано проектов ГЧП на сумму свыше 40 млрд. долл. США. На сегодняшний день в Великобритании с помощью ГЧП на реализацию крупномасштабных проектов из частного сектора ежегодно привлекается до 8-10 млрд. долл. США, что, естественно, позволяет экономить немалые бюджетные средства. Например, с использованием механизма ГЧП были завершены такие серьезные проекты, как строительство Евротоннеля, соединяющего Англию и Францию под проливом Ла-Манш, прокладка отдельных веток лондонского метро и т.д.

Распространенность ГЧП в развитых странах

	Дороги	Железн дороги	Водосн абжени е	Перера ботка отходов	Электр оэнерги я	Здраво охране ние	Образо вание	Тюрьм ы	Оборон а	Оффис ы
Австралия	V	V	V			V	O	V	V	
Бельгия	V	O	V	V		V	O			
Великобритан ия	V	V	V	V		V	V	V	V	V
Германия	V	O	V	O					O	
Греция	V	V				O	O			
Голландия	V	O	O							
Испания	V	V	V			V				
Ирландия	V	O	V	O	V		O	V		V
Италия	O	V	O	V						
Канада	V	V	V	V		O	O	V	O	V
Португалия	V	O	V			O			O	
США	V		V					V	O	
Финляндия	V	O				V	O			V

Франция	V		V						O	
Южная Африка	V		V			O	O	V		

V - заключенные сделки, O - объявленные сделки

Источник: PriceWaterhouseCoopers, Review of PPP Structures in Ireland, Report, May 2001

Основной причиной масштабного внедрения механизмов ГЧП в конце XX века явился неуклонный рост финансовых обязательств государства перед населением по предоставлению различных услуг в таких сферах, как транспорт, здравоохранение, коммунальное хозяйство и образование. В итоге, государство оказалось в ситуации, когда она просто-напросто не в состоянии обеспечить адекватное и своевременное финансирование из госбюджета всех социально значимых проектов и программ. В связи с этим, были разработаны механизмы привлечения свободных средств частного сектора для решения вышеперечисленных социальных задач.

Использование ГЧП представляет собой своего рода сочетание государственных и частных компетенций, которое, с одной стороны, позволяет правительствам стран решать насущные проблемы с финансированием инфраструктурных объектов и социальных программ, с другой - дает возможность частному бизнесу вкладывать деньги и получать интересующую его прибыль.

Существуют два принципиально разных подхода к реализации механизма ГЧП.

С одной стороны, подобные проекты могут осуществляться на основе специально заключаемых контрактов, будь то контракт на отдельный вид деятельности (например, строительство или эксплуатацию) или же комплексное концессионное соглашение, подразумевающее сразу несколько видов сотрудничества, которое в итоге обычно заканчивается передачей собственности, построенной на частные деньги, государству.

С другой стороны, возможен и такой вариант, когда государство и частный капитал создают совместную компанию с долевым участием. Соответственно, в рамках деятельности подобного СП и решаются все необходимые задачи для реализации проекта.

Применение первой или второй схемы, как правило, зависит от особенностей самого проекта. Как признаются эксперты, здесь нет каких-то типовых решений. Впрочем, немаловажную роль играют и местное законодательство, и административная система. Так, во Франции, например, популярностью пользуется создание целевых компаний с долевым участием государства и бизнеса, в то время как в Великобритании предпочтение отдается контрактным концессионным схемам. Вместе с тем, существующий опыт свидетельствует, что в мировой практике чаще встречаются именно концессионные методы реализации проектов государственно-частного партнерства.

В мире существуют различные схемы финансирования концессий. Вместе с тем, можно выделить два основных подхода в данном вопросе:

1) все издержки концессионера (частной компании или объединений частного бизнеса) покрываются за счет взимания платы за услуги с населения;

2) все издержки концессионера полностью покрываются за счет государственных субсидий. Однако, как правило, оба метода финансирования сочетаются в той или иной пропорции.

Среди множества контрактных концессионных схем можно выделить отдельные наиболее распространенные соглашения: BOOT (от английского build - построй, own - владей, operate - управляй, transfer - передай), BOT (построй, управляй, передай), ROT (rehabilitate, own, transfer), BOO (построй, владей, управляй) и так называемый обратный BOOT. Последняя схема означает, что государственный сектор финансирует и возводит инфраструктуру, а потом передает ее эксплуатацию частной компании, которая постепенно приобретает объект в собственность.

Также концессионные схемы можно сгруппировать на две большие группы: концессии, объектом которых являются материальные имущественные комплексы, и концессии, объектом которых является осуществление определенной деятельности, не связанной с имущественными комплексами.

К первой группе относятся такие разновидности, как BOT, BOO, BOOT, ROT, ROO и другие. Различие между данными разновидностями состоит в режиме собственности на эксплуатируемый объект, а также механизме возмещения издержек концессионера.

Среди представленных моделей наиболее популярными являются - BOOT и BOT, так как они нацелены на соблюдение законных интересов государства. Схемы BOOT и BOT предполагают, что объект будет построен на средства частного инвестора, после чего последний получит право эксплуатации данного объекта в течение срока, достаточного для того, чтобы окупить произведенные инвестиции и после этого объект будет передан в собственность государства.

BOT используется при строительстве автострад, мостов, тоннелей, трубопроводов, аэропортов, электростанций, портов, стадионов, гидротехнических сооружений и других значимых объектов инфраструктуры, создание которых требует значительных средств.

С использованием механизмов BOT был построен ряд электростанций в Турции, Индии, Таиланде и Вьетнаме системы водоснабжения в Аргентине и Чили, автострады в Южной Корее и Малайзии, аэропорты в Египте, Греции, Канаде и США. Все это - далеко не полный перечень стран, широко использовавших данный инструмент для создания систем инфраструктуры.

Также широко используется схема ROT. Данный механизм предполагает передачу существующего объекта инфраструктуры, находящегося в государственной собственности, в частные руки на условиях осуществления модернизации данного объекта с последующей его эксплуатацией при принятии концессионером определенных обязанностей и ограничении его некоторых прав по отношению к объекту с последующей передачей объекта государству или без таковой (так, например, Закон Филиппин о BOT, содержит положения о такой разновидности ROT, которая предполагает право концессионера управлять объектом до тех пор, пока он соблюдает оговоренные правила эксплуатации объекта).

Остальные же модели, напротив, предполагают сохранение (в случае BOO) или передачу (в случае обратного BOOT) права собственности частной стороне партнерства. И именно потому, что государство предпочитает сохранять за собой право собственности на объекты, обеспечивающие социальные нужды населения, эти два варианта организации ГЧП на практике остаются менее востребованными.

Во второй группе можно выделить контракты на управление (management contracts), контракты на предоставление услуг (service contracts), и концессии, связанные с разрешением заниматься определенной деятельностью (в странах Латинской Америки на основании концессий в пользование предоставляются, например, авиалинии и маршруты междугородних автобусов).

Смысл такой концессионной формы как контракт на управление (management contracts) состоит в том, что специализированной управляющей компании, состоящей из группы высококвалифицированных менеджеров, в управление передается государственное предприятие или учреждение. При этом прибыль управляющей компании создается за счет снижения издержек управляемого института.

В мировой практике также встречаются случаи передачи в концессию таких государственных функций как, например, организация сбора местных налогов для муниципалитетов, содержание государственных тюрем и даже организация таможенного дела. Однако такого рода концессии носят скорее экспериментальный характер и пока не стали магистральным направлением развития концессионных механизмов.

Необходимо отметить, что проекты ГЧП, как правило, требуют больших затрат, являются длительными по реализации, и в связи с этим, не слишком привлекательны с экономической точки зрения.

В этой связи, чтобы привлечь частный бизнес к сотрудничеству в рамках ГЧП, государство обычно предлагает бизнесменам несколько вариантов возврата инвестированных средств.

Во-первых, это оплата властями вложений инвестора в рассрочку. В этом случае возврат инвестиций предпринимателю (или частной компании) осуществляется за счет налоговых поступлений государства с учетом процента, который предварительно оговаривается сторонами в контракте.

Во-вторых, частный инвестор может вернуть свои вложения в проект ГЧП за счет самостоятельного взимания платы с потребителей услуги.

В-третьих, существует смешанный вариант, когда часть затрат инвестора покрывается из налоговых поступлений в госбюджет, а остальное - за счет оплаты потребителями услуг.

Вместе с тем, даже предлагая инвесторам различные варианты возврата средств, государство порой сталкивается с проблемой привлечения частных инвестиций в конкретные проекты. Поэтому власти обычно придумывают дополнительные ухищрения, способные повысить привлекательность проектов ГЧП для бизнеса. Одним из таких способов, является переход от единичных концессионных проектов к межотраслевым, когда государство предоставляет в концессионный проект несколько разных объектов, связанных между собой.

Например, государство быстрее найдет инвесторов, если в дополнение к строительству аэропорта предложит проложить автомагистраль и железную дорогу к нему. Кроме того, существует и другой способ: государство может уступить инвестору, обеспечивающему финансирование строительства дороги, монопольное право на использование придорожной полосы. При этом, конкурентная борьба инвесторов при подобных условиях контракта разворачивается уже не за право строить сам инфраструктурный объект, а за монополии на территорию, где можно будет построить автозаправки, магазины, гостиницы, рестораны, поставить рекламные щиты и т.д., что позволит окупить инвестиции в строительство самой магистрали. Причем, эти объекты уже навсегда останутся в собственности частного инвестора, принося, соответственно, прибыль их владельцу и по окончании срока концессионного контракта.

В заключение хотелось бы еще раз акцентировать внимание на необходимости изучения мирового опыта в сфере ГЧП и выработке оптимальной модели использования данного механизма в условиях Казахстана, так как проблема привлечения прямых инвестиций в социально значимые инфраструктурные проекты страны на сегодняшний день особенно актуальна.

Успешная реализация механизмов ГЧП в Казахстане позволит создать развитую и эффективную инфраструктурную сеть, включающую в себя системы сообщения (дороги, мосты, метро), системы жизнеобеспечения (водоснабжение, канализация, линии электропередач, связь, переработка отходов), объекты здравоохранения и образования. Наличие и качественный уровень вышеперечисленных инфраструктурных объектов определяет качество и уровень жизни в любом государстве.

Кроме того, запуск концессионных механизмов в Казахстане, во-первых, будет способствовать росту притока частных инвестиций и увеличению налоговых сборов от концессионных проектов.

Во-вторых, переход от государственной модели управления к государственно-частным партнерствам приведет к значительному снижению издержек.

В-третьих, использование механизмов концессии обеспечит поступления в государственный бюджет в виде концессионной платы.

Также, автодороги, мосты, линии электропередачи являются зримыми доказательствами расходования государством денег (в том числе нефтяных) на нужды широких слоев малообеспеченного населения, и тем самым способствуют реализации эффективной социальной политики в стране.

Например, в условиях Казахстана, механизм концессии ВОТ можно было бы реализовать при строительстве платных автодорог (в том числе и стратегического значения), что на сегодняшний день актуально в рамках формирования в республике транспортного хаба, связывающего Азию и Европу.

Мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің әлемдік тәжірибесін зерттеу Қазақстанның экономикасын одан әрі дамытудың маңызды алғышарты ретінде

Тазабеков А.Т.,

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеу және статистика департаменті
Стратегия және талдау басқармасының бастықтың орынбасары

Экономиканы түрлендіру және жетілдіру ағымдағы кезеңде Қазақстанның алдында тұрған өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Дамыған, тиімді инфрақұрылымы болмайынша, кез келген елде табысты экономикалық өзгерістер жасау іс жүзінде мүмкін емес екендігі белгілі. Сол себепті, қазіргі заманғы және сапалы инфрақұрылым желісін құру үшін шет елдердің мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (концессия) схемаларын қолдану саласындағы тәжірибесін зерделеу елдің одан әрі экономикалық өсуінің басым мәселелерінің бірі болып табылады.

Мемлекет пен кәсіпкерлердің арасындағы қоғам игілігі үшін өзара тиімді ынтымақтастық идеясының авторлары француздар болды, бұл кейіннен мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (МЖӘ немесе концессия) деген атқа ие болды. Тарихтағы тұңғыш МЖӘ жобасына рұқсатты II Генрих королі берді. Оның бұйрығының арқасында инженер Адам де Крапон Салон-де-Прованс қаласының жанында Кро жазығында 1554 жылы осы уақытқа дейін өзінің атымен аталатын канал тұрғызды.

МЖӘ теориясының бұдан әрі түбегейлі дамуы XIX ғасырдың ортасында болды. Оның іс жүзінде қарқынды пайдаланылуының басы өткен ғасырдың 80-ші жылдарына келді. Осы кезден бастап МЖӘ механизмі әлемнің 100 елінде дерлік қолданылады.

Дүниежүзілік банктің деректері бойынша, 1991-2000 жылдары дамушы елдерде көлік инфрақұрылымы саласында 600-ден астам концессиялық жоба іске асырылды. Бұл жобаларға салынған инвестициялардың жалпы сомасы 125 млрд. АҚШ долларына жуық болды.

МЖӘ ендіру бойынша бірінші орынды ұзақ уақыт бойы Ұлыбритания ұстап келеді (шындығында, МЖӘ терминінің өзі осында пайда болды – бұл ағылшын тіліндегі public&private partnership терминінің аудармасы). Мұнда, Лондон халықаралық қаржы қызметінің деректері бойынша, соңғы онжылдықта 40 млрд. АҚШ долл. астам сомаға МЖӘ жобалары іске асырылды. Бүгінгі күні Ұлыбританияда МЖӘ көмегімен жекеменшік сектордың кең ауқымды жобаларын іске асыруға жыл сайын 8-10 млрд. АҚШ долл. дейін тартылады, бұл, әрине, бюджет қаражатын көп үнемдеуге мүмкіндік береді. Мысалы, МЖӘ механизмін пайдалану арқылы Ла-Манш бұғазының астында Англия мен Францияны қосатын Еуротоннель құрылысы, Лондон метросының жекелеген тармақтарын салу тәрізді және т.б. күрделі жобалар аяқталды.

МЖӘ-нің дамыған елдерде тарауы

	Жолдар	Темір жолдар	Сумен қамту	Қоқыстарды қайта өңдеу	Электр энергиясы	Денсаулық сақтау	Білім беру	Түрмелер	Қорғаныс	Оффистер
Австралия	V	V	V			V	O	V	V	
Бельгия	V	O	V	V		V	O			
Ұлыбритания	V	V	V	V		V	V	V	V	V
Германия	V	O	V	O					O	
Грекия	V	V				O	O			
Голландия	V	O	O							
Испания	V	V	V			V				
Ирландия	V	O	V	O	V		O	V		V
Италия	O	V	O	V						
Канада	V	V	V	V		O	O	V	O	V
Португалия	V	O	V			O			O	
АҚШ	V		V					V	O	
Финляндия	V	O				V	O			V

Франция	V		V						O	
Оңтүстік Африка	V		V			O	O	V		

V – жасалған мәмілелер, O – жарияланған мәмілелер

Дерек көзі: PriceWaterhouseCoopers, Review of PPP Structures in Ireland, Report, May 2001

XX ғасырдың аяғында МЖӘ механизмдерін ауқымды ендірудің негізгі себебі мемлекеттің көлік, денсаулық сақтау, коммуналдық шаруашылық және білім беру тәрізді әр түрлі салаларда қызмет көрсету бойынша халықтың алдындағы қаржылық міндеттемелерінің ұдайы өсуі болып табылды. Нәтижесінде, мемлекет барлық әлеуметтік маңызды жобалар мен бағдарламаларды мемлекеттік бюджеттен барабар және уақтылы қаржыландыруды қамтамасыз етуге мүлдем шамасы келмейтін жағдайға тап болды. Соған байланысты, жоғарыда аталған әлеуметтік міндеттерді шешу үшін жекеменшік сектордың басы бос қаражатын тарту механизмдері әзірленді.

МЖӘ-ні пайдалану былайша айтқанда мемлекеттік және жекеменшік құзыретті үйлестіру болып табылады, бұл бір жағынан, елдердің үкіметтеріне инфрақұрылымдық объектілерді және әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруға байланысты көкейкесті проблемаларды шешуге мүмкіндік береді, екінші жағынан - жекеменшік бизнеске ақша салуға және өзі мүдделі болып отырған пайданы алуға мүмкіндік береді.

МЖӘ механизмін іске асыру жөнінде түбірімен өзгеше екі тәсіл бар.

Бір жағынан, осындай жобалар, мейлі ол жеке қызмет түріне (мысалы, құрылысқа немесе пайдалануға) арналған келісім-шарт немесе ынтымақтастықтың бірден бірнеше түрін ойластырған, әдетте, нәтижесінде келіп жекеменшік ақшаға салынған меншіктің мемлекетке берілуімен аяқталатын кешенді концессиялық келісім болсын, арнайы жасалған келісім-шарттардың негізінде жүзеге асырылуы мүмкін.

Екінші жағынан, мемлекет және жекеменшік капитал үлестік қатысумен бірлескен компания құратын нұсқа да болуы мүмкін. Тиісінше, осындай БК қызметінің шеңберінде жобаны іске асыруға қажетті барлық міндеттер шешіледі.

Бірінші немесе екінші схеманың қолданылуы, әдетте, жобаның өзінің ерекшеліктеріне байланысты болады. Сарапшылар мойындағандай, бұл жерде қандай да бір үлгілік шешімдер жоқ. Дегенмен, жергілікті заңнаманың да, әкімшілік жүйенің де атқаратын рөлі аз емес. Мысалы, Францияда, мемлекеттің және бизнестің үлестік қатысуымен мақсатты компаниялар құру кеңінен пайдаланылады, ал Ұлыбританияда келісім-шарттық концессиялық схемаларға артықшылық беріледі. Сонымен бірге, қолда бар тәжірибе әлемдік практикада мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларын іске асырудың дәл осы концессиялық әдістері жиірек кездесетінін көрсетеді.

Әлемде концессияларды қаржыландырудың әр түрлі схемалары бар. Дегенмен, осы мәселеде екі негізгі тәсілді бөліп атауға болады:

1) концессионердің (жекеменшік компания немесе жекеменшік бизнес бірлестіктерінің) барлық шығасылары көрсетілген қызметтер үшін халықтан ақы алу есебінен жабылады;

2) концессионердің барлық шығасылары мемлекеттік субсидиялар есебінен толық жабылады. Дегенмен, әдетте, қаржыландырудың екі әдісі белгілі бір шамада үйлеседі.

Көптеген келісім-шарттық концессиялық схемалардың ішінен неғұрлым кең тараған жекелеген келісімдерді бөліп атауға болады: BOOT (ағылшын тілінен: build – құр, own - иелен, operate - басқар, transfer – басқаға бер), BOT (құр, басқар, басқаға бер), ROT (rehabilitate, own, transfer), BOO (құр, иелен, басқар) және кері BOOT деп аталатын схема. Соңғы схема мемлекеттік сектордың инфрақұрылымды қаржыландыратынын және тұрғызатынын, ал содан соң оны біртіндеп объектіні меншігіне алатын жекеменшік компанияға пайдалануға беретінін білдіреді.

Сондай-ақ концессиялық схемаларды екі үлкен топқа топтастыруға болады: объектісі материалдық мүліктік кешендер болып табылатын концессиялар және объектісі мүліктік кешендермен байланысы жоқ белгілі бір қызмет түрін жүзеге асыру болып табылатын концессиялар.

Бірінші топқа BOT, BOO, BOOT, ROT, ROO тәрізді түрлері және басқалары жатады. Бұл түрлердің арасындағы айырмашылық пайдаланылатын объектіге деген меншік режимінде, сондай-ақ концессионер шығасыларының орнын толтыру механизмінде.

Ұсынылған модельдердің ішінде анағұрлым кең тарағаны BOOT және BOT болып табылады, өйткені олар мемлекеттің заңды мүддесін сақтауға бағытталған. BOOT және BOT схемалары объект жеке инвестордың қаражатына салынады деп көздейді, бұдан кейін соңғысы осы объектіні салынған инвестицияларды ақтап шығуға жеткілікті мерзімге пайдалану құқығын алады және осыдан кейін объект мемлекет меншігіне беріледі.

BOT салынуы айтарлықтай қаражатты талап ететін автострадалар, көпірлер, тоннельдер, құбырлар, әуежайлар, электр станциялары, порттар, стадиондар, гидротехникалық ғимараттар және басқа да маңызды инфрақұрылым объектілері құрылысында пайдаланылады.

BOT механизмдерін пайдалана отырып, Түркияда, Үндістанда, Таиландта және Вьетнамда бірқатар электр станциялары, Аргентина мен Чилиде сумен қамтамасыз ету жүйелері, Оңтүстік Корея мен Малайзияда автострадалар, Египетте, Грекияда, Канадада және АҚШ-та әуежайлар салынды. Бұның бәрі инфрақұрылым жүйелерін құру үшін осы құралды кеңінен пайдаланған елдердің мүлдем толық тізбесі емес.

Сондай-ақ ROT схемасы кеңінен пайдаланылады. Бұл механизм мемлекет меншігіндегі қолда бар инфрақұрылым объектісін концессионер белгілі бір міндеттерді қабылдаған жағдайда оны кейіннен пайдаланатындай етіп және объектіні кейіннен мемлекетке беретіндей немесе бермейтіндей (мысалы, BOT туралы Филиппин Заңында концессионер жоғарыда айтылған объектіні пайдалану ережелерін сақтаған жағдайда оның объектіні басқару құқығын болжайтын ROT-тың осы түрі туралы ережелер бар) объектіге қатысы бойынша оның кейбір құқықтарын шектей отырып, осы объектіні жетілдіруді жүзеге асыру талаптарымен жеке меншікке беруді болжайды.

Ал қалған модельдер, керісінше, меншік құқығын сақтауды (BOO жағдайында) немесе әріптестіктің жеке тарапына беруді (кері BOOT жағдайында) көздейді. Және де мемлекет халықтың әлеуметтік қажеттіліктерін қамтамасыз ететін объектілерге өзінің меншік құқығын сақтауды артық санайтын себепті, МЖӘ-ні ұйымдастырудың бұл екі нұсқасы іс жүзінде онша талап етілмейді.

Екінші топта басқару жөніндегі келісім-шарттарды (management contracts), қызмет көрсету жөніндегі келісім-шарттарды (service contracts) және белгілі бір қызметпен айналысуға рұқсат беруге байланысты концессияларды (Латын Америкасы елдерінде концессиялар негізінде, мысалы, әуе жолдары және қалааралық автобустардың маршруттары пайдалануға беріледі) бөліп атауға болады.

Басқару жөніндегі келісім-шарт сияқты (management contracts) осындай концессиялық нұсқаның мәні біліктілігі жоғары менеджерлер тобынан тұратын мамандандырылған басқарушы компанияға мемлекеттік кәсіпорынның немесе мекеменің берілуінде. Бұл ретте басқарушы компанияның пайдасы басқарылатын институттың шығасыларын төмендету есебінен түсіріледі.

Әлемдік практикада сондай-ақ концессияға, мысалы, муниципалитеттер үшін жергілікті салықтарды жинауды ұйымдастыру, мемлекеттік түрмелерді ұстау және тіпті кеден ісін ұйымдастыру сияқты мемлекеттік функцияларды беру жағдайлары да кездеседі. Алайда, бұл сияқты концессиялар ең дұрысы тәжірибелік сипатта және әзірше концессиялық механизмдерді дамытудың магистральды бағытына айнала қойған жоқ.

МЖӘ жобаларының, әдетте үлкен шығындарды талап ететінін, іске асуы бойынша ұзаққа созылатынын және соған байланысты экономикалық тұрғыдан онша тартымды емес екенін атап өткен жөн.

Осыған байланысты, жекеменшік бизнесті МЖӘ шеңберінде ынтымақтастыққа тарту үшін, мемлекет бизнесмендерге әдетте инвестицияланған қаражатты қайтарудың бірнеше нұсқасын ұсынады.

Біріншіден, бұл биліктің инвестордың салымдарын бөліп-бөліп төлеуі. Бұл жағдайда инвестицияларды кәсіпкерге (немесе жекеменшік компанияға) қайтару тараптар келісім-шартта алдын ала келісетін пайызды ескере отырып, мемлекеттің салықтық түсімдерінің есебінен жүзеге асырылады.

Екіншіден, жеке инвестор өзінің МЖӘ жобасына салымдарын қызмет көрсетулерді тұтынушылардан өз бетінше төлем алу есебінен қайтара алады.

Үшіншіден, инвестор шығындарының бір бөлігі мемлекеттік бюджетке түсетін салықтық түсімдермен, ал қалғаны қызметтерді тұтынушылардың төлемі есебінен жабылатын аралас нұсқасы бар.

Сонымен бірге, тіпті инвесторларға қаражатты қайтарудың әр түрлі нұсқаларын ұсына отырып, мемлекет нақты жобаларға кейде жекеменшік инвестицияларды тарту проблемасына кездеседі. Сондықтан билік әдетте бизнес үшін МЖӘ жобаларының тартымдылығын арттыруға мүмкіндік беретін қосымша құлықтарды ойлап табады. Осындай тәсілдердің бірі мемлекет концессиялық жобаға өзара байланысқан әр түрлі бірнеше объектіні ұсынған кезде, жеке концессиялық жобалардан салааралық жобаларға көшу болып табылады.

Мысалы, егер мемлекет әуежай құрылысына оған қосымша автомагистраль және темір жол салуды ұсынса, инвесторларды тезірек табады. Сонымен қатар, басқа да тәсіл бар: мемлекет жол құрылысын қаржыландыруды қамтамасыз ететін инвесторға жол шетіндегі алаңды пайдалануға монополиялық құқық бере алады. Мұндайда, инвесторлардың бәсекелестік күресі келісім-шарттың осындай жағдайларында инфрақұрылым объектісінің өзін салу құқығы үшін дамымай, магистральдың өзінің құрылысына салынған инвестицияларды ақтауға мүмкіндік беретін жанар май құю орындары, дүкендер, қонақ үйлерін, мейрамханалар салуға, жарнамалық тақталар және т.б. орналастыруға болатын аумаққа монополия үшін дамиды. Оның үстіне, бұл объектілер, тиісінше, концессиялық келісім-шарттың мерзімі аяқталған соң да олардың иесіне пайда әкеле отырып, біржола жеке инвестордың меншігінде қалады.

Қорыта келгенде, МЖӘ саласындағы әлемдік тәжірибені зерделеу және осы механизмді Қазақстан жағдайында пайдаланудың оңтайлы моделін әзірлеу қажеттілігіне тағы да назар аударғымыз келеді, себебі тікелей инвестицияларды елдің әлеуметтік мәні зор инфрақұрылым жобаларына тарту проблемалары бүгінгі күні әсіресе маңызды.

МЖӘ механизмдерін Қазақстанда табысты іске асыру дамыған және қатынас жүйелерін (жолдар, көпірлер, метро), өмір сүруді қамтамасыз ету жүйелерін (сумен қамтамасыз ету, кәріз, электр тарату желілері, байланыс, қоқыстарды қайта өңдеу), денсаулық сақтау және білім беру объектілерін қамтитын тиімді инфрақұрылым желісін құруға мүмкіндік береді. Жоғарыда аталған инфрақұрылым объектілерінің болуы және сапа деңгейі кез келген мемлекеттегі өмірдің сапасы мен деңгейін айқындайды.

Бұдан басқа, Қазақстанда концессиялық механизмдерді іске қосу, біріншіден, жеке инвестициялар ағынының өсуіне және концессиялық жобалардан алынатын салықтық алымдардың ұлғаюына үлес қосады.

Екіншіден, мемлекеттік басқару моделінен мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктерге өту шығасыларының едәуір төмендеуіне әкеледі.

Үшіншіден, концессия механизмдерін пайдалану мемлекеттік бюджетке концессиялық төлем түрінде түсетін түсімдерді қамтамасыз етеді.

Сондай-ақ, автожолдар, көпірлер, электр тарату желілері мемлекеттің халықтың табысы төмен қалың көпшілігінің қажетіне ақша жұмсауының (оның ішінде мұнай), және сөйтіп, елдегі тиімді әлеуметтік саясатты іске асыруға үлес қосатынының көрнекті дәлелдері болып табылады.

Мысалы, Қазақстан жағдайында, ВОТ концессиясының механизмін республикада Азия мен Еуропаны байланыстыратын көлік хабын қалыптастыру шеңберінде бүгінгі күні өзекті болып отырған ақылы автожолдар (оның ішінде стратегиялық маңызы бар) құрылысында іске асыруға болар еді.

Социально-экономическое развитие регионов Республики Казахстан за 1 квартал 2005 года

Жакыпбек Л.Б.,

Главный специалист-аналитик Управления стратегии и анализа
Департамента исследований и статистики Национального Банка Республики Казахстан

В данной статье на основе отчетов, представленных территориальными филиалами Национального Банка Республики Казахстан, представлен анализ социально-экономического развития областей за первый квартал 2005 года.

За 1 квартал 2005 года индекс потребительских цен, характеризующий общий уровень инфляции, по данным областных управлений статистики, сложился наиболее высоким в г. Астана и Атырауской области на уровне 103,4%, по каждому региону, а также в Костанайской и Восточно-Казахстанской областях – 103,2%, в каждой области. Повышение индекса цен, как в указанных областях, так и в остальных произошло в основном за счет роста цен на продовольственные товары.

Индекс потребительских цен был минимален в Кызылординской и Акмолинской областях и составил по каждой области 101,2%.

В продовольственном сегменте наибольшее повышение цен зарегистрировано в г. Астана – 105,4% и Восточно-Казахстанской области – 104,0%, наименьшее повышение – в Акмолинской области – 100,7%.

При этом в отчетном периоде, в связи с сезонным фактором, резкий рост цен отмечен на фрукты и овощи – Карагандинская область рост на 22,7%, г. Астана – 22,2%, Актюбинская область – 21,5%, г. Алматы – 20,4%, Восточно-Казахстанская область – 16,2%, Жамбылская область – 15,4% и Мангистауская область – 14,4%.

Также отмечен рост цен на мясо и мясопродукты. Наибольшее повышение зафиксировано в Восточно-Казахстанской области на 6,8%, Атырауской области – 5,8%, Северо-Казахстанской области также 5,8% и в Мангистауской области – 5,6%. Как отмечают Северо-Казахстанский и Атырауский филиалы наряду с сезонным фактором на удорожание мяса и мясопродуктов повлияли рост цен на корма для животных и птицы, удорожание закупочных цен на мясо (в 1,2-1,3 раза), а также предпочтение местными производителями российского рынка, где происходит более быстрая реализация продукции. Павлодарский филиал основной причиной повышения цен на мясо в области отмечает сокращение поголовья всех видов скота в хозяйствах всех категорий, начавшееся еще во второй половине прошлого года.

Вследствие повышения цен на содержание животноводства также выросли цены на молоко и молочную продукцию. Наибольшее повышение отмечено в г. Алматы на 4,7%, в Костанайской области на 2,4% и в Кызылординской области на 2,1%.

Наибольшее повышение цен на хлеб и хлебобулочные изделия отмечено в Западно-Казахстанской области на 4,7%, в г. Астана на 2,8% и в Восточно-Казахстанской области на 2,3%.

Вместе с тем сдерживающее действие на общий прирост цен на продовольственные товары оказало сезонное снижение цен на яйца, которое было отмечено практически во всех областях. Наибольшее снижение отмечено в Павлодарской области на 15,7%, в Западно-Казахстанской области на 14,7%, в Костанайской области на 13,8% и в Мангистауской области на 12,4%.

В сегменте непродовольственных товаров за 1 квартал 2005 года по 4 областям отмечено снижение индекса цен, который составил в Кызылординской области 99,8%, в Павлодарской области – 99,5%, в Жамбылской области – 99,3% и в Акмолинской области – 99,5%. В оставшихся областях индекс цен по непродовольственным товарам вырос и наибольшее значение индекса сложилось в Атырауской области – 103,8%.

Вследствие сезонного фактора наибольшее повышение цен отмечено на одежду и обувь. В Западно-Казахстанской области повышение цен на обувь составило 105,9%, на одежду – 106,1%, в Атырауской области на 102,3% и 109,9% и в Карагандинской области на 106,5% и 105,0% соответственно. При этом, как отмечает Южно-Казахстанский филиал, одним из дополнительных факторов повышения цен явились события, произошедшие в Кыргызстане, так как в эти регионы, указанные товары завозятся в основном из этой страны.

По бензину и дизельному топливу динамика изменения цен в разрезе областей сложилась разнонаправленной. Так цены на бензин снизились в 11 областях, в 5 областях повысились. При этом наибольшее снижение отмечено в Жамбылской области на 19,5%, в Кызылординской на 18,1% и в Западно-Казахстанской области на 15,2%, наибольшее повышение отмечено в Атырауской области на 7,7% и в Южно-Казахстанской области на 6%.

По сегменту платных услуг наибольшее повышение цен зарегистрировано в Жамбылской области на 105,%, в Павлодарской области на 104,9%, в Восточно-Казахстанской области на 104,6% , наименьшее увеличение в Акмолинской области – 100,1%, в Костанайской области – 100,5% и в г. Алматы – 100,6%.

В большинстве областей отмечен рост цен на жилищно-коммунальные услуги, в частности за счет роста платы за аренду жилья, электроэнергию, а также за услуги по содержанию основного жилья. Наибольшее повышение отмечено в Жамбылской области на 8,7%, Павлодарской области на 7,5% и в Восточно-Казахстанской области на 5,1%. Однако, при этом в 5 областях цены на жилищно-коммунальные услуги не изменились с начала года.

Услуги пассажирского транспорта подорожали вследствие роста тарифов на автомобильные и железнодорожные перевозки. Наибольшее повышение отмечено в Западно-Казахстанской области на 16,1% и в Восточно-Казахстанской области на 7,4%.

Также отмечен рост цен на медицинские услуги в среднем на 1,4% и на услуги образования в среднем на 2,1%.

За 1 квартал 2005 года величина прожиточного минимума повысилась во всех областях республики, и в среднем повышение составило 295 тенге. Показатель прожиточного минимума, как и прежде наиболее высок в Мангистауской и Атырауской областях – 7624 тенге и 7286 тенге соответственно, и минимален в Жамбылской и Южно-Казахстанской областях – 5214 тенге и 5130 тенге соответственно.

В реальном секторе экономики сложилась разнонаправленная динамика цен. Так, в промышленности в большинстве областей отмечен рост цен предприятий производителей, и наибольший показатель зарегистрирован в Костанайской области - 23,1% и в Актыбинской области - 15,4%, при этом в Кызылординской и Южно-Казахстанской областях отмечено снижение цен на 10,7% и 0,4% соответственно.

В сельском хозяйстве наибольший рост отмечен в Актыбинской и Атырауской областях на 8,2% и 5,8% соответственно, при этом незначительное понижение цен сельхозпроизводителей отмечено в Карагандинской и Северо-Казахстанской областях на 1,4% и 0,5% соответственно.

В строительстве повышение цен отмечено по всем областям, при этом наибольшее повышение зарегистрировано в Актыбинской области на 7,9%.

Наименьший рост цен отмечен у предприятий грузоперевозчиков, при этом в 8 областях рост цен не превысил 1%, а в оставшихся областях изменений цен вообще не произошло.

В 1 квартале 2005 года практически во всех областях республики отмечен экономический рост. Наибольший показатель индекса физического объема промышленного производства в сравнении с соответствующим периодом прошлого года был зарегистрирован в Западно-Казахстанской области – 141,5%, в Мангистауской области – 114,5% и в Павлодарской области – 113,0%, при этом в Карагандинской области отмечен спад производства, где индекс физического объема составил 82,7%.

В горнодобывающей промышленности при общем росте объемов производства в следующих четырех областях отмечено снижение: в Акмолинской области на 51,6%, в Южно-Казахстанской на 34,6%, в Восточно-Казахстанской на 13,5% и в Карагандинской области на 8,9%.

Как отмечает Акмолинский филиал, спад произошел за счет уменьшения добычи золотосодержащего концентрата на 75,2%, доломита на 18,2%.

По информации Южно-Казахстанского филиала причиной снижения производства в регионе явилось снижение объемов добычи мрамора на 57%, гравия и щебня на 50,9% и сульфата бария на 40,7%.

В Восточно-Казахстанской области причиной снижения объемов производства явилось снижение объемов добычи золотосодержащей руды на 36%, свинцово-цинковой руды на 21,2%, медной руды на 14,8%, каменного угля на 13,8%.

Карагандинский филиал среди причин снижения объемов производства отмечает падение добычи угля на 8,4%, а также концентратов марганцевых на 8,7%.

Однако, несмотря на значительное снижение производства, доля горнодобывающей отрасли в указанных областях не превышает в среднем 15%.

При этом в 12 областях отмечен рост горнодобывающей промышленности, и наибольший показатель индекса физического объема сложился в Западно-Казахстанской области – 146,2%, в Алматинской области – 118,3%, в Мангистауской области – 115,5% и в Актюбинской области – 114,6%.

Рост производства был обеспечен за счет роста добычи сырой нефти (в среднем по добывающим нефть областям на 12%), попутного газа (в среднем на 40%) газового конденсата (в среднем на 54,6%), предоставление услуг по добыче нефти (в среднем на 50%), добыче угля и лигнита (в среднем на 12%), добыче хромовых руд (в среднем на 8%), добыче железной руды (в среднем на 60%).

Аналогичная ситуация складывается и в обрабатывающей промышленности. Несмотря на общий рост производства отрасли в следующих трех областях отмечено снижение: в Карагандинской области на 16,8%, в основном за счет снижения производства металлургической промышленности на 26%; в Актюбинской области на 4,2%, за счет снижения производства текстильной промышленности на 44,2%, целлюлозно-бумажной промышленности на 11,5%, а также снижения производства в химической промышленности на 1,6%; в Жамбылской области на 2,1%, за счет снижения производства пищевой промышленности на 5,3% и химической промышленности на 6,3%.

При этом в оставшихся 13 областях отмечается активный рост производства обрабатывающей промышленности, и наибольший показатель индекса физического объема в сравнении с соответствующим периодом прошлого года отмечен в Кызылординской области – 138,4%, в Мангистауской области – 132,0%, в Павлодарской области – 125,3% и в Акмолинской области – 126,5%.

Наиболее положительная динамика сложилась у предприятий машиностроительного комплекса. Как отмечает Северо-Казахстанский филиал, выпуск продукции увеличился в 1,5 раза по сравнению с соответствующим периодом прошлого года. Позитивное влияние на формирование высоких темпов роста машиностроения оказало освоение производства новых машин и оборудования для добычи, эксплуатации и ремонта нефтегазовых скважин, для развития транспортного машиностроения, прицепных валовых жаток, малолитражных двигателей, а также другого оборудования и транспортных средств предприятиями АО «ПЗТМ», АО «ЗИКСТО», АО «Мунаймаш», «Завод сельскохозяйственной техники», «Завод им.Кирова» и другие. В Кызылординской области в машиностроении рост составил более 60%, в г. Алматы – 71,3%.

В Павлодарской области продолжена работа по реконструкции и техническому перевооружению действующих производств, внедрению наукоемких и ресурсосберегающих технологий. Местными исполнительными органами оказывалось содействие в организации импортозамещающих производств. Так, в ТОО «Кастинг» освоено производство арматурной стали мощностью 300 тыс. тонн проката в год, а также ведется подготовка производства стальных бесшовных труб большого диаметра для нефтегазовой промышленности республики.

Также в большинстве областей отмечен рост в металлургической, химической, целлюлозно-бумажной, пищевой, текстильной и швейной промышленности.

Производство и распределение газа и воды было увеличено в Атырауской области на 56%, в Жамбылской области на 38,7%, в Актюбинской области на 20,8% и в г. Астана на 21,8%, в Павлодарской, Карагандинской областях и в г. Алматы отмечен спад производства на 7,5%, 2,1% и 0,3% соответственно.

В 1 квартале 2005 года отмечен рост объемов продукции сельского хозяйства в большинстве областей Казахстана. Наибольший рост в отчетном периоде в сравнении с соответствующим периодом 2004 года зафиксирован в Павлодарской области на 15,1% и в Мангистауской области на 11%, наименьший прирост отмечен в Алматинской области на 0,2%. Увеличение производства связано в основном с ростом валовой продукции животноводства: роста удоев молока, производства мяса, яиц. В северных зерновых областях были проведены весенне-полевые работы, в некоторых областях увеличены площади под посев зерновых культур.

Как и прежде основными производителями сельскохозяйственной продукции являются домашние и крестьянские хозяйства, на долю которых приходится около 90% от всего объема продукции.

Продолжается финансирование сельского хозяйства. Так в Атырауской области для обеспечения сельхозпроизводителей техникой открыто представительство АО «Казагрофинанс», область включена в республиканскую программу поставки сельскохозяйственной техники на лизинговой основе. В 1 квартале 2005 года 22 сельхозтоваропроизводителя получили в лизинг 22 трактора МТЗ-80УК.

Для поддержки племенных хозяйств на содержание высококлассного маточного поголовья в 2004 году из областного бюджета выплачено субсидий на сумму 42,0 млн. тенге. На 2005 год на эти цели предусмотрено 71 млн. тенге, в том числе в 1 квартале текущего года выплачено 33,1 млн. тенге.

В целом по республике наблюдается рост инвестиций. Наиболее высокие показатели в 1 квартале 2005 года в сравнении с соответствующим периодом прошлого года отмечены в Карагандинской области в 2,2 раза, в Атырауской области в 2 раза и в Северо-Казахстанской области в 1,5 раза. Снижение объемов инвестиций зафиксировано в Жамбылской области на 29,2%.

Инвестиции были направлены в горнодобывающую, обрабатывающую промышленности, сельское хозяйство, транспорт и связь. При этом большая часть инвестиций была вложена в основной капитал.

Во многих областях одним из стратегических направлений является создание благоприятного инвестиционного климата. Так в Мангистауской области планируется активное привлечение инвестиций для освоения запасов углеводородного сырья, развития морского транспорта, а также развития специальной экономической зоны «Морпорт Актау».

В Алматинской области компания «Coug EL Corporation» имеет намерение организовать производство автомобилей компании «Форд-Моторс Корпорейшн». Помимо этого планируется реализация 17 инвестиционных проектов на общую сумму 9,8 млрд. тенге. Предполагается строительство завода ТОО СП «Кока-Кола Алматы Ботлерс» в Карасайском районе, завода по выпуску кафельной плитки ТОО «Еврокерамика» в Илийском районе и др.

В Атырауской области также продолжают работы по реализации крупных инвестиционных проектов: реконструкция Атырауского НПЗ, проект завода второго поколения ТОО «Тенгизшевройл», освоение месторождения «Кашаган» консорциумом «Аджип ККО».

Основным источником инвестиций являются собственные средства предприятий и физических лиц (в том числе и кредиты) – на их долю приходится около 75,2%, затем средства государственного бюджета – на их долю приходится около 9,4% и на долю иностранных инвестиций приходится около 17%.

Продолжает активно развиваться строительный сектор экономики. За 1 квартал 2005 года наибольший рост в этой сфере в сравнении с соответствующим периодом прошлого года отмечен в Северо-Казахстанской области в 3,6 раза, в Павлодарской области на 71,8% и в Восточно-Казахстанской области на 69,8%. При этом значительная часть объема выполненных работ приходится на новое строительство, реконструкцию, техническое перевооружение действующих объектов, затем на капитальный и текущий ремонт.

Также отмечается рост инвестиций в жилищное строительство. Наибольший объем выделенных средств в отчетном периоде отмечен в г. Астана – 10,7 млрд. тенге, в г. Алматы – 4,9 млрд. тенге, в Алматинской области – 4,3 млрд. тенге и в Атырауской области – 2,1 млрд. тенге, наименьший объем выделенных средств отмечен в Кызылординской области – 403,4 млн. тенге, в Костанайской области – 364,1 млн. тенге и в Павлодарской области – 176,9 млн. тенге. Однако, при этом, по указанным областям отмечается рост объемов выделенных средств в среднем по трем областям в 3,4 раза по сравнению с соответствующим периодом прошлого года.

Также отмечается рост строительства жилых домов, как в городах, так и в сельской местности.

Как отметили филиал по г. Алматы, Мангистауский и Западно-Казахстанский филиалы затраты на строительство 1 кв. м жилья составили 41,6 тыс. тенге, 24 тыс. тенге и 20,6 тыс. тенге соответственно.

Несмотря на активный экономический рост, развитию реального сектора экономики все еще препятствует наличие многих проблем. Как отмечает большинство филиалов, основной проблемой в развитии предприятий реального сектора экономики продолжает оставаться высокая степень износа основных средств, низкая конкурентоспособность продукции, невысокий уровень маркетинга и менеджмента, потеря кооперационных связей, неплатежеспособность потребителей, недостаток рынков сбыта, недостаток квалифицированных работников.

В Мангистауской области предприятия легкой промышленности региона загружены только на 50%, что вызвано высокой конкуренцией более дешевых готовых изделий, ввозимых из Турции, Китая и др. стран.

При этом, по мнению предприятий реального сектора Атырауской области, проблема модернизации производства заключается в недоступности банковских кредитов. Закупить современные цеха или технологические линии для выпуска соответствующей стандартам продукции у местных товаропроизводителей нет финансовых возможностей. Высокие процентные ставки, низкая оценка залогового имущества, малые сроки возвратности кредитов не позволяют приобрести в кредит соответствующие оборудования. Все это в конечном итоге приводит к простаиванию многих хозяйствующих субъектов.

Проблема износа техники и оборудования стоит особенно остро в сельском хозяйстве.

Как отмечает Мангистауский филиал, в последнее десятилетие парк машин практически не обновлялся, а износ сельскохозяйственной техники составляет более 80%, что значительно сдерживает развитие сельскохозяйственного производства. Кроме того, остается не решенной проблема с залоговым имуществом, что затрудняет получение кредитов крестьянскими хозяйствами.

Многие сельские хозяйства испытывают трудности в обеспечении горюче-смазочными материалами, которые особо остро стоят во время посевных работ. Выделяемые местными органами бюджетные средства на закупку горюче-смазочных материалов не покрывают потребностей, также возникают трудности с заключением договоров и поставка дизельного топлива осуществляется неудовлетворительно.

Строительные компании многих областей испытывают трудности с формированием портфеля заказов, отмечают высокую конкуренцию в данной сфере, высокую стоимость материалов, а также высокий уровень налогов.

Развитие депозитного рынка в 1 квартале 2005 года характеризовался тенденцией увеличения объемов депозитов в большинстве областей. Наибольший рост объемов депозитов в сравнении с предыдущим кварталом прошлого года отмечен в Западно-Казахстанской области на 14,9%, в г. Алматы на 10% и в Павлодарской области на 9,8%. Снижение объемов депозитов отмечено в г. Астана на 3,8%.

Рост депозитов в основном обусловлен улучшением экономической ситуации в регионах, увеличением доходов населения, повышением доверия населения к банковской системе, в результате функционирования системы страхования вкладов населения, а также улучшением финансового состояния предприятий. Кроме того, в условиях жесткой конкуренции для привлечения новых вкладчиков банками проводится работа по расширению перечня вкладов и дополнительных услуг.

Продолжалась тенденция роста вкладов в национальной валюте, что объяснялось укреплением тенге, нестабильностью курсов иностранных валют, а также привлекательными ставками вознаграждения, предлагаемыми банками по вкладам в национальной валюте. В итоге наибольший удельный вес вкладов в тенге по состоянию на конец марта 2005 года наблюдался в Костанайской, Северо-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях – 76,4%, 69,3% и 68,4% соответственно. Наименьший удельный вес отмечен в Атырауской области, в г. Алматы и г. Астана – 55,5%, 55,8% и 42,0% соответственно.

В течение 1 квартала 2005 года по среднезвешенным ставкам наблюдалась разнонаправленная динамика. Так по тенговым депозитам увеличение ставок за отчетный период произошло в 7 областях в среднем на 0,9 п.п., снижение произошло также в 7 областях в среднем на 2,3 п.п. По 2 областям среднезвешенные ставки с начала года не изменились.

Самая высокая средневзвешенная ставка по депозитам в тенге была зафиксирована в Павлодарской – 10,2%, Карагандинской и Акмолинской областях – 9,4% по каждой области. Самая низкая – в Актубинской области – 4,8 % и в Мангистауской области – 5,2%.

По депозитам в иностранной валюте увеличение ставок зарегистрировано в 4 областях в среднем на 0,5 п.п. По 10 областям отмечено снижение ставок в среднем на 1,0 п.п. И в 2 областях изменений ставок по иностранным депозитам не произошло.

Самая высокая средневзвешенная ставка по депозитам в иностранной валюте была зафиксирована в Карагандинской области – 6,9%, в Алматинской и в Акмолинской области – 6,2% по каждой области. Самая низкая – в Северо-Казахстанской области – 2,5% и в Восточно-Казахстанской области – 3,0%.

При рассмотрении депозитной базы по типу вкладчика во многих областях значительная часть привлеченных депозитов приходилась, как и прежде, на долю физических лиц. Такие депозиты составляли более чем 90% в структуре депозитного портфеля в таких областях как, Жамбылская, Южно-Казахстанская, Алматинская, Акмолинская, Восточно-Казахстанская, Северо-Казахстанская и Атырауская, более 80% - в Кызылординской, Павлодарской, Мангистауской, Костанайской и Западно-Казахстанской областях. Исключением стали г.Астана и г.Алматы, где на долю физических лиц пришлось всего 38,2% и 43,2% вкладов соответственно.

Динамика объемов депозитов на душу населения представлена в таблице 1.

Таблица 1

Объем депозитов на душу населения*
(без учета текущих счетов и счетов нерезидентов)

Области	На 1 января 2005 года			На 1 апреля 2005 года		
	общий объем вкладов населения (млн. тенге)	население (тыс. человек)	на душу населения (тыс. тенге)	общий объем вкладов населения (млн. тенге)	население (тыс. человек)	на душу населения (тыс. тенге)
Акмолинская	5460,0	747,6	7,3	5924,8	745,8	7,9
Актубинская	16226,9	678,4	23,9	17306,1	680,3	25,4
Алматинская	4510,5	1589,5	2,8	4873,6	1595,2	3,1
Атырауская	9847,3	463,7	21,2	9825,6	465,2	21,1
Восточно-Казахстанская	30408,1	1442,0	21,1	32040,6	1439,7	22,3
Жамбылская	6411,2	992,0	6,5	6775,2	995,3	6,8
Западно-Казахстанская	10425,8	606,7	17,2	11984,3	606,5	19,8
Карагандинская	50403,6	1331,6	37,9	52742,1	1332,1	39,6
Костанайская	19972,3	907,3	22,0	19998,4	905,9	22,1
Кызылординская	4320,7	612,0	7,1	4452,5	613,3	7,3
Мангистауская	10867,0	361,7	30,0	11291,4	364,7	31,0
Павлодарская	16134,6	743,9	21,7	17720,6	742,8	23,9
Северо-Казахстанская	8809,6	665,8	13,2	9531,7	664,7	14,3
Южно-Казахстанская	10374,8	2193,5	4,7	10846,2	2202,6	4,9
г. Алматы	402953,9	1209,1	333,3	443315,7	1216,5	364,4
г. Астана	80869,8	529,4	152,8	77773,2	534,7	145,5

* по расчетам Департамента исследований и статистики

В целом по республике объем вкладов на душу населения на 1 апреля 2005 года составлял примерно 47 400 тенге, увеличившись с начала года на 2 300 тенге.

Исходя из таблицы, самый высокий показатель объема депозитов на душу населения на 1 апреля 2005 года зафиксирован в г. Алматы и г. Астана – 364,4 тыс. тенге и 145,5 тыс. тенге соответственно. В Алматинской, Южно-Казахстанской и Жамбылской областях данный показатель минимален – 3,1 тыс. тенге, 4,9 тыс. тенге и 6,8 тыс. тенге соответственно. Стоит отметить, что ситуация по распределению самых высоких и низких показателей на душу населения по областям с начала года не изменилась.

В 1 квартале 2005 года наблюдается тенденция увеличения объемов кредитования. Наибольшее увеличение основного долга по кредитам произошло в Жамбылской области на 22,7%, в г. Астана на 22,3% и в Кызылординской области на 18,5. Наименьшее увеличение отмечено в Атырауской области на 4,3% и в Актюбинской области на 0,3%.

Распределение долей кредитов в национальной валюте в отчетном периоде сложилось следующим образом. Наибольший удельный вес зарегистрирован в Кызылординской, Жамбылской и Акмолинской областях – 83,3%, 68,2% и 68% соответственно. Наименьший удельный вес зафиксирован в Атырауской и Восточно-Казахстанской областях – 40,1% и 41,4% соответственно.

В структуре кредитов по срокам кредитования, опережающий рост отмечался по долгосрочным кредитам. В результате почти по всем регионам удельный вес долгосрочных кредитов превысил 50% и наибольшее его значение сложилось в Атырауской области – 81,5%, в Павлодарской области – 78,1% и в Мангистауской области – 77,7%.

По ставкам вознаграждения по кредитам наблюдалась разнонаправленная динамика. Снижение средневзвешенной ставки по кредитам, выданным в тенге, отмечено в 8 областях, в среднем снижение составило 0,6 п.п., повышение отмечено в 7 областях, в среднем повышение составило 0,5 п.п., в 1 области изменений не произошло. Самые низкие ставки по кредитам в тенге зарегистрированы в г. Алматы – 13,9%, в г. Астана – 15,8% и в Актюбинской области – 15,7%. Самые высокие – в Алматинской области – 22,2% и Акмолинской области – 20,9%.

Снижение ставки по кредитам, выданным в иностранной валюте, отмечено в 12 областях в среднем на 0,6 п.п., повышение отмечено в 3 областях в среднем на 0,3 п.п., в 1 области изменений не было. Самые низкие ставки по кредитам в иностранной валюте зарегистрированы в г. Алматы – 12,0% и в г. Астана – 13,8%, самые высокие в Жамбылской области – 18,3% и в Алматинской области – 18,0%.

Как и прежде значительная часть кредитов направлена в сферу торговли: по краткосрочным кредитам их доля занимает от 11,6% до 49,8%, по долгосрочным – от 8,6% до 28,1%; затем в промышленность: по краткосрочным – от 3,6% до 49,7%, по долгосрочным – от 1,1% до 29,7%; в строительство: по краткосрочным – от 1,3% до 40,5%, по долгосрочным – от 1,6% до 16,9%; в сельское хозяйство: по краткосрочным – от 0,3% до 36,8%, по долгосрочным – от 0,7% до 32,2%, а также транспорт и связь: по краткосрочным – от 0,3% до 4,5%, по долгосрочным – от 0,5% до 15,2%.

В 1 квартале 2005 года продолжилась тенденция роста кредитования банками субъектов малого предпринимательства во всех регионах Казахстана за исключением Кызылординской области, где произошло самое значительное снижение на 30%, а также в Костанайской области – на 8,8% и в Актюбинской области – на 3,9%. В целом наибольшее увеличение объемов кредитов, выданных малому бизнесу, отмечено в Алматинской области в 3,8 раза, в Южно-Казахстанской области на 45,1% и в Жамбылской области на 43,9%.

Практически во всех областях Казахстана в 1 квартале 2005 года по сравнению с 4 кварталом 2004 года отмечается снижение объемов эмиссии наличных денег. Снижение составило от 11% до 57% в целом по всем регионам. Такая ситуация является вполне характерной для отчетного периода, причем основное снижение объемов эмиссии отмечается в январе, что связано с завершением года, окончательными налоговыми расчетами предприятий, банки второго уровня в этот период практически не подкрепляются, а только сдают денежную наличность в кассы филиалов.

Однако как показывает статистический анализ предыдущих лет, проведенный филиалами, уже в феврале и марте эмиссионный результат складывается положительным. Растут потребности хозяйствующих субъектов, постепенно увеличивается выпуск промышленной продукции, увеличивается розничный товарооборот, при этом на прежнем уровне сохраняются выплаты социальных пособий, пенсий.

Тем не менее, несмотря на экономически обоснованные причины роста эмиссии наличных денег, Павлодарский филиал акцентирует внимание на том, что практически основная доля расчетов между участниками рынка товаров и услуг осуществляется наличными деньгами (средние, малые предприятия и частные предприниматели), что является одним из методов сокрытия доходов в целях сокращения отчислений в бюджет. Это в свою очередь способствует

увеличению объема наличных денег в обращении. Также филиал отмечает слабо развитую систему безналичных расчетов, подтверждением чему служит тот факт, что действующие в настоящее время системы платежных карточек функционируют нерационально и служат в основном для снятия наличных денег для расчетов за приобретаемые товары и услуги. Такая ситуация складывается практически во всех областях Казахстана.

К тому же увеличению эмиссии наличных денег, особенно в регионах, где слабо развита легкая, пищевая и др. виды промышленности, скудная продукция сельского хозяйства, способствует миграция наличных денег в регионы, из которых завозятся дефицитные товары.

Анализ потоков наличных денег, проходящих через кассы филиалов банков второго уровня в отчетном периоде по сравнению с предыдущим, показал снижение оборотов наличных денег, как по приходной, так и по расходной части практически по всем областям.

В структуре поступлений приходной части кассового оборота филиалов банков второго уровня преобладающими остались поступления: «от организаций и предприятий» - 32,1%, «от продажи иностранной валюты» - 17,2%, «поступления на депозиты физических лиц» - 13,6%, оставшиеся поступления отнесены к категории «прочее».

Основными направлениями расходования наличных денег являются: «изъятие депозитов физических лиц» - 18,2%, «подкрепление банкоматов» - 16,2%, «выплата пенсий и пособий» - 9,8%, «на оплату труда» - 8,7%, «покупка иностранной валюты» - 8,4%, «выдача ссуд» - 1,2%, оставшиеся расходы отнесены к категории «прочее».

Несмотря на общее снижение поступлений от продажи иностранной валюты, Южно-Казахстанский филиал напротив отмечает рост поступлений от этого вида операций. И проведя собственный анализ, отмечает, что, несмотря на укрепление тенге и снижение привлекательности иностранных валют, население по-прежнему активно использует иностранную валюту при расчетах при приобретении недвижимости и других крупных покупок (автомобилей, техники и др.).

На валютном рынке в течение 1 квартала 2005 года сложилась следующая ситуация в сравнении с 4 кварталом 2004 года.

По доллару США отмечено снижение объемов покупок по всем областям Казахстана, при этом наибольшее снижение зарегистрировано в Западно-Казахстанской области на 31,6%, в Атырауской области на 29,0% и в Мангистауской области на 27,9%. По продаже объемы операций снизились в 10 областях в среднем на 9,8%, в 6 областях отмечено увеличение объемов операций в среднем на 11,8%.

По евро отмечено увеличение объемов покупки в 9 областях в среднем в 8 областях на 23,% и в г. Астане в 3 раза. Снижение объемов покупки отмечено в 7 областях в среднем на 13,8%. По операциям продажи снижение объемов отмечено в 12 областях в среднем на 23,7%, увеличение отмечено в 4 регионах: в г. Астана на 65,2%, в Костанайской области на 58,4%, в Атырауской области на 36,7% и в Южно-Казахстанской области на 5,8%.

По российскому рублю по операциям покупки отмечено во всех областях в среднем на 22,4%. По операциям продажи снижение отмечено в 15 областях в среднем на 19% и в Южно-Казахстанской отмечено увеличение объемов операций на 43,8%.

Наибольший удельный вес по видам валют в 1 квартале пришелся на операции с евро, затем на операции с долларом и наименьший удельный вес пришелся на российский рубль.

По средневзвешенным курсам также сложилась разнонаправленная динамика. Так по доллару США как по покупке так и по продаже отмечено снижение средневзвешенного курса на 0,6% и 0,9% соответственно.

По евро по покупке в 3 областях отмечено снижение курса в среднем на 0,8%, по 13 областям отмечено увеличение в среднем на 0,7%. По продаже средневзвешенный курс снизился в 3 областях – на 1,1% и увеличился в 13 областях на 0,7%.

Наибольшие изменения средневзвешенного курса отмечены по российскому рублю. По покупке в 2 областях отмечено снижение – на 0,8%, в 14 областях увеличение на 2,5%. По продаже в 1 области отмечено снижение средневзвешенного курса на 0,1% и в 15 областях отмечено его увеличение на 2,1%.

За январь-февраль 2005 года в сравнении с соответствующим периодом прошлого года по всей республике отмечается рост средней номинальной заработной платы на одного работника.

Наибольший рост номинальной заработной платы за указанный период отмечен в Кызылординской области на 20,3%, в Северо-Казахстанской области и в г. Астана на 16,5% по каждому региону, наименьший – в Западно-Казахстанской области на 5,6%.

Как и прежде сохраняется значительный разрыв доходов населения по региональному признаку. Самая высокая номинальная заработная плата отмечена в Атырауской и Мангистауской областях – 54,6 тыс. тенге и 51,2 тыс. тенге соответственно, тогда как самый минимальный показатель отмечен в Южно-Казахстанской, Северо-Казахстанской и Акмолинской областях – 19,3 тыс. тенге, 19,8 тыс. тенге и 18,9 тыс. тенге соответственно.

В большинстве регионов максимальную заработную плату получают работники горнодобывающей промышленности (в среднем 68 тыс. тенге), работники финансовой сферы (в среднем 46 тыс. тенге), работники транспорта и связи (в среднем 40 тыс. тенге), а самую минимальную – работники сельского хозяйства (в среднем 10 тыс. тенге), работники здравоохранения (в среднем 14 тыс. тенге), работники образования (в среднем 12 тыс. тенге), работники лесоводства, рыбоводства (в среднем 8 тыс. тенге).

Динамика численности занятых по регионам складывалась разнонаправленно, основную роль в этом сыграла скрытая безработица. В итоге наивысший уровень официальной безработицы за 1 квартал 2005 года сложился в Павлодарской области – 2,4%, в Восточно-Казахстанской и Западно-Казахстанской областях – 2,2% по каждой области.

Аналогичная динамика складывалась и по просроченной задолженности по заработной плате рабочим и служащим. Наибольший объем задолженности зафиксирован в Актюбинской, Павлодарской и Южно-Казахстанской областях, который составил 1738,5 млн. тенге, 1530,4 млн. тенге и 1275,5 млн. тенге соответственно. Наибольшие суммы просроченной задолженности по оплате труда как и прежде приходятся на обрабатывающую промышленность, предприятия строительства, а также сельское хозяйство.

На основе вышеизложенного анализа можно сделать следующие выводы.

- За 1 квартал 2005 года индекс потребительских цен в ряде регионов превысил среднереспубликанский показатель инфляции – 101,9% (г. Астана, г. Алматы, Восточно-Казахстанская, Павлодарская, Костанайская, Жамбылская, Атырауская и Северо-Казахстанская области).

- Основными факторами, повлиявшими на рост потребительских цен, явились повышение цен на продовольственные товары, что в свою очередь объяснялось сезонным фактором.

- В 1 квартале 2005 года развитие промышленного производства сложилось неоднозначно, при этом полный спад производства (в горнодобывающей и обрабатывающей промышленности, а также в производстве и распределении газа и воды) отмечен в Карагандинской области, где индекс физического объема производства составил к соответствующему периоду 2004 года 82,7%.

- В сельском хозяйстве отмечается рост показателей по всем регионам Казахстана. Как и прежде основными производителями сельхозпродукции являются крестьянские хозяйства, на долю которых приходится около 90% от всего объема продукции.

- Развитие депозитного рынка страны характеризуется увеличением объемов депозитов практически во всех областях, за исключением г. Астана, где произошло снижение объемов депозитов по остаткам на 3,8%.

- По всем областям Казахстана отмечается рост объемов кредитования. При этом сохранилась тенденция роста доли долгосрочных кредитов.

- В 1 квартале 2005 года отмечается снижение объемов эмиссии по сравнению с 4 кварталом 2004 года, однако это является вполне характерной ситуацией для отчетного периода. При этом снижение, как правило, происходит в январе в связи с завершением года, окончательными налоговыми расчетами предприятий и пр.

- В 1 квартале 2005 года наблюдалось падение объемов операций покупки/продажи по доллару США и российскому рублю, при этом операции покупки/продажи по евро в большинстве областей напротив возросли.

- В 1 квартале 2005 года по всей республике отмечалось повышение средней номинальной заработной платы.

**Қазақстан Республикасы аймақтарының 2005 жылғы 1-тоқсандағы
әлеуметтік-экономикалық дамуы**

Жақыпбек Л.Б.,
Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің
Зерттеу және статистика департаментінің
Стратегия және талдау басқармасының бас маманы-талдаушысы

Осы мақалада Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің аумақтық филиалдары ұсынған есептер негізінде облыстардың 2005 жылғы бірінші тоқсандағы әлеуметтік-экономикалық дамуына талдау берілген.

Инфляцияның жалпы деңгейін сипаттайтын тұтыну бағаларының индексі 2005 жылғы 1-тоқсанда облыстық статистика басқармаларының деректері бойынша әр аймақ бойынша, Астана қаласында және Атырау облысында 103,4%, сондай-ақ әр облыс бойынша Қостанай және Шығыс Қазақстан облыстарында - 103,2% неғұрлым жоғары болды. Көрсетілген облыстарда, сол сияқты қалғандарында баға индексінің өсуі негізінен азық-түлік тауарларына бағаның өсуі есебінен болды.

Тұтыну бағаларының ең төменгі индексі Қызылорда және Ақмола облыстарында әр облыс бойынша 101,2% болды.

Азық-түлік сегментіндегі бағаның ең жоғары өсуі Астана қаласында - 105,4% және Шығыс Қазақстан облысында 104,0%, ең төменгі өсуі Ақмола облысында - 100,7% болып белгіленді.

Бұл ретте есепті кезеңде, маусымдық факторға байланысты, жемістер мен көкөністерге бағаның күрт өсуі байқалды – Қарағанды облысы - 22,7%, Астана қаласы – 22,2%, Ақтөбе облысы – 21,5%, Алматы қаласы – 20,4%, Шығыс Қазақстан облысы – 16,2%, Жамбыл облысы – 15,4% және Маңғыстау облысы – 14,4% өсті.

Сондай-ақ ет және ет өнімдері бағасының өсуі байқалды. Шығыс Қазақстан облысында 6,8%, Атырау облысында - 5,8%, Солтүстік Қазақстан облысында – 5,8% және Маңғыстау облысында – 5,6% неғұрлым көп өсуі тіркелді. Солтүстік Қазақстан және Атырау филиалдары атап көрсеткендей, маусымдық факторлармен қатар, еттің және ет өнімдерінің қымбаттауына мал мен құстарға арналған жем бағасының өсуі, еттің сатып алу бағасының қымбаттауы (1,2-1,3 есе), жергілікті өндірушілердің өнімді неғұрлым тез сататын ресей нарықтарына басымдық беруі әсер етті. Павлодар филиалы облыстағы ет бағасы өсуінің негізгі себебі өткен жылдың екінші жартысында басталған барлық санаттағы шаруашылықтарда мал басының барлық түрлерінің қысқаруы деп атап көрсетті.

Мал шаруашылығын ұстап тұруға бағаның көтерілуі салдарынан сүтке және сүт өніміне баға өсті. Неғұрлым өсу Алматы қаласында - 4,7%, Қостанай облысында - 2,4% және Қызылорда облысында - 2,1% байқалды.

Нанның және нан өнімдері бағасының Батыс Қазақстан облысында 4,7%, Астана қаласында 2,8% және Шығыс Қазақстан облысында 2,3% неғұрлым көп өсуі байқалды.

Сонымен қатар азық-түлік тауарлары бағасының жалпы өсіміне тежеуші ықпал ретінде іс жүзінде барлық облыстарда байқалған жұмыртқа бағасының маусымдық төмендеуі болды. Неғұрлым төмендеу Павлодар облысында 15,7%, Батыс Қазақстан облысында 14,7%, Қостанай облысында 13,8% және Маңғыстау облысында 12,4% байқалды.

2005 жылғы 1-тоқсан үшін азық-түлікке жатпайтын тауарлар бөлігінде 4 облыс бойынша баға индексінің төмендеуі Қызылорда облысында 99,8%, Павлодар облысында 99,5%, Жамбыл облысында 99,3% және Ақмола облысында - 99,5% болды. Қалған облыстарда азық-түлікке жатпайтын тауарлар бойынша баға индексі өсті және неғұрлым көп индекстің мәні Атырау облысында 103,8 % болып қалыптасты.

Маусымдық фактор салдарынан киім және аяқ киім бағасының неғұрлым көп көтерілуі байқалды. Батыс Қазақстан облысында аяқ киімге бағаның көтерілуі 105,9%, киімге – 106,1%, Атырау облысында 102,3% және 109,9% және Қарағанды облысында тиісінше 106,5% және 105,0% болды. Бұл ретте Оңтүстік Қазақстан филиалы атап өткендей, баға көтерілуінің қосымша факторларының бірі Қырғызстандағы жағдай болып табылады, себебі көрсетілген тауарлар осы аймақтарға негізінен осы елден әкелінеді.

Бензин мен дизель отыны бойынша облыстарға қатысты бағаның өзгеру динамикасы түрлі бағытта қалыптасты. Бензиннің бағасы 11 облыста төмендеді, 5 облыста көтерілді. Бұл ретте неғұрлым көп төмендеуі Жамбыл облысында 19,5%, Қызылорда облысында 18,1% және Батыс Қазақстан облысында 15,2%, неғұрлым көп өсуі Атырау облысында 7,7% және Оңтүстік Қазақстан облысында 6% байқалды.

Ақылы қызмет көрсету бөлігі бойынша бағаның неғұрлым көп өсуі Жамбыл облысында – 105%, Павлодар облысында – 104,9%, Шығыс Қазақстан облысында – 104,6%, ең төменгі өсуі Ақмола облысында – 100,1%, Қостанай облысында – 100,5% және Алматы қаласында – 100,6% болды.

Облыстардың көпшілігінде тұрғын үй коммуналдық қызмет көрсету бағасының өсуі, атап айтқанда тұрғын үйді жалға алғаны, электр энергиясы, сондай-ақ негізгі тұрғын үйді ұстау бойынша қызмет көрсетуге ақының өсуі есебінен байқалды. Неғұрлым көп өсу Жамбыл облысында 8,7%, Павлодар облысында 7,5% және Шығыс Қазақстан облысында 5,1% байқалды. Алайда, бұл ретте 5 облыста тұрғын үй коммуналдық қызмет көрсетуге баға жылдың басынан бастап өзгерген жоқ.

Жолаушылар көлігінің қызметі автомобиль және теміржол тасымалдауына тарифтердің өсуі салдарынан қымбаттады. Неғұрлым көп өсу Батыс Қазақстан облысында 16,1% және Шығыс Қазақстан облысында 7,4% байқалды.

Сондай-ақ медициналық қызмет көрсетуге бағаның орташа алғанда 1,4% және білім беру қызметіне орташа алғанда 2,1% өсуі байқалды.

2005 жылғы 1-тоқсан үшін ең төменгі күн көріс деңгейінің мөлшері республиканың барлық облыстарында көтерілді және орташа алғанда өсу 295 теңге болды. Ең төменгі күн көріс деңгейінің көрсеткіші бұрынғысынша Маңғыстау және Атырау облыстарында тиісінше 7624 теңге және 7286 теңге неғұрлым жоғары, Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстарында, тиісінше 5214 теңге және 5130 теңге ең төмен болды.

Экономиканың нақты секторында түрлі бағыттағы баға динамикасы қалыптасты. Мәселен, облыстардың көпшілігінде өнеркәсіпте өндіруші кәсіпорындар бағаларының өсуі байқалды және неғұрлым көп көрсеткіш Қостанай облысында - 23,1% және Ақтөбе облысында - 15,4% болып тіркелді, бұл ретте Қызылорда және Оңтүстік Қазақстан облыстарында бағаның тиісінше 10,7% және 0,4% төмендеуі байқалды.

Ауыл шаруашылығында неғұрлым көп өсу Ақтөбе және Атырау облыстарында тиісінше 8,2% және 5,8% байқалды, бұл ретте ауыл шаруашылық өнімін берушілер бағаларының шамалы төмендеуі Қарағанды және Солтүстік Қазақстан облыстарында тиісінше 1,4% және 0,5% байқалды.

Құрылыста бағаның көтерілуі барлық облыстар бойынша байқалды, бұл ретте ең көп өсу Ақтөбе облысында 7,9% болып тіркелді.

Бағаның ең аз өсуі жүк тасушы кәсіпорындарда байқалды, бұл ретте 8 облыста бағаның өсуі 1% асқан жоқ, ал қалған облыстарда баға мүлдем өзгерген жоқ.

2005 жылғы 1-тоқсанда іс жүзінде республиканың барлық облыстарында экономикалық өсу байқалды. Өнеркәсіптік өндірістің нақты көлемі индексінің неғұрлым көп көрсеткіші өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда Батыс Қазақстан облысында – 141,5%, Маңғыстау облысында – 114,5% және Павлодар облысында – 113,0% тіркелді, бұл ретте Қарағанды облысында өндірістің құлдырауы байқалды, мұндағы нақты көлем индексі 82,7% болды.

Кен өндіру өнеркәсібінде өндіріс көлемінің жалпы өсуі кезінде мынадай төрт облыста: Ақмола облысында 51,6%, Оңтүстік Қазақстан облысында 34,6%, Шығыс Қазақстан облысында 13,5% және Қарағанды облысында 8,9% төмендеуі байқалды.

Ақмола филиалы атап өткендей, төмен түсу құрамында алтын бар қойыртпаны өндірудің 75,2%, доломиттің 18,2% азаюы есебінен болды.

Оңтүстік Қазақстан филиалының ақпараты бойынша аймақта өндірістің төмендеуі себебі мәрмәр - 57%, қиыршық тас пен ұсақ тас кесектері - 50,9% және барий сульфаты - 40,7% өндіру көлемінің төмендеуі болып табылады.

Шығыс Қазақстан облысында өндіріс көлемінің төмендеуі себебі құрамында алтын бар кен - 36%, қорғасын-мырыш кені - 21,2%, мыс кені - 14,8%, тас көмір - 13,8% өндіру көлемінің төмендеуі болып табылады.

Қарағанды филиалы өндіріс көлемінің төмендеу себебінің арасынан көмір өндірудің - 8,4%, сондай-ақ марганец қойыртпасының - 8,7% төмендеуін атап өтеді.

Алайда, өндірістің айтарлықтай төмендеуіне қарамастан кен өндіру саласының үлесі көрсетілген облыстарда орташа алғанда 15% аспайды.

Бұл ретте 12 облыста кен өндіру өнеркәсібінің өсуі байқалды және нақты көлем индексінің неғұрлым көп көрсеткіші Батыс Қазақстан облысында – 146,2%, Алматы облысында – 118,3%, Маңғыстау облысында – 115,5% және Ақтөбе облысында – 114,6% болып қалыптасты.

Өндірістің өсуі өңделмеген мұнай (орташа алғанда мұнай өндіруші облыстар бойынша 12%), жолай газ (орташа алғанда 40%), газ конденсатын (орташа алғанда 54,6%) өндіру, мұнай өндіру (орташа алғанда 50%) бойынша қызмет көрсету, көмір және лигнит (орташа алғанда 12%) өндіру, хром кенін (орташа алғанда 8%) өндіру, темір кенін (орташа алғанда 60%) өндіру есебінен қамтамасыз етілді.

Осындай жағдай өңдеуші өнеркәсіпте де қалыптасты. Өндірістің жалпы өсіміне қарамастан салалардың мынадай үш облыста: Қарағанды облысында 16,8%, негізінен металлургиялық өнеркәсіп өндірісінің 26% төмендеуі есебінен; Ақтөбе облысында 4,2%, тоқыма өнеркәсібі өндірісінің 44,2% төмендеуі есебінен, целлюлоза-қағаз өнеркәсібінің 11,5%, сондай-ақ химия өнеркәсібі өндірісінің 1,6%; Жамбыл облысында 2,1%, азық-түлік өнеркәсібі өндірісінің 5,3% және химия өнеркәсібінің 6,3% төмендеуі есебінен азаюы байқалды.

Бұл ретте қалған 13 облыста өңдеуші өнеркәсіп өндірісінің белсенді өсуі байқалды және нақты көлем индексінің неғұрлым көп көрсеткіші өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда Қызылорда облысында – 138,4%, Маңғыстау облысында – 132,0%, Павлодар облысында – 125,3% және Ақмола облысында – 126,5% болды.

Машина жасау кешені кәсіпорындарында неғұрлым оң динамика қалыптасты. Солтүстік Қазақстан филиалы атап өткендей, өнімді шығару өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 1,5 есе ұлғайды. Машина жасаудың жоғары өсу қарқынын қалыптастыруға мұнайгаз бұрғыларын өндіруге, пайдалануға және жөндеуге арналған, көлік машиналарын, жалпы егін оратын тіркемелер, сыйымдылығы аз қозғағыштар, сондай-ақ басқа жабдықтар мен «ПЗТМ» АҚ, «ЗИКСТО» АҚ, «Мұнаймаш» АҚ, «Ауыл шаруашылық техникасы зауыты», «Киров атындағы зауыт» және басқа кәсіпорындардың көлік құралдарын жасауды дамытуға арналған жаңа машиналар мен жабдықтар өндірісін игеру оң ықпал етті. Қызылорда облысында машина жасау 60% астам, Алматы қаласында – 71,3% өсті.

Павлодар облысында жұмыс істейтін өндірістерді қайта құрастыру және техникалық қайта жарактандыру, ғылыми және ресурс жинақтау технологияларын өндіру жұмысы жалғасты. Жергілікті атқарушы органдар импорттың орнын басатын өндірістер ұйымдастыруға көмек көрсетті. Мәселен, «Кастинг» ЖШС жылына қуаттылығы 300 мың тонна прокатпен арматуралық болат өндіруді игерді, сондай-ақ республиканың мұнайгаз өнеркәсібі үшін үлкен диаметрлі тігі жоқ болат құбырлар өндірісін дайындау жүргізіліп жатыр.

Сондай-ақ облыстардың көпшілігінде металлургия, химия, целлюлоза-қағаз, тағам, тоқыма және тігін өнеркәсіптерінің өсуі байқалды.

Газ және су өндіру мен бөлу Атырау облысында 56%, Жамбыл облысында 38,7%, Ақтөбе облысында 20,8% және Астана қаласында 21,8%, Павлодар, Қарағанды облыстарында көбейді және Алматы қаласында өндірістің тиісінше 7,5%, 2,1% және 0,3% төмендеуі байқалды.

2005 жылғы 1-тоқсанда Қазақстанның көптеген облыстарында ауыл шаруашылығы өнімі көлемінің өсуі байқалды. Есепті кезеңдегі неғұрлым көп өсу 2004 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда Павлодар облысында 15,1% және Маңғыстау облысында 11% белгіленді, неғұрлым аз өсу Алматы облысында 0,2% байқалды. Өндірістің көбеюі негізінен мал шаруашылығы жалпы өнімінің өсуімен байланысты болды: сүт сауу, ет, жұмыртқа өндіруді өсіру. Солтүстік астықты облыстарда көктемгі егіс жұмыстары жүргізілді, кейбір облыстарда дәнді дақылдар егетін егістіктер көбейді.

Ауыл шаруашылығы өнімінің негізгі өндірушілері бұрынғыдай үй және шаруа қожалықтары болып табылады, олардың үлесіне өнімнің барлық көлемінің 90% тиесілі.

Ауыл шаруашылығын қаржыландыру жалғасуда. Атырау облысында ауыл шаруашылығы өнімін өндірушілерді техникамен қамтамасыз етуге арналған «Қазагроқаржы» АҚ-ның өкілдігі ашылды, облыс ауыл шаруашылық техникасын лизинг негізінде жеткізудің республикалық

бағдарламасына енгізілді. 2005 жылғы 1-тоқсанда 22 ауыл шаруашылығы өнімін өндіруші лизингке МТЗ-80УК 22 тракторын алды.

Асыл тұқымды шаруашылықтарға жоғары тұқымы бар ұрғашы мал ұстауға қолдау көрсету үшін 2004 жылы облыстық бюджеттен 42,0 млн. теңге сомаға субсидиялар төленді. 2005 жылы осы мақсатқа 71 млн. теңге көзделді, оның ішінде ағымдағы жылдың 1-тоқсанында 33,1 млн. теңге төленді.

Тұтастай алғанда республика бойынша инвестициялардың өсуі байқалады. 2005 жылғы 1-тоқсандағы неғұрлым жоғары көрсеткіштер өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда Қарағанды облысында 2,2 есе, Атырау облысында 2 есе және Солтүстік Қазақстан облысында 1,5 есе болғандығы байқалды. Инвестициялар көлемінің төмендеуі Жамбыл облысында 29,2% тіркелді.

Инвестициялар кен өндіруге, өңдеу өнеркәсібіне, ауыл шаруашылығына, көлікке және байланысқа бағытталды. Бұл ретте инвестициялардың үлкен бөлігі негізгі капиталға салынды.

Көптеген облыстарда қолайлы инвестициялық ахуал құру стратегиялық бағыттардың бірі болып табылады. Маңғыстау облысында көмірсутекті шикізаттар игеруге, теңіз көлігін дамытуға, сондай-ақ «Ақтау теңіз порты» арнайы экономикалық аймағын дамытуға арналған инвестицияларды қарқынды тарту жоспарланды.

«Сoug EL Согporation» компаниясы Алматы облысында «Форд-Моторс Корпорейшн» компаниясының автомобильдерін шығаруды ұйымдастыруға ниет етіп отыр. Бұдан басқа жалпы сомасы 9,8 млрд. теңгеге 17 инвестициялық жобаны жүзеге асыру жоспарланды. Қарасай ауданында «Кока-Кола Алматы Ботлерс» БК ЖШС зауытын, Іле ауданында «Еурокерамика» ЖШС кафель плиткасын шығару зауытын және басқаларын салу болжанып отыр.

Атырау облысында ірі инвестициялық жобалар: Атырау МӨЗ қайта салуды, «Теңізшевройл» ЖШС-нің екінші деңгейдегі зауытының жобасын, «Аджип ККО» консорциумының «Қашаған» кен орнын игеруін жүзеге асыру бойынша жұмыстар жасалынауда.

Кәсіпорындар мен жеке тұлғалардың (оның ішінде кредиттер) меншікті қаражаты инвестициялардың негізгі көзі болып табылады – олардың үлесіне 75,2% жуық тиесілі, осыдан кейін мемлекеттік бюджеттің қаражатына – олардың үлесіне 9,4% жуық тиесілі және шетелдік инвестициялардың үлесіне 17% жуық тиесілі.

Экономиканың құрылыс секторы белсенді даму үстінде. 2005 жылғы 1-тоқсан үшін осы саланың неғұрлым көп өсуі өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда Солтүстік Қазақстан облысында 3,6 есе, Павлодар облысында 71,8% және Шығыс Қазақстан облысында 69,8% болды. Бұл ретте орындалған жұмыстардың едәуір бөлігі жаңа құрылысқа, жұмыс істеп тұрған объектілерді қайта салуға, техникалық қайта жарақтандыруға, одан кейін күрделі және ағымдағы жөндеуге тиесілі.

Сондай-ақ инвестициялардың тұрғын үй құрылысына өсуі байқалады. Есепті кезеңде бөлінген қаражаттың неғұрлым көп көлемі Астана қаласында – 10,7 млрд. теңге, Алматы қаласында – 4,9 млрд. теңге, Алматы облысында – 4,3 млрд. теңге және Атырау облысында – 2,1 млрд. теңге болғандығы байқалды, бөлінген қаражаттың неғұрлым аз көлемі Қызылорда облысында – 403,4 млн. теңге, Қостанай облысында – 364,1 млн. теңге және Павлодар облысында – 176,9 млн. теңге болды. Алайда, бұл ретте, көрсетілген облыстар бойынша өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда үш облыс бойынша орташа бөлінген қаражат көлемінің 3,4 есе өсуі байқалды.

Сондай-ақ қалалар сияқты, ауылдық жерлерде де тұрғын үй құрылысының өсуі байқалады.

Алматы қалалық филиалы, Маңғыстау және Батыс Қазақстан филиалдары атап өткендей, тұрғын үйдің 1 шаршы метр үшін құрылыс шығындары тиісінше 41,6 мың теңге, 24 мың теңге және 20,6 мың теңге болды.

Белсенді экономикалық өсуге қарамастан, экономиканың нақты секторының дамуына көптеген проблемалардың болуы әлі де кедергі болып отыр. Филиалдардың көпшілігі атап өткендей, негізгі құрал-жабдықтардың жоғары тозу дәрежесі, өнімнің төменгі бәсекелестігі, маркетинг пен менеджменттің төменгі деңгейі, кооперациялық байланыстардың жоғалуы, тұтынушылардың төлем жасауға қабілетсіздігі, өткізу нарықтарының жетіспеушілігі, білікті қызметкерлердің жетіспеуі экономиканың нақты секторының кәсіпорындарын дамытудың негізгі проблемасы болып қалуда.

Маңғыстау облысында аймақтағы жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындары 50% ғана жұмыс істейді, бұл Түркия, Қытай және басқа елдерден әкелінетін неғұрлым арзан дайын бұйымдардың жоғары бәсекелестігіне байланысты болды.

Бұл ретте, Атырау облысының нақты секторы кәсіпорындарының пікірі бойынша өндірісті жетілдіру проблемасы банктік кредиттерге қол жетпегендіктен болып отыр. Жергілікті тауар өндірушілердің тиісті стандарттағы өнім шығару үшін қазіргі заманға сай цех немесе технологиялық желілер сатып алуға қаржылық мүмкіндіктері жоқ. Жоғары пайыздық ставкалар, кепіл мүлігінің төменгі бағасы, кредиттерді қайтарудың аз мерзімі тиісті жабдықты кредитке сатып алуға мүмкіндік бермейді. Мұның бәрі соңында көптеген шаруашылық субъектілерінің тоқтауына әкеледі.

Техника мен жабдықтың тозу проблемасы әсіресе ауыл шаруашылығында өте қиын мәселе болып тұр.

Маңғыстау филиалы атап өткендей, соңғы он жылда машиналар паркі мүлдем жаңарған жоқ, ал ауыл шаруашылық техникасының тозуы 80% астам болды, бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуын айтарлықтай тежейді. Бұдан басқа, кепіл мүлігі шешілмеген проблема болып қалды, бұл шаруа қожалықтарының кредиттер алуын қиындатады.

Көптеген ауыл шаруашылықтары егін егу жұмыстары кезінде ерекше мәселе болатын жанар-жағар май материалдарын қамтамасыз етуде қиыншылықтарға кездеседі. Жергілікті органдардың жанар-жағар май материалдарына бөлетін бюджеттік қаражаты қажеттілікті өтемейді, сондай-ақ шарттар жасаумен қиындықтар туындайды және дизель отынын жеткізу қанағаттанарлықсыз.

Көптеген облыстардың құрылыс компаниялары тапсырыстар портфелін қалыптастыруда қиыншылықтарға кездеседі, осы саладағы жоғары бәсекелестікті, материалдардың жоғары құнын, сондай-ақ салықтардың жоғарғы деңгейін көрсетеді.

Депозит нарығының 2005 жылғы 1-тоқсандағы дамуы көпшілік облыстағы депозиттер көлемінің ұлғаю үрдісімен сипатталады. Депозит көлемінің неғұрлым көп өсуі өткен жылдың осы тоқсанымен салыстырғанда Батыс Қазақстан облысында 14,9%, Алматы қаласында 10% және Павлодар облысында 9,8% байқалды. Депозиттер көлемінің Астана қаласында 3,8% төмендеуі байқалды.

Депозиттердің өсуі негізінен аймақтарда экономикалық жағдайдың жақсаруына, халық табысының ұлғаюына, халықтың банк жүйесіне сенімінің артуына, халықтың салымдарын сақтандыру жүйесінің жұмыс істеу нәтижесіне, сондай-ақ кәсіпорындардың қаржылық жай-күйінің жақсаруына байланысты болды. Бұдан басқа, банктер қатаң бәсекелестік жағдайында жаңа салымшыларды тарту үшін салымдар мен қосымша қызмет көрсету тізбесін кеңейту жөніндегі жұмысты жүргізуде.

Ұлттық валютадағы салымдардың өсу үрдісі жалғасты, бұл теңгенің нығаюымен, шетелдік валюта бағамдарының тұрақсыздығымен, сондай-ақ банктер ұлттық валютадағы салымдар бойынша ұсынған тартымды сыйақы ставкаларымен түсіндірілді. Қорытындысында теңгедегі салымдардың ең көп үлес салмағы 2005 жылғы наурыз айының аяғында Қостанай, Солтүстік Қазақстан және Шығыс Қазақстан облыстарында тиісінше – 76,4%, 69,3% және 68,4% болды. Неғұрлым төмен үлес салмағы Атырау облысында, Алматы және Астана қалаларында тиісінше 55,5%, 55,8% және 42,0% болды.

2005 жылғы 1-тоқсанда орташа алынған ставкалар бойынша түрлі бағыттағы динамика байқалды. Теңгелік депозиттер бойынша ставкалардың есепті кезеңдегі ұлғаюы 7 облыста орташа алғанда 0,9 п.т. болды, төмендеу 7 облыста орташа алғанда 2,3 п.т. болды. 2 облыс бойынша орташа алынған ставкалар жыл басынан бастап өзгерген жоқ.

Теңгелік депозиттер бойынша ең жоғары орташа алынған ставка Павлодар облысында 10,2%, Қарағанды және Ақмола облыстарында әрбір облыс бойынша 9,4% болып тіркелді. Ең төменгі ставка Ақтөбе облысында 4,8 % және Маңғыстау облысында 5,2% болды.

Шетел валютасындағы депозиттер бойынша ставкалардың ұлғаюы 4 облыста тіркелді, ұлғаю орташа алғанда 0,5 п.т. болды. 10 облыс бойынша ставкалардың орташа алғанда 1,0 п.т. төмендеуі байқалды және 2 облыста шетелдік депозиттер бойынша ставкалардың өзгерістері болған жоқ.

Шетел валютасындағы депозиттер бойынша ең жоғары орташа алынған ставка Қарағанды облысында 6,9%, Алматы және Ақмола облыстарында әр облыс бойынша 6,2% болып тіркелді. Ең төменгі ставка Солтүстік Қазақстан облысында - 2,5% және Шығыс Қазақстан облысында - 3,0% болды.

Салымшының түрі бойынша депозиттік базаны қараған кезде көптеген облыстарда тартылған депозиттердің едәуір бөлігі бұрынғыдай жеке тұлғалардың үлесіне тиесілі. Осындай депозиттердің депозиттік портфель құрылымының 90% астамын Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан, Алматы, Ақмола, Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан және Атырау облыстары және 80% астамын Қызылорда, Павлодар, Маңғыстау, Қостанай және Батыс Қазақстан облыстары құрайды. Астана және Алматы қалалары ерекше болды, мұндағы жеке тұлғалардың үлесіне салымдардың небары 38,2% және 43,2% сәйкес келді.

Депозиттердің жан басына шаққандағы көлемінің динамикасы 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте

Депозиттердің жан басына шаққандағы көлемі*
(резидент еместердің ағымдағы шоттарын және шоттарын ескермегенде)

Облыстар	2005 жылғы 1 қаңтар			2005 жылғы 1 сәуір		
	халық салымдарының жалпы көлемі (млн. теңге)	халық (мың адам)	жан басына шаққандағы (мың теңге)	халық салымдарының жалпы көлемі (млн. теңге)	халық (мың адам)	жан басына шаққандағы (мың теңге)
Ақмола	5460,0	747,6	7,3	5924,8	745,8	7,9
Ақтөбе	16226,9	678,4	23,9	17306,1	680,3	25,4
Алматы	4510,5	1589,5	2,8	4873,6	1595,2	3,1
Атырау	9847,3	463,7	21,2	9825,6	465,2	21,1
Шығыс Қазақстан	30408,1	1442,0	21,1	32040,6	1439,7	22,3
Жамбыл	6411,2	992,0	6,5	6775,2	995,3	6,8
Батыс Қазақстан	10425,8	606,7	17,2	11984,3	606,5	19,8
Қарағанды	50403,6	1331,6	37,9	52742,1	1332,1	39,6
Қостанай	19972,3	907,3	22,0	19998,4	905,9	22,1
Қызылорда	4320,7	612,0	7,1	4452,5	613,3	7,3
Маңғыстау	10867,0	361,7	30,0	11291,4	364,7	31,0
Павлодар	16134,6	743,9	21,7	17720,6	742,8	23,9
Солтүстік Қазақстан	8809,6	665,8	13,2	9531,7	664,7	14,3
Оңтүстік Қазақстан	10374,8	2193,5	4,7	10846,2	2202,6	4,9
Алматы қаласы	402953,9	1209,1	333,3	443315,7	1216,5	364,4
Астана қаласы	80869,8	529,4	152,8	77773,2	534,7	145,5

* Зерттеу және статистика департаментінің есептеуі бойынша

Тұтастай алғанда республика бойынша салымдардың көлемі жан басына шаққанда жыл басынан бастап 2 300 теңгеге ұлғая отырып, 2005 жылғы 1 сәуірде шамамен 47 400 теңге болды.

Кестеге қатысты алсақ, депозиттер көлемінің жан басына шаққандағы ең жоғары көрсеткіші Алматы және Астана қалаларында тиісінше 364,4 мың теңге және 145,5 мың теңге болды. Алматы, Оңтүстік Қазақстан және Жамбыл облыстарында бұл көрсеткіш ең төменгі тиісінше 3,1 мың теңге, 4,9 мың теңге және 6,8 мың теңге болды. Облыстар бойынша жан басына шаққанда ең жоғары және ең төменгі көрсеткіштерді бөлу жөніндегі жағдай жыл басынан бастап өзгермегендігін атап өткен жөн.

2005 жылғы 1-тоқсанда кредиттеу көлемінің ұлғаю үрдісі байқалды. Кредиттер бойынша негізгі борыштың Жамбыл облысында 22,7%, Астана қаласында 22,3% және Қызылорда облысында 18,5% неғұрлым көп өсу қарқыны байқалды. Атырау облысында 4,3% және Ақтөбе облысында 0,3% неғұрлым аз өсуі байқалды.

Есепті кезеңде ұлттық валютадағы кредиттердің үлесін бөлу мынадай түрде қалыптасты. Неғұрлым көп үлес салмағы Қызылорда, Жамбыл және Ақмола облыстарында – тиісінше 83,3%, 68,2% және 68% болып тіркелді. Атырау және Шығыс Қазақстан облыстарында – тиісінше 40,1% және 41,4% неғұрлым аз үлес салмағы тіркелді.

Кредиттер құрылымында кредиттеу мерзімдері бойынша ұзақ мерзімді кредиттердің басымдықпен өсуі байқалды. Нәтижесінде барлық дерлік аймақтар бойынша ұзақ мерзімді кредиттердің үлес салмағы 50% асып кетті және оның неғұрлым көп мәні Атырау облысында – 81,5%, Павлодар облысында – 78,1% және Маңғыстау облысында – 77,7% болып қалыптасты.

Кредиттер бойынша сыйақы ставкалары бойынша түрлі бағыттағы динамика байқалды. Теңгемен берілген кредиттер бойынша сыйақының орташа алынған ставкаларының төмендеуі 8 облыста байқалды, ол орта есеппен 0,6 п.т. төмендеді, көтерілуі 7 облыста байқалды, ол орташа алғанда 0,5 п.т. болды, 1 облыста өзгерістер болған жоқ. Теңгемен берілген кредиттер бойынша ең төменгі ставкалар Алматы қаласында – 13,9%, Астана қаласында – 15,8% және Ақтөбе облысында – 15,7% болып тіркелді. Ең жоғарылары – Алматы облысында - 22,2% және Ақмола облысында - 20,9% болды.

Шетел валютасымен берілген кредиттер бойынша ставка 12 облыста орташа алғанда 0,6 п.т. төмендеді, 3 облыста орташа алғанда 0,3 п.т. көтерілуі байқалды, 1 облыста өзгерістер болған жоқ. Шетел валютасымен кредиттер бойынша ең төменгі ставкалар Алматы қаласында 12,0% және Астана қаласында 13,8% болып тіркелді, ең жоғарылары – Жамбыл облысында 18,3% және Алматы облысында 18,0% болды.

Кредиттердің едәуір бөлігі бұрынғыдай сауда саласына бағытталды: олардың қысқа мерзімді кредиттер бойынша үлесі 11,6%-дан 49,8%-ға дейін болады, ұзақ мерзімді кредиттер бойынша – 8,6%-дан 28,1%-ға дейін; өнеркәсіпте: қысқа мерзімді кредиттер бойынша – 3,6%-дан 49,7%-ға дейін, ұзақ мерзімді кредиттер бойынша – 1,1%-дан 29,7%-ға дейін; құрылысқа: қысқа мерзімді кредиттер бойынша – 1,3%-дан 40,5%-ға дейін, ұзақ мерзімді кредиттер бойынша – 1,6%-дан 16,9%-ға дейін, ауыл шаруашылығында: қысқа мерзімді кредиттер бойынша – 0,3%-дан 36,8%-ға дейін, ұзақ мерзімді кредиттер бойынша – 0,7%-дан 32,2%-ға дейін; сондай-ақ көлік пен байланысқа: қысқа мерзімді кредиттер бойынша – 0,3%-дан 4,5%-ға дейін, ұзақ мерзімді кредиттер бойынша – 0,5%-дан 15,2%-ға дейін болды.

2005 жылғы 1-тоқсанда банктердің Қазақстанның барлық аймағындағы шағын кәсіпкерлік субъектілерін кредиттеудің өсу үрдісі жалғасты, оған Қызылорда облысы кірмейді, мұндағы ең жоғары төмендеу 30%, сондай-ақ Қостанай облысында 8,8% және Ақтөбе облысында 3,9% болды. Тұтастай алғанда шағын бизнеске берілген кредиттер көлемінің неғұрлым көп ұлғаюы Алматы облысында 3,8 есе, Оңтүстік Қазақстан облысында 45,1% және Жамбыл облысында 43,9% болды.

2005 жылғы 1-тоқсанда Қазақстанның барлық дерлік облыстарында 2004 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда қолма-қол ақша эмиссиясы көлемінің төмендеуі байқалды. Төмендеу тұтастай алғанда, барлық аймақтар бойынша 11%-дан 57%-ға дейін болды. Мұндай жағдай есепті кезеңге тән болып табылады, себебі эмиссия көлемінің негізгі төмендеуі қаңтар айында байқалады, бұл жылдың аяқталуына, кәсіпорындардың түпкілікті салықтық есеп айырысуларына байланысты, екінші деңгейдегі банктер осы кезеңде мүлдем нығайтылмайды, тек қолма-қол ақшаны филиалдардың кассасына өткізеді.

Алайда филиалдар өткен жылы өткізген статистикалық талдау көрсеткендей, ақпан және наурыз айларында эмиссиялық нәтиже оң болып қалыптасады. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің қажеттіліктері өседі, өнеркәсіптік өнім шығару біртіндеп өседі, бөлшек тауар айналымы ұлғаяды, бұл ретте әлеуметтік төлемдер, зейнетақылар төлеудің бұрынғы деңгейі сақталады.

Соған қарамастан, қолма-қол ақша эмиссиясы өсуінің экономикалық тұрғыда негізделген себептеріне қарамастан, Павлодар филиалы тауар және қызмет көрсету нарығына қатысушылардың арасындағы есеп айырысулардың негізгі үлесі қолма-қол ақшамен (орта, шағын кәсіпорындар және жеке кәсіпкерлер) жүзеге асырылатындығына, мұның өзі бюджетке аударымдарды қысқарту мақсатында кірістерді жасырудың бір әдісі болып табылатындығына баса назар аударады. Бұл өз кезегінде айналыстағы қолма-қол ақша көлемінің ұлғаюына ықпал етеді. Сондай-ақ филиал қолма-қол жасалмайтын есеп айырысу жүйесінің әлсіз дамуын атап көрсетеді, мұны қазіргі уақытта қолданылып жүрген төлем карточкалары жүйесінің ұтымсыз жұмыс істеуі және негізінен сатып алынатын тауарлар мен қызмет көрсетуге есеп айырысу үшін ғана қолданылатыны туралы фактілер растайды. Мұндай жағдай Қазақстанның барлық дерлік облыстарында қалыптасқан.

Қолма-қол ақша эмиссиясының көбеюіне, әсіресе өнеркәсіптің жеңіл, тамақ және басқа да түрлері нашар дамыған, ауыл шаруашылық өнімі жеткіліксіз аймақтардан тапшы тауарлар әкелінетін аймақтарға қолма-қол ақша миграциясы әсер етеді.

Есепті кезеңде екінші деңгейдегі банктер филиалдарының кассалары арқылы өтетін қолма-қол ақша ағынын талдау өткен кезеңмен салыстырғанда барлық дерлік облыстар бойынша қолма-қол ақшаның кіріс, шығыс бөліктері бойынша айналымдарының төмендеуін көрсетті.

Екінші деңгейдегі банктер филиалдарының кассалық айналымының кіріс бөлігінің түсімдер құрылымында мынадай түсімдер басым болып қалды: “ұйымдар мен кәсіпорындардан” – 32,1%, “шетел валютасын сатудан” – 17,2%, “жеке тұлғалардың депозиттеріне түсімдер” – 13,6%, қалған түсімдер “басқалары да” санатына жатқызылды.

Қолма-қол ақшаны жұмсаудың негізгі бағыттары мыналар болып табылады: “жеке тұлғалардың депозиттерін алу” – 18,2%, “банкоматтарды толықтыру” – 16,2%, “зейнетақы мен жәрдемақы төлеу” – 9,8%, “еңбекақы төлеу” – 8,7%, “шетел валютасын сатып алу” – 8,4%, “несие беру” – 1,2%, қалған шығыстар “басқалары да” санатына жатқызылды.

Шетел валютасын сатудан түскен түсімдердің жалпы төмендеуіне қарамастан Оңтүстік Қазақстан филиалы керісінше операциялардың осы түрінен түскен түсімдердің өсуін атап өтеді. Және өзінің талдауын жүргізе келе, теңгенің нығаюына және шетел валютасы тартымдылығының төмендеуіне қарамастан, халықтың бұрынғыдай жылжымайтын мүлік сатып алған және басқа ірі сатып алу (автомобиль, техника және басқалары) кезінде есеп айырысқанда шетел валютасын белсенді түрде пайдаланатынын атап көрсетеді.

Валюта нарығында 2005 жылғы 1-тоқсанда 2004 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда мынадай жағдай қалыптасты.

Қазақстанның барлық облыстары бойынша АҚШ долларын сатып алу көлемінің төмендеуі байқалады, бұл ретте неғұрлым көп төмендеу Батыс Қазақстан облысында 31,6%, Атырау облысында 29,0% және Маңғыстау облысында 27,9% болып тіркелді. Сату бойынша операциялар көлемі 10 облыста орташа алғанда 9,8% төмендеді, 6 облыста операциялар көлемінің орташа алғанда 11,8% көбеюі байқалды.

Еуро бойынша сатып алу көлемінің көбеюі 9 облыста байқалды, орта есеппен 8 облыста 23% және Астана қаласында 3 есе көбейді. Сатып алу көлемі 7 облыста орташа алғанда 13,8% төмендеді. Сату операциялары көлемінің 12 облыста орташа алғанда 23,7% төмендеуі байқалды, көбеюі 4 аймақта: Астана қаласында 65,2%, Қостанай облысында 58,4%, Атырау облысында 36,7% және Оңтүстік Қазақстан облысында 5,8% болды.

Ресей рублі бойынша сатып алу операциялары барлық облыстарда орташа алғанда 22,4% болды. Сату операциялары бойынша 15 облыста орташа алғанда 19% төмендеуі байқалды және Оңтүстік Қазақстан облысында операциялар көлемінің 43,8% ұлғаюы байқалды.

1-тоқсанда валютаның түрлері бойынша неғұрлым көп үлес салмағы еуромен операцияларға, одан кейін доллармен операцияларға тиесілі және неғұрлым аз үлес салмағы ресей рубліне тиесілі.

Орташа алынған бағам бойынша түрлі бағыттағы динамика қалыптасты. Мәселен, АҚШ доллары бойынша сатып алу және сол сияқты сату бойынша орташа алынған бағамның тиісінше 0,6% және 0,9% төмендеуі байқалды.

Еуро бойынша сатып алу бағамының 3 облыста орташа алғанда 0,8% төмендеуі байқалды, 13 облыс бойынша орташа алғанда 0,7% көбеюі байқалды. Сату бойынша орташа алынған бағам 3 облыста – 1,1% төмендеді және 13 облыста 0,7% көбейді.

Орташа алынған бағамның неғұрлым көп өзгеруі ресей рублі бойынша байқалды. Сатып алу бойынша 2 облыста 0,8% төмендеуі байқалды, 14 облыста 2,5% көбеюі байқалды. Сату бойынша 1 облыста орташа алынған бағамның 0,1% төмендеуі байқалды және 15 облыста оның 2,1% көбеюі байқалды.

2005 жылғы қаңтар-ақпан айларында өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда тұтас республика бойынша бір қызметкердің орташа нақты жалақысының өсуі байқалды. Көрсетілген кезең үшін нақты жалақының ең көп өсуі Қызылорда облысында 20,3%, Солтүстік Қазақстан облысында және Астана қаласында әр аймақ бойынша 16,5%, ең аз өсуі – Батыс Қазақстан облысында 5,6% байқалды.

Аймақтық белгі бойынша халық кірісінің едәуір алшақтығы бұрынғыша сақталып отыр. Ең жоғары номиналдық жалақы Атырау және Маңғыстау облыстарында – тиісінше 54,6 мың теңге және 51,2 мың теңге болып белгіленді, ал ең төменгі көрсеткіш Оңтүстік Қазақстан, Солтүстік Қазақстан және Ақмола облыстарында тиісінше 19,3 мың теңге, 19,8 мың теңге және 18,9 мың теңге болып отыр.

Көптеген аймақта ең жоғары жалақыны кен өндіру өнеркәсібінің (орташа алғанда 68 мың теңге), қаржы саласының (орташа алғанда 46 мың теңге) қызметкерлері, көлік және байланыс қызметкерлері (орташа алғанда 40 мың теңге), ал ең аз жалақыны – ауыл шаруашылық қызметкерлері (орташа алғанда 10 мың теңге), денсаулық сақтау қызметкерлері (орташа алғанда 14 мың теңге), білім беру қызметкерлері (орташа алғанда 12 мың теңге) орман, балық шаруашылығының қызметкерлері (орташа алғанда 8 мың теңге) алады.

Аймақтар бойынша жұмыс істейтіндер санының динамикасы әр түрлі бағытта қалыптасты, бұл жерде жасырын жұмыссыздық негізгі рөл атқарды. Нәтижесінде ресми жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейі 2005 жылғы 1-тоқсанда Павлодар облысында – 2,4%, Шығыс Қазақстан және Батыс Қазақстан облыстарында – әр облыс бойынша 2,2% болып қалыптасты.

Осындай динамика жұмысшылар мен қызметшілердің жалақылары бойынша мерзімі өткен берешек бойынша да қалыптасты. Берешектің неғұрлым үлкен көлемі Ақтөбе, Павлодар және Оңтүстік Қазақстан облыстарында тіркелді, ол тиісінше 1738,5 млн. теңге, 1530,4 млн. теңге және 1275,5 млн. теңге болды. Еңбекақы төлеу бойынша мерзімі өткен берешектің неғұрлым көп сомасы өңдеуші өнеркәсіпке, құрылыс кәсіпорындарына, сондай-ақ ауыл шаруашылығына тиесілі болды.

Осылайша, жүргізілген талдауды қорытындылай келе, мынадай тұжырымдар жасауға болады:

- 2005 жылғы 1-тоқсанда бірқатар аймақтағы тұтыну бағаларының индексі инфляцияның республикалық орташа көрсеткіші – 101,9%-дан асып түсті (Астана қ., Алматы қ., Шығыс Қазақстан, Павлодар, Қостанай, Жамбыл, Атырау және Солтүстік Қазақстан облыстары).

- Азық-түлік тауарларына бағаның өсуі тұтыну бағаларының өсуіне ықпал еткен негізгі факторлар болып табылады, бұл өз кезегінде маусымдық фактормен түсіндірілді.

- 2005 жылғы 1-тоқсанда өнеркәсіп өндірісінің дамуы біркелкі қалыптасқан жоқ, бұл ретте өндірістің (тау-кен өндіру және өңдеу өнеркәсібі, сондай-ақ газ бен суды өндіру мен бөлу) толық құлдырауы Қарағанды облысында байқалды, мұнда өндірістің нақты көлемінің индексі 2004 жылғы тиісті кезеңінде 82,7% болды.

- Ауыл шаруашылығында көрсеткіштердің өсуі Қазақстанның барлық аймақтары бойынша байқалады. Бұрынғыдай ауыл шаруашылығы өнімін негізгі өндірушілер шаруа қожалықтары болып табылады, олардың үлесіне барлық өнім көлемінің 90%-ға жуығы тиесілі.

- Елдің депозиттік нарығының дамуы барлық облыстарда депозиттер көлемінің көбеюімен сипатталады, бұған Астана қаласы кірмейді, мұнда қалдықтар бойынша депозиттер көлемі 3,8% төмендеді.

- Қазақстанның барлық облыстары бойынша кредиттеу көлемінің өсуі байқалды. Бұл ретте ұзақ мерзімді кредиттер үлесінің өсу үрдісі сақталды.

- 2005 жылғы 1-тоқсанда 2004 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда эмиссия көлемінің төмендеуі байқалады, алайда бұл есепті кезеңге тән жағдай болып табылады. Бұл ретте төмендеу, әдеттегідей, қаңтарда жылдың аяқталуымен, кәсіпорындардың түпкілікті салықтық есеп айырысуларымен және т.б. байланысты болды.

- 2005 жылғы 1-тоқсанда АҚШ долларын және ресей рублін сатып алу/сату операциялары көлемінің төмендеуі байқалады, бұл ретте еуро бойынша сатып алу/сату операциясы керісінше облыстардың көпшілігінде өсті.

- 2005 жылғы 1-тоқсанда тұтастай республика бойынша орташа номиналдық жалақының өсуі байқалды.

Перспективы развития строительной отрасли в Западно-Казахстанской области в рамках жилищной программы

Калдыбеков Н.С.,

Специалист – экономист Отдела экономического анализа и статистики
Западно-казахстанского филиала Национального Банка Республики Казахстан

Одним из приоритетных направлений государственной политики является создание полноценного сбалансированного рынка жилья, как со стороны предложения, так и со стороны спроса, привлечение инвестиций в жилищное строительство, формирование эффективного рынка строительной индустрии, а также повышение доступности жилищных, ипотечных кредитов для широких слоев населения. В связи с этим, целью данной статьи является, краткий обзор состояния строительной отрасли в Западно-Казахстанской области.

Инвестиции играют важную роль в экономическом процессе. В результате инвестирования средств в экономику увеличиваются объемы производства, растет национальный доход, развиваются отрасли и предприятия. При достаточно высокой эффективности инвестиций прирост национального дохода может обеспечить повышение доли накопления при абсолютном росте потребления. Большая доля инвестиционной деятельности приходится на строительный сектор экономики.

Строительство одна из крупнейших отраслей экономики, которая включает строительномонтажные, подрядные, проектно-изыскательские работы, проектно-конструкторские организации и фирмы, научно-исследовательские учреждения строительного профиля, органы управления строительством.

Доля Западно-Казахстанской области в республиканском объеме строительных работ занимает 5 место среди областей Казахстана. Объем выполненных строительных работ по состоянию на март 2005 года составил 4,3 млрд. тенге, или 169,8%. В жилищное строительство направлено 653,7 млн. тенге, что в 1,7 раза больше уровня соответствующего периода прошлого года.

Для реализации Государственной программы развития жилищного строительства в течение 2005-2007 годов в жилищное строительство предполагается инвестировать из всех источников финансирования 300 миллиардов тенге, в том числе около 150 миллиардов тенге государственных средств, большая часть которых будет предоставляться на возвратной основе.

За счет средств республиканского бюджета строятся 14 многоквартирных жилых домов, из них 4 – коммунальных и 10 – предназначенных для ипотечного кредитования. При реализации программы развития жилищного строительства по области за три года планируется построить порядка 600 тысяч квадратных метров жилья. На сегодняшний день введено 108,6 тыс. кв. метра жилья, что на 40,5% больше уровня прошлого года. За счет средств населения и предприятий построено 186 квартир общей площадью 20,8 тыс. кв. м., что в 1,6 раза превышает уровень соответствующего периода прошлого года.

Подробная информация о вводе эксплуатацию жилья по Западно-Казахстанской области представлена в таблице 1.

Таблица 1

Ввод в эксплуатацию жилья по Западно-Казахстанской области

Наименование финансирования строительства жилья					прогноз					
	2004		2005		2006		2007		2005-2007	
	тыс. кв. м.	млн. тенге	тыс. кв. м.	млн. тенге	тыс. кв. м.	млн. тенге	тыс. кв. м.	млн. тенге	тыс. кв. м.	млн. тенге
Всего:	108,2	4344,1	142,5	4759,8	190,0	5710,4	237,5	7992,9	570	18463,1
в том числе строительство:										
- коммунального жилья за счет средств республиканского бюджета		368	8	392	8	392	8	392	24	1176
- жилья за счет кредитных средств на возвратной основе		1100	76,8	3710	76,8	3710	76,8	3710	230,4	11130
- жилья за счет средств населения	80,2	916,1	57,7	657,8	98,4	1132,4	112,9	1328,9	269	3119,1
- жилья за счет средств частных компаний	28,0	1960			6,8	476	31,8	2226,0	38,6	2702,0
- жилья за счет средств ЖССБ							8,0	336	8,0	336

Помимо того, что инвестиции влияют на общую эффективность развития экономики и на возможность роста в долгосрочной перспективе, они также оказывают прямое и быстрое воздействие на занятость и доходы. Например, если снижаются инвестиции в строительство, растет безработица среди строительных рабочих, их совокупные доходы снижаются, следовательно, сокращаются и их спрос на товары и услуги, производимые в других отраслях. Это приводит к сокращению доходов и снижению занятости в этих отраслях. Кроме того, сокращение инвестиций в строительство оказывает негативное воздействие на те отрасли, которые поставляют материалы для самого строительства, для субпоставщиков для отрасли строительных материалов и т.д.

В связи с устойчивым социально-экономическим развитием в республике, активизацией движения капитала на областном уровне наблюдается активное участие в жилищном строительстве подрядных организаций.

Подрядными организациями, осуществляющими строительство жилья по утвержденным проектам, являются местные строительные фирмы. В настоящее время ведутся строительные работы на 14 десятиэтажных жилых домах, где задействованы 8 местных строительных организаций (ТОО «АлТим», ТОО «Жайыксельстрой», ТОО «Акжайыкстрой», ТОО «Спецгазремстрой», ТОО «Металлкурылыссервис», ПК «Мариал», АО «Ареал», ТОО «Унистрой»).

Основным источником инвестиций в основном являются собственные средства предприятий и физических лиц (в том числе кредиты)¹ – на их долю приходится около 64,4%, затем средства государственного бюджета – на их долю приходится около 21,2% и на долю иностранных инвестиций приходится около 16,7%.

Как и прежде основной проблемой в развитии предприятий реального сектора экономики является недостаточная обеспеченность собственными средствами, изношенность техники и оборудования, дороговизна предоставляемых кредитов, значительный документооборот при оформлении кредитов и высокие требования к залоговому имуществу.

¹ объем предоставленных кредитов филиалами банков и небанковских финансовых организации населению области, на конец прошлого года составил 3,6 млрд. тенге, средневзвешенная ставка по которым составила 13,2%.

Для технического обновления производства большое значение имеет использование капитальных вложений на реконструкцию действующих предприятий. В связи с этим очень важно установить целесообразность соотношения между вложениями в новое строительство, реконструкцию, модернизацию и расширение существующих производственных мощностей.

В США, например, на рубеже 90-х гг., была изменена технологическая и воспроизводственная структура промышленных инвестиций: на активные элементы основного капитала – машины и оборудование – в начале 80-х приходилось 62% инвестиций, а в начале 90-х – 85%. На модернизацию оборудования – соответственно 52 и 75%. В ФРГ, в настоящее время, более 80% капиталовложений направляется на модернизацию и замену оборудования, и только 20% - на расширение мощностей.

Строительная индустрия области представлена 8 крупными предприятиями, где налажен выпуск железобетонных и бетонных изделий, производство извести, кирпича, пенобетона, столярных изделий, керамзита, металлоконструкций.

По состоянию на март 2005 г. прочих неметаллических минеральных продуктов (керамзита, кирпича силикатного, изделий из бетона) произведено на сумму 227,8 млн. тенге. Индекс физического объема по сравнению с аналогичным периодом 2004 г. составил 114,6%.

Для дальнейшего развития производства эффективных строительных материалов и внедрения новых технологий предпринимаются меры по увеличению выпуска строительных материалов (таблица 2).

Таблица 2

Производство эффективных строительных материалов

Наименование	Общая мощность в год
Силикатный кирпич	75 млн. шт.
Сборные железобетонные изделия	113 тыс. куб. м.
Сборные бетонные изделия	27 тыс. куб. м.
Товарный бетон	95 тыс. куб. м.
Керамзит	50 тыс. куб. м.
Столярные изделия	1,0 тыс. кв. м.
Известь	12 тыс. тонн
Мел	12 тыс. тонн
Песчано-гравийная смесь	1300 тыс. куб. м.

В целях развития промышленности строительных материалов региона прорабатываются вопросы строительства цементного завода, технического перевооружения производства извести, производства лицевого кирпича и блоков по передовым гибким технологиям, завода сухих смесей и завода по производству керамических изделий.

На развитие строительного комплекса и смежных с ним отраслей положительное влияние оказывает развитие системы жилищного, ипотечного кредитования. Жилищное, ипотечное кредитование позволяет мобилизовать значительную часть сбережений населения и средств инвесторов и направлять их в важнейшие отрасли экономики, прежде всего связанные с жилищным строительством. Зарубежный опыт показывает, что жилищное, ипотечное кредитование обладает как минимум четырехкратным мультипликативным эффектом. В связи с этим, государство принимает необходимые шаги в целях обеспечения доступности жилья широким слоям населения.

В частности, был принят Закон РК «О внесении изменений и дополнении в Закон РК «О жилищных строительных сбережениях в РК», который вступил в действие 21 апреля 2005 года. Так, например, в соответствии с измененными условиями системы жилстройсбережения, вкладчик АО «Жилстройсбербанк Казахстана» получает право на получение жилищного займа уже при накоплении 25% от суммы необходимой для улучшения жилищных условий, тогда как раньше размер собственного участия клиента составлял не менее 50%.

Кроме того, увеличен размер ежегодно поощряемой государством суммы вклада до 200 месячных расчетных показателей. Для клиента это означает возможность получения максимальной ежегодной премии государства в размере более 38 000,0 тысячи тенге, которая

будет зачисляться к сбережениям клиента. Прежде размер поощряемой государством суммы вклада составлял 60 МРП, и, соответственно, максимальный размер ежегодной премии государства составлял 11 028,0 тенге.

В области АО ЖССБК свою деятельность осуществляет через почтово-сберегательную систему АО «Казпочта» на основании заключенного между ними Агентского соглашения. По данным областного филиала АО «Казпочта», по состоянию на 2005 г. заключено 19 договоров, из них 7 договора с вкладчиками сельской местности. Общая сумма заключенных договоров составила 17,6 млн. тенге.

Кредитование по Программе АО «Казахстанская Ипотечная Компания» в нашей области осуществляют такие банки второго уровня и финансовые организации, как ОАО «Нурбанк», АО «Темирбанк», ОАО «Техакабанк», АО «Казкоммерцбанк», АО «АТФ Банк», АО «Народный Банк Казахстана», АО «Банк Каспийский», АО «Валют-Транзит Банк», АО «БанкЦентрКредит», АО «Астана-Финанс», АО «БТА Ипотека». По состоянию на 2005 г. ими выдано ипотечных кредитов около 128 заемщикам на сумму более 216,9 млн. тенге.

На сегодняшний день жилищное строительство является одним из приоритетных направлений государственной политики. Комплексный подход к решению данной задачи дает основание рассчитывать на ее успешную реализацию. Бурный рост строительства недорого жилья может и должен привести к расширению производства отечественных стройиндустрии, разработке новых строительных технологий, развитию многих смежных отраслей экономики страны.

Батыс Қазақстан облысында тұрғын үй бағдарламасы шеңберінде құрылыс саласын дамытудың перспективалары

Қалдыбеков Н.С.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Батыс-Қазақстан филиалының экономикалық талдау және статистика бөлімінің маманы-экономисі

Мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі ұсыныс тарапынан да, сұраныс тарапынан да толық теңестірілген тұрғын үй нарығын құру, тұрғын үй құрылысына инвестицияларды тарту, құрылыс индустриясының тиімді нарығын қалыптастыру, сондай-ақ қалың бұқара топтары үшін тұрғын үй, ипотекалық кредиттердің қол жетімділігін арттыру болып табылады. Осыған байланысты бұл мақаланың мақсаты - Батыс Қазақстан облысында құрылыс саласының жағдайына қысқаша шолу жасау.

Инвестициялар экономикалық процесте маңызды роль атқарады. Экономикаға қаражат инвестициялау нәтижесінде өндіріс көлемі ұлғаяды, ұлттық кіріс өседі, салалар мен кәсіпорындар дамиды. Инвестициялардың жеткілікті жоғары тиімділігі кезінде ұлттық кірістің өсуі пайдаланудың абсолютты өсуі кезінде жинақ үлесінің артуын қамтамасыз ете алады. Инвестициялық қызметтің ауқымды үлесі экономиканың құрылыс секторына тиесілі.

Құрылыс экономиканың ірі салаларының бірі, оған құрылыс-құрастыру, мердігерлік, жобалау-зерттеу жұмыстары, жобалау-конструкторлық ұйымдар және фирмалар, құрылыс саласындағы ғылыми-зерттеу мекемелері, құрылысты басқару органдары кіреді.

Батыс Қазақстан облысының құрылыс жұмыстарының республика көлеміндегі үлесі Қазақстан облыстары арасында 5-орында тұр. 2005 жылғы наурыздағы жағдай бойынша орындалған құрылыс жұмыстарының көлемі 4,3 млрд. теңге немесе 69,8% болды. Тұрғын үй құрылысына 653,7 млн. теңге жұмсалады, бұл өткен жылдың тиісті кезеңіндегі деңгейден 1,7 есе көп.

Тұрғын үй құрылысын дамытудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыру үшін 2005- 2007 жылдары тұрғын үй құрылысына қаржыландырудың барлық көзінен 300 миллиард теңге инвестиция салу болжанып отыр, оның ішінде басым бөлігі қайтарылу негізінде ұсынылатын мемлекеттік қаражаттың 150 миллиард теңгеге жуығы.

Республикалық бюджет қаражаты есебінен 14 көп пәтерлі тұрғын үй салынып жатыр, олардың 4 – коммуналдық және 10 – ипотекалық кредиттеуге арналған. Тұрғын үй құрылысын дамытудың бағдарламасын іске асыру кезінде облыс бойынша үш жыл ішінде шамамен 600 мың шаршы метр тұрғын үй салу жоспарланып отыр. Қазіргі уақытта 108,6 мың ш.метр тұрғын үй пайдалануға берілді, бұл өткен жылдың деңгейінен 40,5% артық. Халықтың және кәсіпорындардың қаражаты есебінен жалпы алаңы 20,8 мың ш.м. болатын 186 пәтер салынды, бұл өткен жылдың тиісті кезеңіндегі деңгейінен 1,6 есе артық.

Батыс Қазақстан облысы бойынша тұрғын үйлерді пайдалануға беру туралы толық ақпарат 1-кестеде келтірілген.

Батыс Қазақстан облысы бойынша тұрғын үйлерді пайдалануға беру

Тұрғын үй құрылысын қаржыландырудың атауы	Болжам									
	2004		2005		2006		2007		2005-2007	
	мың ш.м.	млн. теңге	мың ш.м.	млн. теңге	мың ш.м.	млн. теңге	мың ш.м.	млн. теңге	мың ш.м.	млн. теңге
Барлығы:	108,2	4344,1	142,5	4759,8	190,0	5710,4	237,5	7992,9	570	18463,1
оның ішінде құрылыс:										
- республикалық бюджет қаражаты есебінен коммуналдық тұрғын үй		368	8	392	8	392	8	392	24	1176
- қайтару негізіндегі кредит қаражаты есебінен тұрғын үй		1100	76,8	3710	76,8	3710	76,8	3710	230,4	11130
- халықтың қаражаты есебінен тұрғын үй	80,2	916,1	57,7	657,8	98,4	1132,4	112,9	1328,9	269	3119,1
- жеке компаниялардың қаражаты есебінен тұрғын үй	28,0	1960			6,8	476	31,8	2226,0	38,6	2702,0
- ТҚЖБ қаражаты есебінен тұрғын үй							8,0	336	8,0	336

Инвестициялардың экономиканың жалпы тиімді дамуына және ұзақ мерзімді перспективада өсу мүмкіндігіне әсер етуімен қатар, олар сондай-ақ жұмыспен қамту және кірістілікке тікелей және тез әсер етеді. Мысалы, егер құрылысқа инвестициялар төмендесе, құрылыс жұмысшылары арасында жұмыссыздық өседі, олардың жиынтық кірісі төмендейді, демек, олардың басқа салаларда өндірілетін тауарлар мен қызметтерге сұранысы қысқарады. Бұл осы салалардағы кірістердің қысқаруына және жұмыспен қамтудың төмендеуіне әкеледі. Сонымен бірге, құрылысқа инвестициялардың қысқаруы құрылыстың өзі үшін, құрылыс материалдарының саласы үшін, қосалқы жеткізушілер үшін материалдар жеткізетін және т.б. салаларға теріс әсері болады.

Республикада тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуға, облыстық деңгейдегі капитал қозғалысының белсенділігіне байланысты тұрғын үй құрылысында мердігерлік ұйымдардың белсенді қатысуы байқалады.

Бекітілген жобалар бойынша тұрғын үй құрылысын жүзеге асыратын мердігерлік ұйымдар жергілікті құрылыс фирмалары болып табылады. Қазіргі уақытта 14 он қабатты тұрғын үйде құрылыс жұмыстары жүргізілуде, бұған 8 жергілікті құрылыс ұйымдары («АлТим» ЖШС, «Жайықсельстрой» ЖШС, «Ақжайықстрой» ЖШС, «Спецгазремстрой» ЖШС, «Металлқұрылыссервис» ЖШС, «Мариал» ӨК, «Ареал» АҚ, «Унистрой» ЖШС) тартылған.

Инвестициялардың негізгі көзі көп жағдайда кәсіпорындар мен жеке тұлғалардың меншікті қаражаты (оның ішінде кредиттер)² болып табылады – олардың үлесі шамамен 64,4%, одан кейін мемлекеттік бюджет қаражаты – олардың үлесі шамамен 21,2% және шетелдік инвестициялардың үлесі шамамен 16,7%.

² облыс халқына банктердің және банктік емес қаржы ұйымдарының филиалдары берген кредиттердің көлемі өткен жылдың аяғына 3,6 млрд. теңгені құрады, олар бойынша орташа алынған ставка 13,2%.

Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының дамуында негізгі мәселе бұрынғыдай өз қаражатымен жеткіліксіз қамтамасыз етілгені, техника мен жабдықтың тозғандығы, берілетін кредиттің қымбаттылығы, кредит ресімдеу кезінде айтарлықтай құжат айналымы және кепілдікке берілетін мүлікке жоғары талап қойылатындығы болып отыр.

Өндірісті техникалық жаңарту үшін күрделі салымдарды жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарды қайта салуға пайдаланудың маңызы зор. Осыған байланысты жаңа құрылысқа, жұмыс істеп тұрған өндірістік қуаттарды қайта салуға, жетілдіруге және кеңейтуге салынатын салымдар арасындағы қатынастың мақсатқа сәйкестігін анықтап алу маңызды.

Мәселен, АҚШ-та 90-жылдар тоғысында өнеркәсіп инвестицияларының технологиялық және қайта өндіру құрылымы өзгерген: негізгі капиталдың белсенді элементтеріне – машиналар мен жабдықтарға – 80-жылдардың басында инвестициялардың 62%-ы тиесілі болса, ал 90-жылдардың басында – 85%-ы тиесілі еді. Жабдықты жетілдіруге – тиісінше 52 және 75% тиесілі. ГФР-да, қазіргі уақытта, капитал салымының 80%-дан астамы жабдықты жетілдіру мен ауыстыруға, 20% ғана қуаттарды кеңейтуге жұмсалады.

Облыстың құрылыс индустриясында 8 ірі кәсіпорын жұмыс істейді, онда темір бетондары және бетон бұйымдары шығарылады, әк, кірпіш, пенобетон, ағаш бұйымдары, керамзит, металқұрылыстары өндірісі орын алған.

2005 жылғы наурыздағы жағдай бойынша басқа да металл емес минералдық өнімдер (керамзит, силикатты кірпіш, бетон бұйымдары) 227,8 млн. теңге сомаға өндірілген. 2004 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда физикалық көлем индексі 114,6% құрады.

Тиімді құрылыс материалдарының өндірісін және жаңа технологияларды өндіруді бұдан әрі дамыту үшін құрылыс материалдарын шығаруды арттыру жөніндегі іс-шаралар қолданылуда (2-кесте).

2-кесте

Тиімді құрылыс материалдарын өндіру

Атауы	Жылына жалпы қуаты
Силикатты кірпіш	75 млн. дана
Жиналатын темір бетон бұйымдары	113 мың куб. м.
Жиналатын бетон бұйымдары	27 мың куб. м.
Тауар бетон	95 мың куб. м.
Керамзит	50 мың куб. м.
Ағаш ұстасының бұйымдары	1,0 мың ш. м.
Әк	12 мың тонна
Бор	12 мың тонна
Құм-қиыршықтас қоспасы	1300 мың куб. м.

Аймақтың құрылыс материалдары өнеркәсібін дамыту мақсатында цемент зауытының құрылысы, әк өндірісін, бет жақ кірпіш және алдыңғы қатарлы технологиялар бойынша блоктарды, құрғақ қоспалар зауытын және керамикалық бұйымдар өндірісі жөніндегі зауытты техникалық қайта жабдықтау мәселелері қаралып жатыр.

Құрылыс кешенінің және олармен аралас салалардың дамуына тұрғын үй, ипотекалық кредит беру жүйесінің дамуы оң әсерін тигізеді. Тұрғын үй, ипотекалық кредит беру халықтың жинақ ақшасының және инвесторлар қаражатының маңызды бөлігін жұмылдыруға және оларды экономиканың маңызды, ең алдымен тұрғын үй құрылысына байланысты салаларына жіберуге мүмкіндік береді. Шетелдік тәжірибе тұрғын үй, ипотекалық кредиттеудің кемінде төрт есе мультипликативті әсері болатындығын көрсетіп отыр. Осыған байланысты мемлекет тұрғын үйдің көпшілік халыққа қол жетімділігін қамтамасыз ету мақсатында қажетті шаралар қабылдауда.

Атап айтқанда, 2005 жылғы 21 сәуірде күшіне енген «ҚР-дағы тұрғын үй құрылыс жинақ ақшасы туралы» ҚР Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР-ның Заңы қабылданды. Мәселен, тұрғын үй құрылыс жинақ ақшасы жүйесінің өзгерген талаптарына сәйкес «Қазақстанның Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ-ның салымшысы тұрғын үй жағдайын жақсарту үшін қажетті соманың 25%-ын жинаған жағдайда тұрғын үй заемін алуға құқығы бар, ал бұрын клиенттің меншікті қатысу мөлшері кемінде 50%-ды құраған.

Сонымен бірге, мемлекет жыл сайын ынталандыратын салымның мөлшері 200 айлық есептік көрсеткішке дейін өскен. Клиент үшін бұл мемлекеттің 38 000,0 мың теңгеден астам мөлшердегі жыл сайынғы ең жоғары сыйлықақысын алу мүмкіндігін білдіреді, ол сыйлықақы клиенттің жинақ ақшасына есептеліп отырады. Бұрын мемлекет ынталандыратын салым сомасының мөлшері 60 АЕК және тиісінше мемлекеттің жыл сайынғы ең жоғары сыйлықақысының мөлшері 11 028,0 теңгені құраған.

ҚТҚЖБ АҚ облыста өз қызметін «Қазпочта» АҚ-мен жасалған Агенттік келісім негізінде «Қазпочта» АҚ-ның почта-жинақ жүйесі арқылы жүзеге асырады. «Қазпочта» АҚ-ның облыстық филиалының деректері бойынша 2005 жылғы жағдай бойынша 19 шарт жасалған, оның 7 шарты ауылдық жерлердегі салымшылармен жасалған. Жасалған шарттардың жалпы сомасы 17,6 млн. теңгені құрады.

«Қазақстан Ипотекалық Компаниясы» АҚ-ның бағдарламасы бойынша кредит беру біздің облысымызда «Нұрбанк» ААҚ, «Темірбанк» АҚ, «Техакабанк» АҚ, «Қазкоммерцбанк» АҚ, «АТФ Банк» АҚ, «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «Банк Каспийский» АҚ, «Валют-Транзит Банк» АҚ, «ЦентрКредит Банкі» АҚ, «Астана-Финанс» АҚ, «БТА Ипотека» АҚ сияқты екінші деңгейдегі банктер мен қаржы ұйымдары жүзеге асырады. 2005 жылғы жағдай бойынша осы банктер шамамен 128 заемшыға 216,9 млн. теңгеден астам сомаға ипотекалық кредит берген.

Қазіргі таңда тұрғын үй құрылысы мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып отыр. Осы міндетті шешуге кешенді түрде кірісу оның сәтті іске асырылуына негіз болады. Қымбат емес тұрғын үй құрылысының қарқынды өсуі отандық құрылыс индустриясы өндірісінің кеңеюіне, жаңа құрылыс технологияларының әзірленуіне, ел экономикасының көптеген аралас салаларының дамуына алып келуі тиіс.

Проблемы информационной безопасности корпоративных компьютерных сетей

Поляковский С.К.,

Начальник отдела эксплуатации компьютерных систем
Центрального филиала Национального Банка Республики Казахстан

Защита данных и обеспечение информационной безопасности данных в компьютерных сетях становится одной из самых открытых проблем в современных информационно-вычислительных системах. Сегодня наблюдается бурный всплеск интереса к проблемам информационной безопасности, который в значительной мере объясняется развитием организаций кредитно-финансовой сферы, и в первую очередь, банковского сектора, как в Республике Казахстан, так и за рубежом.

Это обусловлено двумя основными причинами:

- Возрастающая роль информационных технологий в управлении бизнес-процессами, и, как следствие, все возрастающие требования к информационной безопасности автоматизированных систем. В данной ситуации значительно возрастает цена ошибок и сбоев информационных систем.

- Возрастающая сложность информационных процессов. Это предъявляет повышенные требования к квалификации персонала, осуществляющего обслуживание данных процессов и обеспечение информационной безопасности.

Характерной особенностью развития компьютерных технологий в нашей республике становится объединение локальных вычислительных сетей, составляющих основу функционирования крупных и средних финансовых организаций, имеющих развитую сеть филиалов, в единую корпоративную сеть. Это обусловлено бурным развитием систем связи и телекоммуникаций, позволяющих сравнительно быстро обмениваться значительными объемами информации между подразделениями крупных организаций, находящихся в различных регионах страны. Одним из преимуществ корпоративных сетей является то, что они способны обеспечить, с одной стороны, распределенную обработку информации пользователями сети, и с другой стороны, значительную централизацию обработки и хранения информации, там, где это необходимо. Кроме того, корпоративная сеть обеспечивает возможность быстрого обмена сообщениями между пользователями посредством электронной почты, которая постепенно заменяет обычную почту при обмене между отделами и подразделениями как одной, так и разных организаций.

Другой характерной особенностью корпоративной сети является то, что ее построение происходит, как правило, на протяжении нескольких лет, что является причиной того, что в одной сети функционирует оборудование разных производителей и поколений, на котором работает как самое современное программное обеспечение, так и устаревшее, которое не всегда ориентировано на совместную обработку данных.

К настоящему времени в Национальном Банке Республики Казахстан сложилась и функционирует корпоративная компьютерная сеть, которая объединяет сотни вычислительных устройств, выполняющих различные функции обработки банковской информации, и более тысячи пользователей, находящихся в филиалах банка на расстоянии нескольких тысяч километров друг от друга. Учитывая характер и специфику информации, которая обрабатывается внутри сети, вопросы информационной безопасности и устойчивости работы корпоративной сети приобретают для Национального Банка особую актуальность.

Для обеспечения информационной безопасности корпоративной сети необходим комплексный подход, который включает в себя ряд этапов.

Одним из первых этапов, который может оказать решающее влияние на выбор концепции информационной безопасности организации, является обследование корпоративной сети. По итогам обследования разрабатывается комплект документов, на основе которых будут проводиться все работы по информационной безопасности. С учетом особенностей корпоративной сети разработанные документы должны предусматривать решение следующих задач:

- целостность данных - защита от сбоев, ведущих к потере информации или ее уничтожению;
- конфиденциальность информации;
- доступность информации для авторизованных пользователей;
- защита от проникновения в корпоративную сеть и утечки информации из сети по каналам связи.

Рассматривая проблемы, связанные с защитой данных в сети, возникает вопрос о классификации рисков сбоев, что ведет к потере или нежелательному изменению данных. Это могут быть сбои оборудования (кабельной системы, дисковых систем, серверов, рабочих станций и т.д.), потери информации (из-за инфицирования компьютерными вирусами, неправильного хранения архивных данных), некорректная работа пользователей и обслуживающего персонала. Перечисленные нарушения работы в сети создают необходимость использования различных видов защиты информации. Условно их можно разделить на три класса:

- средства физической защиты;
- программные средства (антивирусные программы, системы разграничения полномочий, программные средства контроля доступа);
- административные меры защиты (доступ в помещения, разработка стратегий безопасности т.д.).

Одним из средств физической защиты являются системы архивирования и дублирования информации. В документах, регламентирующих применение данного вида защиты информации необходимо предусмотреть порядок проведения работ по сохранению, архивированию восстановлению информации при авариях или сбоях функционирования информационных систем в случае частичного или полного разрушения данных, а также требования к оборудованию и персоналу, которое осуществляет указанные действия. Прямое отношение к теме безопасности имеет стратегия создания резервных копий и восстановления баз данных. В большинстве СУБД резервное копирование и восстановление данных разрешаются только пользователям с широкими полномочиями администраторами сети или базы данных.

Для борьбы с компьютерными вирусами наиболее часто применяются антивирусные программы, реже - аппаратные средства защиты. Разрабатываемые документы должны предусматривать порядок использования антивирусных программ, а также обновления и поддержания в актуальном состоянии средств антивирусной защиты.

Кроме антивирусных программ, проблема защиты информации в компьютерных сетях решается введением контроля доступа и разграничением полномочий пользователя. Для этого используются встроенные средства сетевых операционных систем – идентификация пользователя и парольная защита. На наиболее ответственных участках, где риск неавторизованного проникновения в компьютерную сеть слишком велик, применяется комбинированный подход - пароль плюс идентификация пользователя по персональному ключу, который представляет собой пластиковую карту, или другое электронное устройства для идентификации личности. Серверы и сетевые рабочие станции, оснащенные подобными устройствами и специальным программным обеспечением, значительно повышают степень защиты от несанкционированного доступа.

По мере расширения деятельности организации, подключения к компьютерной сети удаленных филиалов, роста численности пользователей корпоративной сети возникает необходимость доступа удаленных пользователей к вычислительным или информационным ресурсам центральной организации. Для организации удаленного доступа чаще всего используются кабельные линии и радиоканалы. В связи с этим защита информации, передаваемой по каналам доступа, требует особого подхода. Обеспечение мероприятий по информационной безопасности достигается путем настроек оборудования, осуществляющего удаленный доступ – маршрутизаторов и коммутаторов, а также путем применения систем криптозащиты информации.

В качестве основного средства, позволяющего реализовать угрозу проникновения в сеть и утечку информации из сети, рассматривается канал подключения корпоративной сети к глобальной сети Internet. В последнее время, когда корпоративные компьютерные сети организаций становятся все более открытыми, а доступ пользователей данных сетей к ресурсам

сети Internet все более интенсивным, актуальность данной темы трудно переоценить. Наиболее распространенным решением снижения рисков утечки информации и нарушения устойчивости работы сети является централизация доступа пользователей доступа к ресурсам сети Internet, с целью контроля их действий, а также защита каналов доступа к сети Internet от проникновения вирусов и вредоносных программ применением специальных программных средств - межсетевых экранов.

Другими немаловажными этапами обеспечения информационной безопасности корпоративной сети после обследования, выбора, установки и настройки соответствующих систем защиты является обучение пользователей корпоративной сети и персонала, ответственного за информационную безопасность сети, а также постоянный и регулярный аудит информационных систем на предмет соответствия разработанным инструкциям по информационной безопасности.

Говоря о развитии систем информационной безопасности корпоративных сетей нельзя не сказать о развитии международных систем стандартизации, которые позволяют систематизировать и упорядочить основные требования и характеристики компьютерных систем в части обеспечения безопасности. Общеизвестно, что стандартизация является основой всевозможных методик определения качества продукции и услуг. Одним из главных результатов подобной деятельности в сфере систематизации требований и характеристик защищенных информационных систем стала Система международных и национальных стандартов безопасности информации, которая насчитывает более сотни различных документов. Одним из основных международных стандартов информационной безопасности является стандарт ISO 15408, известный как "Common Criteria". Он был принят в 1998 году Международной организацией по стандартизации (ISO) и стал базовым стандартом информационной безопасности. В его создании участвовали: Национальный институт стандартов и технологии и Агентство национальной безопасности (США), Учреждение безопасности коммуникаций (Канада), Агентство информационной безопасности (Германия), Агентство национальной безопасности коммуникаций (Голландия), органы исполнения Программы безопасности и сертификации ИТ (Англия), Центр обеспечения безопасности систем (Франция). Основу данного составляют общие критерии, созданные для взаимного признания результатов оценки безопасности ИТ в мировом масштабе, которые позволяют сравнить результаты независимых оценок информационной безопасности и допустимых рисков на основе множества общих требований к функциям безопасности средств и систем, а также гарантий, применяемых к ним в процессе тестирования. Главные преимущества общих критериев - полнота требований к информационной безопасности, гибкость в применении и открытость для последующего развития с учетом новейших достижений науки и техники. Этот стандарт полезен в качестве руководства при разработке функций безопасности ИТ, а также при приобретении коммерческих продуктов с подобными свойствами.

Наряду со стандартом ISO 15408, вопросы информационной безопасности в значительной мере получили свое отражение в более поздних системах стандартизации, принятых Международной организацией по стандартизации - ISO 17799 и ISO 9001:2000.

Большинство наиболее развитых мировых кредитно-финансовых организаций, в особенности организаций банковской сферы, включая наиболее крупные банковские организации Республики Казахстан, закладывает в свои стратегии ускоренный переход на стандарты БАЗЕЛЬ-2 и БАЗЕЛЬ-3. Одним из главных требований этих стандартов является сочетание эффективности методов снижения рисков и совершенствования информационной безопасности, связанной с этими рисками. Информационная безопасность в этом случае приобретает глобальный характер, на первое место выходят вопросы совместимости и качества стандартов информационной безопасности. Соответствие мер, обеспечивающих информационную безопасность корпоративных компьютерных сетей таких организаций, требованиям вышеуказанных международных стандартов, является одним из основных требований соответствия стандартам БАЗЕЛЬ-2 и БАЗЕЛЬ-3.

На сегодняшний день одним из главных направлений развития корпоративной компьютерной сети любой организации является правильное понимание пользователями ресурсов корпоративной компьютерной сети, руководством организации, персоналом,

отвечающим за эксплуатацию сети, проблем информационной безопасности, и стремление к тому, чтобы принимаемые в этом направлении решения, как можно больше соответствовали требованиям международных стандартов информационной безопасности.

Корпоративтік компьютерлік желілердің ақпарат қауіпсіздігі проблемалары.

Поляковский С.К. –

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Орталық филиалының
компьютерлік жүйелерді пайдалану бөлімінің бастығы

Деректерді қорғау және компьютерлік желілердегі деректердің ақпарат қауіпсіздігін қамтамасыз ету қазіргі заманғы ақпараттық-есептеуіш жүйелердің ең ашық мәселелерінің біріне айналып отыр. Бүгінгі күні ақпарат қауіпсіздігі проблемаларына деген қызығушылық толқыны байқалады, бұны едәуір дәрежеде Қазақстан Республикасында, сондай-ақ шет елдерде кредит-қаржы саласы ұйымдарының, ең алдымен, банктік сектордың дамуымен түсіндіруге болады.

Бұған екі негізгі себеп бар:

- Ақпараттық технологиялардың бизнес-процестерді басқарудағы басым рөлі және соның нәтижесінде автоматтандырылған жүйелердің ақпарат қауіпсіздігіне қойылатын талаптардың барған сайын қарқындап өсуі. Осы жағдайда ақпараттық жүйелердің қателері мен іркілістерінің бағасы айтарлықтай өсе түседі.

- Ақпараттық процестердің күрделене түсуі. Бұл осы процестерге қызмет көрсетуді және ақпарат қауіпсіздігін қамтамасыз етуді жүзеге асыратын қызметкерлердің біліктілігіне жоғары талаптар қояды.

Біздің республикамызда компьютерлік технологияларды дамытудың өзіне тән ерекшелігі филиалдарының дамыған желісі бар ірі және орташа қаржылық ұйымдардың жұмысының негізін құрайтын жергілікті есептеуіш желілердің біртұтас корпоративтік желіге бірігуі болып отыр. Бұл елдің әр түрлі аймақтарында орналасқан ірі ұйымдар бөлімшелерінің тез арада дерлік айтарлықтай ақпарат ауқымымен алмасуына мүмкіндік беретін байланыс жүйелері мен телекоммуникациялардың қарқынды дамуына байланысты болып отыр. Корпоративтік желілердің артықшылықтарының бірі, бір жағынан, олардың желіні пайдаланушылардың ақпаратты бөліп өңдеуін және екінші жағынан, ақпаратты өңдеу мен сақтауды қажет деп табылатын жерде айтарлықтай орталықтандыруды қамтамасыз ете алуында болып табылады. Бұдан басқа, корпоративтік желі бір немесе бірнеше ұйымның бөлімдері мен бөлімшелері хабар алмасқан кезде біртіндеп әдеттегі почтаның орнын басып келе жатқан электрондық почта арқылы пайдаланушылардың тез хабар алмасу мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Корпоративтік желінің өзіне тән тағы бір ерекшелігі оны құрудың әдетте бірнеше жылға созылатындығында болып табылады, бұның себебі бір желіде әр түрлі өндірушілердің және әр түрлі буындардың жабдықтары жұмыс істейді, бұл жабдықпен ең қазіргі заманғы бағдарламалық қамтамасыз ету де, сонымен қатар ескірген, үнемі бірлесіп деректер өңдеуге жарай бермейтіні де жұмыс істейді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде банктік ақпаратты өңдеудің әр түрлі функцияларын атқаратын жүздеген есептеуіш құрылғылар мен бір-бірінен бірнеше мың шақырым қашықтықта орналасқан банк филиалдарындағы мыңнан астам пайдаланушыларды біріктіретін корпоративтік компьютерлік желі қалыптасқан және жұмыс істейді. Желі ішінде өңделетін ақпараттың сипаты мен ерекшелігін ескере отырып, корпоративтік желінің ақпарат қауіпсіздігі мен оның жұмысының тұрақтылығы жөніндегі мәселелер Ұлттық Банк үшін ерекше маңызға ие болып отыр.

Корпоративтік желінің ақпарат қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін бірқатар сатыны қамтитын кешенді тәсіл қажет.

Ұйымның ақпарат қауіпсіздігі тұжырымдамасын таңдауға шешуші ықпал ететін алғашқы сатылардың бірі корпоративтік желіні тексеру болып табылады. Тексеру қорытындысы бойынша солардың негізінде ақпарат қауіпсіздігі жөнінде барлық жұмыс жүргізілетін құжаттар жиынтығы әзірленеді. Корпоративтік желінің ерекшеліктерін ескере отырып, әзірленген құжаттар мынадай міндеттерді шешуді көздеуі тиіс:

- деректердің тұтастығы – ақпараттың жоғалуына немесе оның жойылуына әкеліп соғатын іркілістерден қорғау;
- ақпараттың құпиялылығы;

- авторлық құқық берілген пайдаланушылардың ақпаратқа қол жеткізуге болатындығы;
- байланыс арналары арқылы корпоративтік желіге ақпарат еніп кетуінен және желіден ақпараттың жария болуынан қорғау .

Желідегі деректерді қорғауға байланысты мәселелерді қарай келіп, деректердің жоғалуына немесе еріксіз өзгеруіне әкеліп соғатын іркілістердің тәуекелдерін жіктеу туралы мәселе туындайды. Бұл жабдықтардың (кабель желісінің, диск жүйелерінің, серверлердің, жұмыс станцияларының және т.б.) іркілісі, ақпараттың жоғалуы (компьютерлік вирустардың енуі, архивтік деректердің дұрыс сақталмауы салдарынан), пайдаланушылар мен қызмет көрсететін қызметкерлердің дұрыс жұмыс істемеуінен болуы мүмкін. Жоғарыда көрсетілген желідегі жұмыс тәртібін бұзушылықтар ақпаратты қорғаудың көптеген түрлерін пайдалану қажеттілігін туғызады. Шартты түрде оларды үш топқа бөлуге болады:

- қарапайым қорғау құралдары;
- бағдарламалық құралдар (антивирустық бағдарламалар, өкілеттіктерді шектеу жүйелері, кіруді бақылау жөніндегі бағдарламалық құралдар);
- әкімшілік қорғау шаралары (үй-жайларға кіргізу, қауіпсіздік стратегиясын әзірлеу және т.б.).

Қарапайым қорғау құралдарының бірі ақпаратты архивтеу және дубликатын алу жүйелері болып табылады. Ақпарат жүйелерінің жұмысындағы апаттар немесе іркілістер кезінде деректер ішінара немесе толық құрыған жағдайда, ақпарат қорғаудың осы түрін қолдануды реттейтін құжаттарда ақпаратты сақтау, архивтеу, қалпына келтіру жөніндегі жұмыстарды жүргізу тәртібін, сондай-ақ көрсетілген іс-әрекеттерді жүзеге асыратын жабдықтар мен қызметкерлерге қойылатын талаптарды қарастыру қажет. Резервтік көшірмелер жасау және деректер базасын қалпына келтіру стратегиясының қауіпсіздік тақырыбына тікелей қатысы бар. ДББЖ-нің көпшілігінде резервтік көшірме алуды және деректерді қалпына келтіруді желі немесе деректер базасының басқарушылары тек кең ауқымды өкілеттігі бар пайдаланушыларға ғана рұқсат етеді.

Компьютерлік вирустармен күресте антивирустық бағдарламалар жиірек, аппараттық қорғау құралдары сирегірек қолданылады. Әзірленетін құжаттар антивирустық бағдарламаларды пайдалану, сондай-ақ антивирустық қорғау құралдарын жаңарту және әзір жағдайда ұстау тәртібін көздеуі тиіс.

Антивирустық бағдарламалардан басқа, компьютерлік желілердегі ақпаратты қорғау мәселесі кіруді бақылау және пайдаланушының өкілеттіктерін шектеуді енгізу арқылы шешіледі. Бұл үшін желілік операциялық жүйелердің ішіне қойылған құралдар – пайдаланушыны сәйкестендіру және парольдық қорғау пайдаланылады. Компьютерлік желіге авторлық құқықсыз кіру тәуекелі тым жоғары неғұрлым жауапты учаскелерде аралас тәсіл - пайдаланушының паролі плюс пластик карта ретіндегі жеке кілті бойынша сәйкестендірілуі немесе жеке басын сәйкестендіруге арналған басқа электрондық құрылғы қолданылады. Осындай құрылғылармен және арнайы бағдарламалық қамтамасыз етумен жабдықталған серверлер мен желілік жұмыс станциялары рұқсат етілмеген кіруден қорғау деңгейін айтарлықтай көтереді.

Ұйым қызметінің кеңеюіне, компьютерлік желіге алыстағы филиалдардың қосылуына, корпоративтік желіні пайдаланушылар санының өсуіне қарай, алыстағы пайдаланушылардың орталық ұйымның есептеуіш немесе ақпараттық ресурстарына кіру қажеттілігі туады. Алыстан кіруді ұйымдастыру үшін кабель желілері және радиоарналар жиірек пайдаланылады. Осыған байланысты, кіру арналары бойынша берілетін ақпаратты қорғау ерекше тәсілді талап етеді. Алыстан кіруді жүзеге асыратын жабдықтарды - маршрутизаторлар мен коммутаторларды - ретке келтіру арқылы, сондай-ақ ақпаратты криптоқорғау жүйелерін қолдану арқылы ақпарат қауіпсіздігі жөніндегі іс-шараларды қамтамасыз етуге қол жеткізіледі.

Желіге ену және желіден ақпарат жария болу қаупін іске асыруға мүмкіндік беретін негізгі құрал ретінде корпоративтік желіні әлемдік Internet желісіне қосу арнасы қарастырылады. Соңғы кезде ұйымдардың корпоративтік компьютерлік желілері барған сайын ашық, ал осы желілерді пайдаланушылардың Internet желісінің ресурстарына кіруі барған сайын қарқынды болып отырғанда, осы тақырыптың өзектілігін асыра бағалау қиын. Ақпараттың жария болу және желі жұмысының тұрақтылығын бұзу тәуекелін төмендетудің неғұрлым кең тараған шешімі пайдаланушылардың іс-әрекетін бақылау мақсатында, олардың Internet желісінің ресурстарына

кіруін орталықтандыру, сондай-ақ арнайы бағдарламалық құралдарды - желіаралық экрандарды қолдану арқылы Internet желісіне кіру арналарын вирустардың және залалын тигізетін бағдарламалардың енуінен қорғау болып табылады.

Тиісті қорғау жүйелерін тексерген, таңдаған, орнатқан және ретке келтірген соң, корпоративтік желінің ақпарат қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басқа да маңызды сатылары корпоративтік желіні пайдаланушыларды және желінің ақпарат қауіпсіздігіне жауапты қызметкерлерді оқыту, сондай-ақ ақпараттық жүйелердің ақпарат қауіпсіздігі жөнінде әзірленген нұсқаулықтарға сәйкестігіне үнемі және тұрақты түрде аудит жүргізу болып табылады.

Корпоративтік желілердің ақпарат қауіпсіздігі жүйелерін дамыту туралы айтқанда, компьютерлік жүйелердің қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысты негізгі талаптары мен сипаттамаларын жүйелеуге және реттеуге мүмкіндік беретін халықаралық стандарттау жүйелерін дамыту туралы айта кеткен жөн. Стандарттау өнімнің және қызмет көрсетудің сапасын анықтайтын мүмкін деген барлық әдістердің негізі болып табылатыны жалпыға белгілі. Қорғалған ақпарат жүйелерінің талаптары мен сипаттамаларын жүйелеу саласындағы осындай қызметтің басты нәтижелерінің бірі жүзден астам әр түрлі құжаттары бар Ақпарат қауіпсіздігінің халықаралық және ұлттық стандарттар жүйесі болып отыр. Ақпарат қауіпсіздігінің негізгі халықаралық стандарттарының бірі "Common Criteria" ретінде белгілі ISO 15408 стандарты болып табылады. Оны 1998 жылы Стандарттау жөніндегі халықаралық ұйым (ISO) қабылдады және ол ақпарат қауіпсіздігінің негізгі стандартына айналды. Оны құруға Стандарттар және технологиялар жөніндегі ұлттық институт және Ұлттық қауіпсіздік агенттігі (АҚШ), Коммуникациялар қауіпсіздігі мекемесі (Канада), Ақпарат қауіпсіздігі агенттігі (Германия), Ұлттық коммуникациялар қауіпсіздігі агенттігі (Голландия), Қауіпсіздік бағдарламасын орындау және АТ сертификаттау органдары (Англия), Жүйелер қауіпсіздігін қамтамасыз ету орталығы (Франция) қатысты. Деректің негізін АТ қауіпсіздігін бағалау нәтижелерін әлемдік ауқымда өзара тану үшін жасалған жалпы критерийлер құрайды, бұлар құралдар мен жүйелер қауіпсіздігінің функцияларына қойылатын көптеген жалпы талаптар, сондай-ақ сынақ барысында оларға қолданылатын кепілдіктер негізінде ақпарат қауіпсіздігінің және рұқсат етілген тәуекелдердің тәуелсіз бағаларының нәтижелерін салыстыруға мүмкіндік береді. Жалпы критерийлердің басты артықшылықтары - ақпарат қауіпсіздігіне қойылатын талаптардың толықтығы, қолдануға икемділігі және ғылым мен техниканың ең соңғы жетістіктерін ескере отырып бұдан әрі дамыту үшін ашықтығы. Бұл стандарт АТ қауіпсіздігінің функцияларын әзірлеген, сондай-ақ осындай қасиеттері бар коммерциялық өнімдерді сатып алған кезде нұсқау ретінде пайдалы.

ISO 15408 стандартымен қатар, ақпарат қауіпсіздігі мәселелері Стандарттау жөніндегі халықаралық ұйым қабылдаған - кейініректегі ISO 17799 және ISO 9001:2000 стандарттау жүйелерінде айтарлықтай дәрежеде көрініс тапты.

Қазақстан Республикасының анағұрлым ірі банктік ұйымдарын қоса алғанда, неғұрлым дамыған әлемдік кредит-қаржы ұйымдарының, әсіресе банк саласы ұйымдарының көпшілігі өздерінің стратегиясына БАЗЕЛЬ-2 және БАЗЕЛЬ-3 стандарттарына жылдамдатып өтуді енгізіп отыр. Бұл стандарттардың басты талаптарының бірі тәуекелдерді төмендету және осы тәуекелдермен байланысты ақпарат қауіпсіздігін жетілдіру әдістерінің тиімділігін үйлестіру болып табылады. Ақпарат қауіпсіздігі бұл жағдайда ғаламдық сипат алады, бірінші орынға ақпарат қауіпсіздігі стандарттарының үйлесімділігі және сапасы жөніндегі мәселелер шығады. Осындай ұйымдардың корпоративтік компьютерлік желілерінің ақпарат қауіпсіздігін қамтамасыз ететін шаралардың жоғарыда көрсетілген халықаралық стандарттардың талаптарына сәйкестігі БАЗЕЛЬ-2 және БАЗЕЛЬ-3 стандарттарына сәйкес келудің негізгі талаптарының бірі болып табылады.

Бүгінгі күні кез келген ұйымның корпоративтік компьютерлік желісін дамытудың басты бағыттарының бірі корпоративтік компьютерлік желінің ресурстарын пайдаланушылардың, ұйым басшылығының, желінің пайдаланылуына жауапты қызметкерлердің ақпарат қауіпсіздігі проблемаларын дұрыс түсінуі және осы бағытта қабылданатын шешімдердің ақпарат қауіпсіздігі жөніндегі халықаралық стандарттардың талаптарына барынша сәйкес келуіне ұмтылуы болып табылады.

Как всё начиналось.

Шек Н. А. ,

Начальник сводно-экономического отдела
Кызылординского филиала Национального Банка Республики Казахстан

Банковская система независимого Казахстана по праву признана одной из лучших на постсоветском пространстве. Строилась она на основе банковских учреждений, созданных в советское время. Кызылординцы могут гордиться тем, что исторически начало развитию системы Национального Банка Казахстана было положено именно в нашем городе.

9 февраля 2005 года исполнилось 80 лет со дня принятия решения о переносе столицы республики в Кызылорду (тогда – г. Акмечеть).

Как свидетельствует история, в 1924 году начался процесс, который получил название государственного размежевания Средней Азии. В определенном смысле его можно рассматривать как собирание казахских земель, которые были воссоединены в рамках одной автономной республики. К началу 1925 года в состав Казахской Автономной Советской Социалистической Республики вошли Джетысуйская (бывшая Семиреченская) и Сырдарьинская, а также Каракалпакская автономная области. До этого республика объединяла Оренбургскую, Уральскую, Акмолинскую, Актюбинскую, Букеевскую, Кустанайскую и Семипалатинскую губернии. Уже после переезда столицы в наш город в апреле 1925-го состоялся пятый съезд Советов КАССР, который оформил произошедшие изменения в административно-территориальном устройстве и восстановил исторически правильное наименование народа – казахи. Соответственно и республика стала называться Казахской Автономной Советской Социалистической Республикой. Оренбургская губерния была выделена из состава Казахской АССР в июне 1925г, а Каракалпакская область – в июле 1930 года.

На звание новой столицы претендовали Акмола, Актюбинск, Аулие-Ата (сегодняшний Тараз), Шымкент, Семипалатинск, Акмечеть. В конце концов выбор пал на наш город. При этом учитывалось, что через Акмечеть проходит железнодорожная магистраль Оренбург-Ташкент, и что с низовьями Сырдарьи связаны наиболее значимые события в истории казахского народа. Да и по степени равноудаленности от тогдашних границ республики другим городам-кандидатам трудно было соперничать с Акмечетью.

Итак, 9 февраля 1925 года постановлением Центрального Исполнительного Комитета КАССР столицу республики перенесли в наш город, который тогда имел статус всего лишь центра уезда, входившего в состав Сырдарьинской области.

Фактический же переезд столицы состоялся чуть позже, в начале апреля 1925 года. Из Оренбурга в Акмечеть прибыл специальный поезд, в котором находились руководители автономной республики. А 15 апреля в Акмечети открылся пятый съезд Советов КАССР. Спустя два месяца, 24 июня, постановлением ВЦИК Акмечеть переименовали в Кызыл-Орду.

Немногом ранее, с 20 июня 1925 года, Постановлением Комиссии Крайкома от 26 мая 1925 года №8 в городе была открыта и начала функционировать Казахская Краевая Контора Государственного банка СССР.

К сожалению, из документов того периода до нас дошла лишь книга приказов за период 1925-1927 гг. Но и по этому источнику можно сделать вывод о многогранности работы Казахской Краевой Конторы Госбанка СССР. Так, из приказа №6 от 5 ноября 1925г Управляющего краевой конторой А. О. Рахлина, которым он утверждает порядок составления корреспонденции, мы узнаем о структуре краевой конторы и характере ее работы³:

³ орфография сохранена

№	Наименование отделов Конторы	Характер исходящих бумаг
1	Контроль и касса	Переводные билеты, телеграммы и отношения Разная переписка
2	Бухгалтерия	Отчетность Аviso, дебетовки, кредитовки, вся переписка по текущей операционной работе Переписка с Правлением по оборотным капиталам
3	Учетный отдел	Переписка по вопросам принципиального характера и особо важная переписка
4	Товарный отдел	Переписка, связанная с операционной работой
5	Административно-хозяйственный отдел	Переписка по сметным вопросам и административно-хозяйственным расходам Переписка по личному составу Переписка по вопросам справочного и осведомительного характера (запросы, справки)
6	Кредитно-экономический отдел	Экономические и конъюнктурные обзоры, записки по отдельным видам народного хозяйства. Переписка по вопросам кредитования.
7	Инспекция	Директивные письма филиалам Переписка, касающаяся администрации филиалов. Текущая переписка с филиалами
8	Сберегательная касса и казначейские операции	Вся переписка, касающаяся функций данных отделов.
9	Хлебный отдел	Переписка принципиального характера. Текущая и оперативная переписка

Служащие конторы выезжали в командировки в Москву, Ташкент, Оренбург, Уральск, Акмолинскую губернию, по Кызыл-Ординскому уезду – в г. Казалинск, посёлки Аральское море, Терень-Узьяк, Джалагаш, с инспекциями - в Актюбинск, Кустанай, Петропавловск (отделения Госбанка), в Чимкент, Аулие-Ата, Алма-Ата, Джаркент (филиалы), г. Тургай (приходно-расходная касса), а с 1927г – в Петропавловское, Семипалатинское отделения и Бахтинское, Усть-Каменогорское, Павлодарское и другие Агентства Госбанка.

Краевая Контора Госбанка осуществляла переводные операции, финансировала строительные, хлебозаготовительные и другие сельскохозяйственные работы, участвовала в оценке земель (и не только Кызыл-Ординского уезда), приемке законченного и незаконченного строительства организаций, не выполнивших обязательства перед Госбанком, занималась анализом экономического развития республики и ее регионов, надзором за кредитными сельскохозяйственными товариществами. Решения о кредитовании объектов народного хозяйства принимало Кредитное совещание Конторы.

Во время проведения в городах Уиль и Темир весенних и осенних ярмарок создавались выездные Временные Ярмарочные Агентства Госбанка, обеспечивавшие кассовое обслуживание участников ярмарок.

Кассу Краевой конторы Госбанка составляли запасный и разменный фонд. При Конторе функционировала и Центральная Расчетно-сберегательная касса №871, а также соцстрахкасса.

Нельзя не упомянуть о людях, стоявших у истоков создания банковской системы Казахстана. Это Управляющие Конторой А. О. Рахлин (до 10.10.1926г) и Дмитриев (с 25.01.1927г), Товарищи Управляющего – Давид Л. Я. (а с 01.12.1926 по 15.08.1927 его сменил Торегожин Зейнулла Сейтжанович, прибывший из Петропавловска, и с 29.08.1927 г – Османов Турабек Османович) и Кузнецов А. А., Директор Конторы Цейтлин И. Е., Главный бухгалтер, а затем заведующий инспекцией - Кряжев Иван Павлович, заведующий отделом взаимных расчетов Ратманов Н. Г., заведующий отделом пассивных операций Багаев Г. А. (с 1926г – Левиков И. А.), заведующий учетно-ссудным отделом Шифрон А. С., заведующий хлебным отделом Вороничев И. В.(с 1.01.1926г – Быков Аркадий Петрович).

Особое внимание уделялось подготовке кадров Госбанка. Так, в штате Конторы числились ученики-подростки, практиканты и инспекторы-практиканты, которым выплачивалась соответствующая заработная плата. Регулярно проводилась ротация кадров – переводились

специалисты из Оренбурга, Алма-Аты, Петропавловска. При приеме на работу отбор проводила специальная комиссия по приему сотрудников из числа руководящих работников Конторы.

С улыбкой подмечаем следы, оставленные временем: в штатном расписании Конторы числились такие должности, как истопник, кучер, ночной сторож, рассыльный-мальчик, курьер-мальчик, журналисты, счетоводы, счетчики-артельщики, сторожа по охране стройматериалов и др.

В 1927 году была проведена реорганизация Казахской Краевой конторы Госбанка СССР: проведено слияние кредитно-экономического отдела с инспекторским отделом, отделы пассивных операций и активных операций объединены в Операционный отдел, Административно-хозяйственный отдел преобразован в Секретариат, упразднен Хлебный отдел. Центральная Сберегательная касса переведена в подчинение Операционному отделу.

Таким было начало... С обретением независимости Казахстаном в 1991 году в истории развития банковской системы республики начался новый виток. Но все новое это хорошо забытое старое, к которому нужно иногда возвращаться, извлекая и применяя все самое лучшее.

Бәрі қалай басталды.

Шек Н. А.,

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің
Қызылорда филиалының жиынтық-экономикалық бөлімнің бастығы

Тәуелсіз Қазақстанның банктік жүйесі бұрынғы кеңестік аумағында күштілердің бірі болып саналады. Ол одақ уақытында құрылған банктік мекемелер негізінде құрылды. Қызылордалықтар Қазақстан Ұлттық Банкі жүйесінің тарихы осы қалада қаланғаның мақтан тұта алады.

Тарихта көрсетілгендей, 1924 жылы Орта Азияны мемлекеттік межелеп бөлу үрдісі басталды. Негізінде бұл қазақ жерлерін жинақтап, бір автономды республика шеңберінде жинады. 1925 жылдың басында Қазақ Автономиялық Советтік Социалистік Республикасы құрамына Жетісу (бұрынғы Семиреченская), Сырдария және де Қарақалпақ автономды республикалары кірді. Бұған дейін республиканы Орынбор, Орал, Ақмола, Ақтөбе, Букеев, Қостанай және Семипалатинск губерниялары құрады. 1925 жылдың сәуірінде астананың біздің қалаға ауысқанынан кейін ҚАССР Кеңесінің бесінші съезді өтті. Съезд әкімшілік-аумақтық құрылымда өзгерістер мен халықтың тарихи дұрыс атын – қазақтар екенің рәсімдеді. Сәйкесінше, республика Қазақ Автономиялық Советтік Социалистік Республикасы болып аталды. 1925 жылдың маусым айында Орынбор губерниясы, ал Қарақалпақ облысы 1930 жылдың шілдесінде Қазақ АССР құрамынан бөлініп шықты.

Республиканың жаңа астанасы болуға Ақмола, Ақтөбе, Әулие-Ата (қазіргі Тараз), Шымкент, Семей, Ақмешіт қалалары үмітте болды. Соңында таңдау біздің қаламызға бұйырды. Қызылорданы таңдағанда Орынбор-Ташкент теміржол магистралінің өтуі, және Сырдария өзенімен байланысты қазақ халқы тарихының елеулі уақиғалары әсер етті. Сонымен қатар, сол кездегі республика шекарасының басқа кандидат-қалалармен салыстырғанда алшақтығы бірдей дәрежеде болды.

Сонымен, 1925 жылдың 9 ақпанында ҚАССР Орталық Атқарушы Комитетінің қаулысымен республика орталығын біздің қалаға ауыстырды. Ол кезде қала Сырдария облысының құрамындағы тек уезд орталығы мәртебесінде болған.

Астананың нақты көшірілуі 1925 жылдың сәуірінде басталды. Орынбордан Ақмешітке автономды республика басшылары болған арнайы поезд келді. Ал 15 сәуірде Ақмешітте ҚАССР Советінің бесінші съезі ашылды. Екі ай өткен соң, 25 маусымда ВЦИК қаулысымен Ақмешіт Қызылорда деп аталды.

26.05.1925ж. №8 Крайком комиссиясының Қаулысымен 1925 жылдың 20 маусымынан бастап қалада КСРО Мемлекеттік банкісінің Қазақ Өлкелік Кеңесі ашылып, жұмысын бастады.

Өкінішке орай, сол кездегі құжаттардың ішінен тек 1925-1927ж. аралығындағы бұйрықтар кітабы сақталып отыр. Осы құжаттардан да КСРО Мемлекеттік банкі Қазақ Өлкелік Кеңесінің жұмысы туралы қорытынды жасауға болады. Өлкелік кеңсе басқарушысы А.О. Рахлинның 05.11.1925ж. №6 бұйрығында біз өлкелік кеңсенің құрылымы мен жұмыс сипаттамасы туралы білеміз.

№	Кеңсе бөлімдерінің атауы	Шығыс құжаттар сипаттамасы
1	Бақылау және касса	аударым билеттері, телеграммалар және қатынастар әр түрлі хат алмасу
2	Бухгалтерия	есептер авизо, дебет, кредит, ағымды операциялық жұмыс бойынша барлық хат алмасу басқармамен айналым капиталы бойынша хат алмасу
3	Есеп бөлімі	арнайы сипаттағы және өте маңызды сұрақтар бойынша хат алмасу
4	Тауарлы бөлім	операциялық жұмыспен байланысты хат алмасу
5	Әкімшілік-шаруашылық бөлімі	сметалық сұрақтар және әкімшілік-шаруашылық шығындар бойынша хат алмасу жеке құрылым бойынша хат алмасу

		анықтамалық және хабардар сипаттағы сұрақтар бойынша хат алмасу (сұраныстар, анықтамалар)
6	Несие-экономикалық бөлім	экономикалық және конъюнктуралық шолу, халық шаруашылығының жеке түрлері бойынша хаттар несиелеу сұрақтары бойынша хат алмасу
7	Инспекция	филиалдарға директивалық хаттар филиал әкімшілігі туралы хат алмасу филиалдармен ағымды хат алмасу
8	Жинақ кассасы және қазынашылық операциялары	бөлім қызметіне байланысты барлық хат алмасу
9	Нан бөлімі	принципиалды сипатта хат алмасу ағымды және жедел хат алмасу

Кеңсе қызметкерлері Москва, Ташкент, Орынбор, Орал, Ақмола губерниясына, Қызылорда уезі бойынша – Қазалы қаласына, Арал теңізі поселкесіне, Теренөзек, Жалағашқа іссапармен барды, инспекциямен – Ақтөбе, Қостанай, Петропавловск (Мемлекеттік банк бөлімі), Шымкент, Әулие-Ата, Алматы, Жаркент (филиал), Торғай қаласы (кіріс-шығыс кассасы), ал 1927 жылдан бастап - Петропавл, Семей және Бахтинск бөлімдері, Өскемен, Павлодар және басқа да Мемлекеттік банк Агенттіктері.

Мемлекеттік банк Өлкелік Кеңсесі аударым операцияларын жүргізді, құрылыс, нан дайындайтын және басқа да ауыл шаруашылығы жұмыстарын қаржыландырды, жерді бағалауға қатысты (Қызылорда уезінен басқа да), Мемлекеттік банк алдында міндеттемесін орындай алмаған мекемелердің біткен және бітпеген құрылыстарын қабылдады, республика және оның аймақтарының экономикалық дамуын талдаумен айналысты, несиелік ауыл шаруашылық серіктестіктерін қадағалады. Халық шаруашылығы объектілерін несиелеу шешімін Кеңсенің несие кеңесі қабылдады.

Уиль және Темир қалаларында көктемгі және күзгі жәрмеңкелер өткізу кезеңінде жәрмеңкеге қатысушыларға кассалық қызмет көрсетуге Мемлекеттік банктің Уақытша Жәрмеңкелік Агенттіктері құрылды.

Мемлекеттік Өлкелік Кеңсе кассасын босалқы және ұсақ қор құрады. Кеңседе №871 Орталық айырысу-жинақ кассасы және де әлеуметтік сақтандыру кассасы жұмыс атқарды.

Қазақстанның банктік жүйесін құру басында тұрған адамдарды айтпай кетуге болмайды. Бұл Кеңсе басқарушысы А.О. Рахлин (10.10.1926ж. дейін) және Дмитриев (25.01.1927ж. бастап). Басқарушының жолдастары – Давид Л.Я. (ал 01.12.1926ж. бастап 15.08.1927ж. оны Петропавлдан келген Төрегожин Зейнулла Сейтжанұлы ауыстырды 29.08.1927ж. - Османов Тұрабек Османұлы) және Кузнецов А.А., Кеңсе директоры Цейтлин И.Е., бас бухгалтер, ал соңынан инспекция меңгерушісі – Кряжев Иван Павлович, өзара есеп айырысу бөлім меңгерушісі Ратманов Н.Г., пассивті операциялар бөлім меңгерушісі Багаев Г.А. (1926ж. бастап – Левиков И.А.), есеп-судалық бөлім меңгерушісі Шифрон А.С., нан бөлімі меңгерушісі Вороничев И.В. (01.01.1926ж. бастап –Быков Аркадий Петрович).

Мемлекеттік банк қызметкерлерін дайындауға баса назар аударылды. Кеңсе штатында сәйкес жалақы алып отырған оқушылар, практиканттар және инспектор-практиканттар болды. Тұрақты түрде кадрларды алмастыру жүргізіліп отырды – Орынбордан, Алматыдан, Петропавлдан мамандар ауыстырылды. Қызметкерлерді жұмысқа алу кезінде Кеңсенің басқарушы қызметкерлерінен құрылған арнайы комиссия қабылдады.

Кеңсенің штаттық кестесінде келесі қызметтер болды: кочегар (пеш жаңдырғыш), ат айдаушы, түнгі қарауыл, таратушы бала, шабарман бала, журналист, есепші, есепші-артельші, құрылыс заттардың қарауылы және т.б.

1927 жылы КСРО мемлекеттік банкінің Қазақ Өлкелік Кеңсесінің қайта ұйымдастырылуы болды: несие-экономикалық бөлімі мен инспекциялау бөлімі қосылды, пассив операциялар және активті операциялар бөлімдері Операциялық бөлім болып аталды, Әкімшілік-шаруашылық бөлімі Секретариат болып аталды, Нан бөлімі жабылды. Орталық жинақ кассасы Операциялық бөлім басшылығына ауыстырылды.

Басы осындай болды... 1991 жылы Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін республиканың банк жүйесінің даму тарихында жаңа бастама басталды.